
ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ЗАСНОВАНИЙ У ЖОВТНІ 1928 р. КИЇВ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	А.Ф. БУЛАТ
Б.Є. ПАТОН	В.М. ГЕЄЦЬ
Заступник	В.В. ГОНЧАРУК
головного редактора,	В.С. ДЕЙНЕКА
науковий редактор	М.Г. ЖУЛИНСЬКИЙ
В.А. БОГДАНОВ	А.Г. ЗАГОРОДНІЙ
Штатний заступник	С.В. КОМІСАРЕНКО
головного редактора	Е.М. ЛІБАНОВА
О.Т. МАЛІЄНКО	В.М. ЛОКТЄВ
	В.В. МОРГУН
	А.Г. НАУМОВЕЦЬ
	І.М. НЕКЛЮДОВ
	О.С. ОНИЩЕНКО
	В.Д. ПОХОДЕНКО
	І.К. ПОХОДНЯ
	А.М. САМОЙЛЕНКО
	Б.С. СТОГНІЙ
	В.М. ШЕСТОПАЛОВ

8
2011

Засновник — Національна академія наук України
Україна, 01601 МСП, Київ, вул. Володимирська, 54

Видавець — Видавничий дім «Академперіодика» НАН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації, серія КВ № 8923 від 1 липня 2004 р.

Редактори:

Г.В. БАНДАЛЬЄР, О.Ю. РУЖЕНКОВА, А.О. ЧЕПИЛЕНКО

Редакція

 Україна, 01601 МСП, Київ, вул. Терещенківська, 3

тел./факс 234-71-18

(044 — в межах України та країн СНД; 380-44 — з інших країн)

E-mail: visnyk@nas.gov.ua

Електронна версія — на сайті НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України:
www/nbu.gov.ua/portal/all/herald/index.html

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції,
можна передавати через експедицію Президії НАН України

Комп'ютерне верстання *Н.П. Яременко*

Підписано до друку 07.09.2011. Формат 84 × 108/16. Папір офсетний № 1.
Друк офсетний. Гарнітура Петербург. Ум. друк. арк. 8,4. Обл.-вид. арк. 7,56.
Тираж 395 пр. Зам. 3069.

Друкарня Видавничого дому «Академперіодика» НАН України
01004 Київ, вул. Терещенківська, 4

© Президія Національної академії наук України, 2011

Ю. Левенець

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ*

Перехід до демократії і адаптація до цінностей сучасного ринкового господарства виявилися для українських громадян складними і хворобливими. Характер і швидкість політичних трансформацій мали низку специфічних особливостей, які істотно відрізнялися від відомих форм переходу до демократії.

В Україні поєдналися ринкове реформування економіки і виникнення демократичних інститутів. Ринкове середовище формувалось у суперечливих обставинах, інститути приватної власності і контрактних стосунків не мали правових гарантій, їм постійно загрожували зміна правил гри і перерозподіл. Ринкова свобода, недоторканість власності і прав людини не змогли стати основою для політичної демократії через нерозвиненість і внутрішню суперечність. Дефектність механізмів ринкової економіки істотно затримала соціальну диференціацію й утворення груп — носіїв ідеології демократичних перетворень.

Становлення ринкових стосунків і демократичних інститутів відбувалося на тлі

проблеми консолідації національної держави, фрагментування національної та державної ідентичності. Побудова держави в умовах нерозвиненості ринкових механізмів не могла не привести до домінування політико-адміністративних еліт і перетворення державної влади в засіб здобуття політичної ренти. Національне відродження супроводжувала гостра боротьба між регіональними архетипами і міфами про національні ідентичності і реальні проблеми, інтереси, прагнення різних груп.

Інститути громадянського суспільства перебували ще в зародку. Його розвиток у довгостроковій перспективі вимагав стійкої економічної системи, що забезпечує добробут громадян. Економічна невизначеність і конфронтація всередині політичного класу протягом усього періоду незалежності витіснили на задній план проблеми громадянського суспільства, які мали бути базовим складником демократичних перетворень. Держава так і не стала лідером у його створенні й функціонуванні.

Структурні зміни в нашій країні збіглися з системними змінами геополітичної карти світу, появою нових загроз і викликів. Україна весь цей час лежала на периферії геополітичних інтересів провідних держав. Вони

* Доповідь, виголошена на засіданні Президії НАН України 8 червня 2011 р.

Таблиця 1. Розподіл населення України за пристосованістю до життєвої ситуації, %

	1997	1999	2001	2003	2007	2010
Активне залучення до нового життя	7,3	7,4	7,2	8,3	16	18
Постійний пошук себе в нинішньому житті	36,3	36,6	38	30,5	32,5	33,6
Небажання пристосовуватись до нинішньої ситуації, очікування змін на краще	44,9	46,7	43,3	36,2	37,6	34
Невизначеність власного стану	11,4	9,3	11,5	25	13	14,4

Джерело: Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін / Ред. В. Ворона, М. Шульга. — К.: Інститут соціології НАН України, 2010. — С. 192.

не проявляли особливої активності, насамперед, у реальній допомозі з визначенням стратегічних пріоритетів і розробленням механізмів реформування. Ураховуючи, що Європейський Союз спочатку не розглядав перспективи членства нашої держави, таку підтримку не надали, на відміну від Балтії та Центральної Європи.

Таким чином, після розпаду Радянського Союзу Україна зазнала специфічних глибоких трансформацій ідентичності, економіки, соціальної структури, держави. З огляду на синергетичний характер цих процесів, значна частина громадян залишилася незадоволена новою політичною й економічною системами. Життя було далеке від очікувань та ідеалів. Це підвищило тривожність і невпевненість. До нових умов люди адаптувалися вкрай повільно.

Таким чином, специфічні політико-економічні трансформації спричинили доволі низьку адаптацію населення до нових умов — лише 18% навіть після 18 років змін називають достатнім своє залучення в суспільне життя. Решту — принаймні 67,6% — можна вважати тією чи іншою мірою відторгнутими, хоча частково і з власної вини.

Дослідження причин цього масштабного відторгнення веде до аналізу політичного режиму, де системоутворювальною рамкою стали два параметри: тип еліт і їхня поведін-

ка. Якісні характеристики елітних груп в Україні на поч. 90-х рр. (домінування політико-адміністративних і господарських пострадянських груп, ідеологічна й організаційна роз'єднаність колись несистемної опозиції) визначили характер політичної «реформи зверху». Жорстка непублічна внутрішньоелітна боротьба за владу як єдиний засіб здобуття власності й доступу до перерозподілу бюджетних коштів відродили авторитарність після нетривалого періоду (1991–1992) відносної свободи.

Відповідно, режим ігнорував інтереси громадян, а отже, і не передбачав їх масове залучення до політичних процесів, зокрема до обстоювання своїх економічних, культурних, інших прав політичними методами. Водночас уже до сер. 90-х рр. чітко виявилися істотні розбіжності між декларованими цілями і політичною практикою. Низька політична участь зробилася нормою. «Чорні діри» в законодавстві, порушення законів і правових норм підсилювали соціальну апатію і перетворювали населення в об'єкт маніпуляцій елітних груп. В Україні дотримувалися електорального суперництва, але адміністративно-силовий тиск викликав сумніви в легітимності виборів, провокував кризу легітимності влади в цілому. Зростав тиск на ЗМІ, поширювалися репресії проти опозиції.

За типологією Т. Каротерса Україну до 2004 р. слід охарактеризувати як гібридну державу з авторитарним режимом змагання. Це режим, за якого існують формальні демократичні інститути у вигляді показних органів, політичних партій, виборів, але в реальності політичні рішення ухвалюють через неформальні узгодження, домовленості.

Боротьба за економічні ресурси, діяльність за правилом «переможець отримує все» зробила неможливим формування пакту еліт, як це сталося в низці пострадянських центральноєвропейських країн. Поміж крупних фінансово-промислових груп, утворених наприкінці 90-х рр., загострилася конкурентна боротьба. Завдяки цьому появились активні потужні політико-фінансові суб'єкти як у президентському таборі, так і в опозиції. Саме відсторонені фінансово-промислові групи і середній бізнес, який страждав від тиску бюрократичного апарату, стали рушійною силою подій 2004 р. Це дає підстави оцінювати «помаранчеву революцію» не як «системний прорив», а як фазу відкритого конкурентного протистояння в межах ширшого режимного циклу, у результаті якої до влади прийшли опозиційні сили¹.

Прийняті в 2004–2005 рр. поправки до Конституції, зміна керівної еліти істотно перемінили і механізми влади. Різко посилилася конкурентна боротьба серед політичних акторів. Усунено диктат щодо ЗМІ з боку вищих посадових осіб. Його замінили на гнучку редакційну політику лобіста, яку проводять власники ЗМІ — лідери фінансово-промислових груп. Вони конвертують свій контроль над провідними ЗМІ в політичну лояльність і здобуття економічних преференцій.

¹ Hale H. Regime Cycles: Democracy, Autocracy and Revolution in Post-Soviet Eurasia // World Politics. — 2005. — Vol. 58. — № 1. — P. 161.

Дуалізм виконавчої влади, закладений у Конституції, породжує хаос, управлінський безлад, посилює корупцію. Ослаблення вертикалі виконавчої влади, відмова від прямого тиску за політичними мотивами на опозицію зменшили вплив адміністративного чинника на виборах. На парламентських виборах 2006 і 2007 рр., президентській кампанії 2009 р. зросла змагальність.

Основні загрози для українського суспільства — брак системних реформ, розгалужена корупція, недемократичні стандарти політичної культури. Вельми небезпечні непрозорість і неpubлічність політичних рішень, «герметизм» влади, авторитарна партійна система, що спирається на закриті списки й імперативний мандат, нерегульований статус опозиції, вплив неінституційних структур (ФПГ) на політичний процес.

Таким чином, *інерційність інститутів старого порядку і консервативних практик дають підстави говорити про трансформацію України в бік гібридної держави з електоральним режимом змагання*. Відповідно, політичне відторгнення в нашій країні безпосередньо пов'язане з політико-історичною традицією, а також із труднощами і суперечностями легітимації політичної влади.

ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПОЛІТИЧНЕ ВІДТОРГНЕННЯ

Економічні проблеми і суворий ідеологічний контроль у СРСР змушували до адаптивної поведінки, яка замикала людину в межах особистого життя, неформальних практик, проводила практично непереборний кордон між державно-правовою і приватною сферами. Політична влада не репродукувалася, що визначило глибину масштабного політичного відторгнення в радянському суспільстві.

У результаті розпаду СРСР системотворчі інститути радянського суспільства,

втрапивши легальність, не втратили традиційної легітимності. Українські громадяни були згодні з патерналізмом держави, її домінуванням в економіці, пільгами для населення і привілеями для керівної еліти, незмінністю позицій державного сектору в соціальній сфері — освіті, медицині, науці, культурі, управлінні міжконфесіональними і міжетнічними стосунками.

Це закріпило патрон-клієнтські стосунки між суспільством і державою. Вона грає роль патрона до колективного клієнта — населення: обдаровує і захищає в обмін на лояльність і підтримку. Ці стосунки неформальні, базуються на персональній залежності.

Нелегальні інститути радянського суспільства (спекуляція, «ліве» виробництво), блат, корупція, подвійна мораль (безодня між публічною і приватною позиціями) трансформувалися в легальні інститути «перехідного суспільства», але не отримали легітимності внаслідок їх масового сприйняття як «узакононого беззаконня».

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ВІДТОРГНЕННЯ

Нові політичні інститути виявилися неефективними, неавторитетними, корумпованими, а їхні стандарти не обов'язковими. У результаті громадяни не бажають жити за формально легалізованими, але «тіньовими» по суті правилами і розцінювати нові установи як базову інституційну інфраструктуру. Визнання значущості неформальних стосунків приводить до висновку, що слабкість формальних інституційних правил компенсується наявністю неформальних мереж і стосунків: актори залишаються сильнішими за інститути, а політику з публічного простору переміщено в непублічний.

Одним словом, не сформувався політичний простір, тобто сфера стосунків і комунікацій громадян та громадян і держави, де

буде узгоджено суперечливі суспільні, колективні, приватні інтереси, забезпечено їх реалізацію. Сьогодні можна говорити, що український владний простір — це вже не соціум влади, але ще не поле політики.

Громадяни періодично реалізують право на участь, перш за все, в електоральній формі. Проте голосування не завжди безпосередньо пов'язане з політичним вибором, тобто певною сукупністю компетенцій відносно політики і влади, а отже, не завжди виступає індикатором політичної (соціальної) участі. Теоретично політична активність (участь) — це рутинна форма масової поведінки, що символізує готовність підтвердити повноваження владних акторів щодо провадження лінії, основні засади якої сформульовано самою ж владою. Зазначені повноваження акумулюють досвід минулого з новим життям і дуже часто мають сильний негативний вплив на ставлення до політичних організацій і громадянського суспільства. Їх сприймають як чужорідну (за межами свого життя) реальність, яку годі змінити. Як наслідок, в Україні низька мотивація до легітимації влади.

Відстороненість від ухвалення значущих рішень, зокрема тих, що безпосеред-

Таблиця 2. Розподіл населення за участю в голосуванні на виборах, %

	Вік				Усі респонденти
	15-24	25-49	50-64	65+	
Брали участь	47,5	87,6	92,6	89,3	83,57
Не брали	39,5	11,6	6,5	9,5	13,84
Не мають права голосу	10,7	0,2			1,55
Невизначеність	2,3	0,7	0,9	1,2	1,04

Розраховано за даними Дослідження соціального відторгнення в країнах Центральної та Східної Європи і Центральної Азії (Social Exclusion Survey).

ньо зачіпають інтереси численних прошарків, спричиняє різну інтерпретацію сутності і спрямованості цих рішень, відтворюючи реакції політичного відчуження і відхід у приватну сферу.

Таким чином, **керівна еліта егоїстично обмежує політичну участь громадян.**

Конституція 1996 р., яка була пактом еліт, задала демократичні рамки для політичного суспільства і прилюдної сфери. Зафіксовано права і свободи людини, заборонено цензуру, визначено зміну верховного керівництва через процедуру виборів і цілий набір інших демократичних цінностей. Проте головною проблемою становлення демократії залишається невідповідність нормативно-правової бази реальним відносинам. В Україні вкорінився параконституціоналізм, що автоматично означає неминучий розрив між формально визнаними конституційними нормами та їх дотриманням.

Раціоналізм і нормативність, прописані в основному та інших законах, постійно суперечать практикам. Наслідком цього стає критично висока недовіра до всіх політичних інститутів. Люди не бачать жодного політичного суб'єкта, який захищав би їхні інтереси.

Недостатня довіра породжує внутрішнє переконання, що протиріччя у сфері найвищих посадовців непереборні. Це поглиблює прірву між інтересами політиків і громадян, посилює конфліктогенність. Громадяни, оцінюючи власні перспективи і перспективи держави, не бачать себе в політиці, не бачать перетворення її в поле узгодження різних інтересів. Більше половини українців не має відчуття свого впливу на владну ситуацію. Саме тому колізія політичного і громадянського стійко займає друге місце після соціальної.

Суспільні зміни останніх років істотно позначилися на життєвих стратегіях і соціальних очікуваннях різних вікових груп. Різко змінився розподіл соціальних ролей

Таблиця 3. Оцінка населенням діяльності різних верств політичної еліти щодо захисту його інтересів (2009), %

Президент	3,7
Верховна Рада	1,6
Прем'єр-міністр	5,8
Уряд	2,6
Засоби масової інформації	6,2
Місцева влада	3
Профспілки	3,7
Керівники підприємств	1,9
Армія	2,2
Правоохоронні органи	2,9
Церква	8,3
Діячі культури і науки	1,5
Інші	1
Ніхто з них не захищає	55,7
Невизначеність	12,5

Таблиця 4. Розподіл населення за оцінкою свого впливу на політичну ситуацію, %

	Вік				Усі респонденти
	15-24	25-49	50-65	65+	
Позитивна оцінка	26,3	29,2	34,4	34,9	30,9
Негативна оцінка	53,2	58,9	56,2	50,9	55,9
Невизначеність	20,5	11,9	9,3	14,1	13,2

Розраховано за даними Дослідження соціального відторгнення в країнах Центральної та Східної Європи і Центральної Азії (Social Exclusion Survey).

між віковими когортами. Це пов'язано з динамізмом інституційних перетворень у політиці й економіці, новими управлінськими стратегіями, діловою культурою, поведінковими стереотипами, переплетенням у різних вікових групах традиційних і сучасних цінностей.

Соціальні практики ускладнювалися паралельно з відторгненням від політичної сфери: 88% молодих, до 80% людей середнього віку, 86% старшого не брали протягом

Таблиця 5. Оцінка населенням суспільних груп, між якими існує значна напруженість, %

	2010	до 2010
Між бідними і багатими	68,5	63,1
Між політиками і громадянами	52	42,2
Між найнятими робітниками й управлінцями, власниками	47	41,3
Між релігіями	20,1	16
Між молодими і літніми	19,5	16,1
Між менш освіченими людьми й інтелігенцією	13,5	13
Між тими, хто недавно приїхав в країну, емігрантами і тими, хто проживає тут давно	10,9	12,3
Між етнічною більшістю і групами, меншинами	10,8	9,6
Між прибічниками ідей переважно національного або переважно глобального розвитку	10,7	10,1
Між жителями столиці, великих міст і жителями інших населених пунктів	10,3	8,1
Між працівниками і пенсіонерами	10	10,8
Між носіями регіональних інтересів і рештою нації	7,5	8,3
Між релігійними і нерелігійними	7,3	7,2
Між чоловіками і жінками	5,9	5,7
Між євреями й іншими національностями	5	5,1
Між людьми, які мають і не мають дітей	4	3

Таблиця 6. Розподіл населення за віком і оцінкою власної відповідальності за стан суспільних справ (2010), %

Вік	Визнання відповідальності		Невизнання відповідальності		Невизначеність	
	У країні	У місті/селі	У країні	У місті/селі	У країні	У місті/селі
18–25	24,7	28,5	62	58,2	13,3	13,3
26–40	25,7	30,5	61,2	57,3	13,1	12,2
41–55	23,5	30,5	61,3	57,2	15,3	12,3
56+	21,1	22,9	66,9	66,2	12	10,9

останніх 12 місяців участі ні в одному суспільно-політичному заході².

Ставлення до політики як до чужої реальності привело до вакууму відповідальності за стан справ у країні практично у всіх вікових групах. Відторгнення стало домінантним настроєм попри різний життєвий досвід. Суть насамперед у тому, що держава не забезпечує гарантованих Конституцією прав і свобод. Відмова від прямої дискримінації за віком межує з неформальною діяльністю державних органів, які керують поведінкою громадян, а не надають їм послуги. Це, вочевидь, не дає змоги відчувати причетність до політики ні на державному рівні, ні на місцевому, ні навіть у власному житті.

Поширення неформальних практик консолідує погляди і молодих, і зрілих когорт на порушення норм і правил поведінки. Остаточо зруйновано законослухняність, під сумнів поставлено дотримання правил і офіційних приписів. Згадані цінності збереглися лише серед старших. Загалом люди не вважають установлений лад справедливим і не готові підкорятися нормам — нечесні вчинки заради вигоди³ прийнятні для майже 70%.

Суспільство втомлене від неорганізованості, жорсткої конкурентної боротьби всередині класу можновладців і прагне наведення порядку, навіть якщо задля цього треба поступитися свободою. Правопорядок і рівність усіх перед законом найбільш значущі для більшості населення незалежно від віку.

Водночас частина політиків розуміє «порядок» не як верховенство закону, а як керованість заради зміцнення держави. Теза про невтручання бізнесу в політику відображає новий постулат сучасної бюрократич-

² Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін / Ред. В. Ворона, М. Шульга. — К.: Інститут соціології НАН України, 2010. — С. 454.

³ Алмаши М. Актуально: толерантність / М. Алмаши. — К.: Стило, 2008. — С. 20.

ної ідеології: можна робити не те, що регламентує закон (наприклад, впливати на політичний процес законними засобами), а те, що дозволено владою. Тож державне управління — привілей бюрократії, і бізнес до нього долучатися не має, останній узагалі дозволений лише за умови лояльності до влади й підтримки її ініціатив. Такий підхід, безперечно, посилює політичне відторгнення значної частини соціально небайдужих вікових груп, формує ідеологічні засади зростання бюрократичного впливу на суспільне життя.

ПОЛІТИЧНЕ ВІДТОРГНЕННЯ ОКРЕМИХ ВЕРСТВ

Політичне відторгнення старшого населення. Скрутне матеріальне становище цих осіб спричиняє прихильність до «економічного» голосування, насамперед на виборах до місцевих керівних органів, зокрема завдяки отриманню товарів і послуг від кандидатів. Електоральна активність старшої верстви істотно коригує результати виборів і фактично легітимізує акторів, що прийшли до влади з порушенням закону. У свою чергу, влада, сформована таким чином, незаконно отримує політичну ренту і посилює політичне відторгнення населення. Усе це створює замкнене коло, розірвати яке можуть лише глибинні і системні політичні реформи.

Політичне відторгнення молоді. Воно зумовлене ускладненим доступом до матеріальних, освітніх ресурсів, браком соціального ліфта, обмеженим залученням до державного управління, місцевого самоврядування. У цій групі слабкі електоральна участь, представництво в різних органах влади

(близько 5%). За даними Дослідження соціального відторгнення в країнах Центральної і Східної Європи та Центральної Азії (Social Exclusion Survey), молодь ухиляється від голосування через аполітичність — 14,35% тих, хто не голосував у віці 15–24 років, зовсім не цікавляться політикою. Молодь позбавлена механізму вбудовування в мережі висококваліфікованої еліти, не має доступу до ухвалення рішень, а відповідно, не контролює ресурси. Це посилює соціальне відчуження, знижує активність, маргіналізує або підштовхує до еміграції.

Гендерні аспекти політичного відторгнення. За час незалежності неабияк змінилися погляди на роль жінки в політиці. Радянська практика, при всьому декорі, забезпеченому символічними призначеннями жінок, була суто маскулінною і патріархальною. Це віддзеркалила масова свідомість українців.

З 1 січня 2006 р. набрав чинності Закон «Про рівність можливостей жінок і чоловіків». Прямого відторгнення (інституційних заборон) в Україні немає. Але в гендерної нерівності безліч проявів, найпоширеніший з яких нерівність жінок у доступі до керівних посад. Так і не сталося кардинальних зрушень у їх залученні до адміністративних структур. У Верховну Раду останнього скликання обрано 34 жінок (7,5%). Показові брак жінок у новосформованому уряді, абсолютно некоректні вислови деяких політичних діячів з приводу ролі «слабкої статі» в державних справах.

Політичне відторгнення сільського населення. За даними Держкомстату 32%

Таблиця 7. Розподіл населення за ставленням до участі жінок у політиці, %

	1992	1999	2000	2001	2004	2005	2006
Негативне	38	18,1	21,9	20,1	14,6	14	16,4
Позитивне	45,1	64,5	60,3	61,7	70,8	71,4	70,7
Невизначеність	16,9	17,4	17,8	18,2	14,6	14,6	12,9

співвітчизників — селяни. Криза посилила їхні традиційні негаразди: розвал соціальної інфраструктури, безробіття, бідність, депопуляція. У деяких районах бюджетних надходжень не вистачає навіть на оплату діяльності місцевих рад.

Електорально сільське населення доволі активне, що засвідчує поширеність радянських традиціоналістських стереотипів. Але ця спільнота жодним чином на впливає на адміністративні рішення, включаючи і місцевий рівень, не контролює дії можновладців. Неформальні практики більш укорінені і сильні, ніж у місті, серйозно перешкоджають політичній раціоналізації, модернізації. На місцевих виборах маркером стає дихотомія «свій—чужий», це ускладнює ротацію в політичній та адміністративній сферах, формує стійкі неформальні групи впливу, які концентрують ресурси і вибудовують жорсткі патрон-клієнтські відносини.

Політичне відторгнення іммігрантів. Його оцінення складне через облік цього угруповання. За даними МВС, легальних іммігрантів 279 тис., тоді як нелегальних, за оцінками експертів, 700–800 тис. Іноземці проживають в ареалах великих міст, переважно на півдні і сході України, навкруг Києва.

Законодавчого підґрунтя політичного відторгнення мігрантів не існує. За роки незалежності прийнято низку документів, спрямованих на мінімізацію прямих чинників такого процесу. Зокрема, в Конституції для іноземців і осіб без громадянства, які перебувають в Україні на легальних підставах, закріплено гарантії на рівні гарантій для громадян України (ст. 26). У 2001 р. ухвалено Закон «Про правовий статус іноземців», де визначено майнові права мігрантів, права на освіту, свободу совісті, свободу пересування, забезпечення особистих прав. Документ дозволяє іноземцям брати участь у легальних об'єднаннях, за винятком політичних партій, тобто не громадяни України (громадяни інших країн або особи без гро-

мадянства) не мають права обирати і бути обраними в органи державної влади, здійснювати волевиявлення на референдумах (ст. 23). Передбачено кримінальне переслідування за прояви ксенофобії та расизму. У 2002 р. ми приєдналися до Конвенції про статус біженців (1951) і Протоколу про статус біженців (1967). Ратифіковано найважливіші міжнародні акти про захист мігрантів від расизму і ксенофобії: Декларацію ЮНЕСКО про раси і расові забобони (1978), Декларацію ЮНЕСКО про принципи терпимості (1995), Європейську соціальну хартію (1996), Європейську конвенцію про громадянство (1997), Рамкову конвенцію про захист прав національних меншин (1998). Торік Україна підписала з ЄС договір про реадмісію.

Законодавство називає чотири структури з питань переселенців: ключова — Державний департамент у справах громадянства, імміграції і реєстрації фізичних осіб МВС України; різні специфічні функції покладено на Службу безпеки, Державну прикордонну службу, Державний Комітет у справах національностей і релігії.

Попри доволі розвинену законодавчу базу соціальна інтеграція прибулих українців повільна і суперечлива. Місцеве населення не завжди психологічно готове до появи чималих емігрантських анклавів, що провокує міжетнічну напруженість, ксенофобію, расизм. Саме тому в Україні працюють чинники відносного політичного відторгнення, пов'язані з міфами масової свідомості, конкуренцією на ринку праці, неформальними практиками. Зокрема майже половина населення знає про недружнє ставлення з боку місцевих, чверть була його свідками, тоді як не знають про нього 13%, а близько 30% не були свідками⁴.

⁴ Опитування Східноєвропейського інституту розвитку. Непочуті голоси — проблеми імміграції, прав і свобод людини в Україні. — К.: Фара, 2008. — С. 66.

Головну роль в адаптації іммігрантів мають відігравати регіональні і місцеві органи влади, однак вони відверто пасивні. До того ж іноземці стикаються з агресивністю з боку міліції (19% респондентів назвали ставлення міліції до мігрантів негативним, 21% байдужим⁵).

Деструктивність у хід інтеграції інколи привносять ЗМІ, продукуючи інформацію про переважно кримінальну діяльність мігрантів.

Європейська комісія проти расизму і нетерпимості рекомендувала Україні прийняти Конвенцію про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні, приєднатися до Міжнародної конвенції про захист прав працівників-мігрантів і членів їх сімей. На думку Комісії, бажано на конституційному рівні закріпити право на рівність і недискримінацію для всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією України. Згадані проблеми обговорюють лише на рівні експертів, без резонансу в законодавчій та виконавчій владі.

Політичне відторгнення емігрантів.

Окремо стоїть залучення українців, які тимчасово проживають (зазвичай навчаються або працюють) за межами батьківщини. Їм потрібна можливість участі в політичному житті. І в цьому контексті важливо вивчити як реалізовані наміри переїзду, так і потенційні.

Схильність до різного роду міграцій характеризує територіальну мобільність, задоволеність умовами життя і роботи, готовність змінити ці умови. За даними Дослідження соціального відторгнення в країнах Центральної і Східної Європи та Центральної Азії (Social Exclusion Survey), 12% хочуть виїхати за кордон задля роботи (найпоширеніша причина). Правда, в найближчі 2–3 місяці це збиралися зробити лише 5,2% з них, 19,4% — упродовж наступних 12 місяців, 39,4% — у наступні 2–3 роки, а понад третина не може визначитися з часом.

⁵ Там само.

Імовірність стаціонарної еміграції підтвердили 5,3%, при чому 54,3% не визначилися з термінами. У найближчі 2–3 місяці згодні емігрувати 2,8%, 10,6% — упродовж наступних 12 місяців, 32,4% — у наступні 2–3 роки.

Здобути освіту за кордоном передбачали 3,6% респондентів. З них 2% збиралися виїхати на навчання в найближчі 2–3 місяці, 9,2% — упродовж наступних 12 місяців, 44,9% — у наступні 2–3 роки, 43,9% не змогли дати точної відповіді.

Загалом про ймовірність вирушання за кордон заявили 14,1%. Але більшість з них ще не робила конкретних кроків. Тому цілком вірогідно, що від'їзду не станеться.

Серед причин еміграції найвагоміші: бажання вищої плати, навіть за менш кваліфіковану працю — цей варіант указали 44,4% (вочевидь, вони планують вирушити саме в пошуках роботи); жити в більш розвиненій країні (19,7%); побачити світ, отримати досвід (12,1%); забезпечити кращу освіту для дітей (5,2%); поліпшити кар'єру (4,7%); возз'єднати або створити сім'ю. Хоча серед причин міграційних настроїв домінують матеріальні чинники, 3,9% сказали, що просто не хочуть жити в Україні.

Серед причин еміграції найвагоміші: бажання вищої плати, навіть за менш кваліфіковану працю — цей варіант указали 44,4% (вочевидь, вони планують вирушити саме в пошуках роботи); жити в більш розвиненій країні (19,7%); побачити світ, отримати досвід (12,1%); забезпечити кращу освіту для дітей (5,2%); поліпшити кар'єру (4,7%); возз'єднати або створити сім'ю. Хоча серед причин міграційних настроїв домінують матеріальні чинники, 3,9% сказали, що просто не хочуть жити в Україні.

Таблиця 8. Розподіл населення за оцінкою імовірності виїзду за кордон, %

	Мета виїзду		
	Навчання	Робота	Постійне проживання
Неможливість	89,9	80,1	87,1
Можливість	3,6	12	5,3
Невизначеність	6,5	7,9	7,5

Джерело: Дослідження соціального відторгнення в країнах Центральної та Східної Європи і Центральної Азії (Social Exclusion Survey).

Проте, вивчаючи результати опитувань у контексті політичного відторгнення емігрантів, варто звернути увагу, що менше третини тих, хто декларує намір перебратися за кордон з метою працевлаштування, підтвердили перебування за межами України понад 3 місяці. Вочевидь, респонденти охочіше ділилися планами, ніж розповідали про минуле.

Закономірно, що на трудову міграцію йдуть заради вищих заробітків, навіть за менш кваліфіковану роботу — так казали 72,2% респондентів, які підтвердили факт працевлаштування за кордоном.

На основі порівняння розподілу українських трудових мігрантів за часом останнього виїзду і повернення можна зробити деякі (дуже обережні) висновки, зокрема про зростання чисельності емігрантів і тих, хто повернувся до України впродовж 1990–2004 рр., а також про докорінну зміну цих процесів у 2005–2007 рр. Поза сумнівом, це пов'язано з загальним поліпшенням соціально-економічної ситуації, очікуваннями політичних і економічних змін після «помаранчевої революції».

Попри те, що глобальна рецесія прийшла до нас трохи пізніше, ніж в інші європейські країни, у 2008 р. кількість виїздів значно збільшилася. У цілому можна дійти дум-

Таблиця 9. Розподіл респондентів, які перебували будь-коли за межами країни понад 3 міс. з метою працевлаштування, за часом останнього виїзду і повернення, %

Роки	Виїзд	Повернення
до 1990	11,3	11,3
1990–1994	9,3	8,2
1995–1999	17,6	12,4
2000–2004	23,8	16,5
2005–2007	10,3	21,7
2008	15,5	11,3
2009	9,3	15,5

Джерело: Держкомстат України.

ки, що фінансова криза, звичайно, знизила масштаби міграції українських громадян, проте повного її припинення чекати не варто. Оскільки працівники-мігранти традиційно належать до найуразливіших груп, зокрема в контексті будь-якого відторгнення, активні міграційні настрої серед співгромадян слід визнати складною проблемою не лише для України, але й для країн-реципієнтів.

За результатами комплексного оцінення ступеню і масштабів соціального відторгнення, у критичному становищі, на межі маргіналізації, опинились 17,9% українських домогосподарств, більше половини з них мешкають на селі. Типове домогосподарство, яке страждає від гострих і критичних проявів соціального відторгнення (має 5 або 7 його ознак), проживає в сільській місцевості, складається з осіб працездатного віку й одного або двох дітей. Усі дорослі мають, як правило, повну середню освіту, працюють за наймом або безробітні. У більшості випадків їхній рівень життя нижчий за межу монетарної бідності.

Комплексне дослідження соціального відторгнення визначає найбільш вразливі верстви населення, які вочевидь не можуть самостійно долучитися до суспільного життя і потребують допомоги і від держави, і від місцевої громади, і від різноманітних суспільних структур.

Водночас різні соціально відторгнуті групи по-різному потерпають від порушення прав, і це викликає різні наслідки. Наприклад, особи старшого віку через брак коштів часто не в змозі купувати ліки й отримувати медичну допомогу, а молодь через ті самі причини потерпає від неможливості продовжувати навчання. Відтак залучення відторгнутих верств до суспільного життя і соціальної інтеграції має передбачати:

1) загальні реформаторські дії економічного, політичного, психологічного характеру, спрямовані на комплексне оздоровлення

ситуації і забезпечення доступу всіх верств населення до базових соціальних послуг та економічних ресурсів тощо;

2) точкові заходи, орієнтовані на залучення окремих, часто нечисленних груп.

ЗАЛУЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

Від підвищення довіри до всіх політичних інститутів залежатиме успіх політики залучення, це наріжний камінь усієї системи. За умов україністичних очікувань більшості населення, жорсткого протистояння між владою й опозицією, коли остання завжди гостро критикує всі без винятку рішення, невідповідності в багатьох випадках реальних правових відносин законодавчо-нормативній базі, браку традиції співпраці влади з населенням видається доцільним:

- узгодження реальних правових відносин і нормативно-правового поля;
- систематичне тлумачення намірів влади з чітким і чесним висвітленням очікуваних результатів і можливих ризиків;
- зв'язок принципів реформаторських рішень з позицією населення шляхом роз'яснювальної роботи без популістських аргументів і загравань.

Про недостатню участь у політичному житті свідчить низьке оцінювання громадянами можливостей впливати на суспільне буття як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях, включаючи навіть місцеві громади. Це наслідок нерозвинутого громадянського суспільства — з одного боку, і вкрай убогої правової культури населення — з другого. У поєднанні з засиллям корупції це створює для більшості населення справді непереборні перешкоди у впливі на владні рішення на стадіях і формування, і контролю. Щоб змінити масову свідомість, необхідні:

- роз'яснення щодо контролю діяльності влади;

- навчання правилам поведінки в громадянському суспільстві;
- спрощення реєстрації структур громадянського суспільства.

Залучення всіх верств до політичного життя передбачає активізацію політичної поведінки тих спільнот, які сьогодні з різних причин не реалізують своїх прав. Передусім ідеться про право голосу на референдумах і виборах. На жаль, у сучасній Україні електоральна активність дуже диференційована — за віком, за місцем проживання, за рівнем освіти, навіть за статтю. Зокрема, порівняно з молоддю (18–29 років) у старших людей вона вища: в осіб 30–39 років на 12%, 40–49 років — на 19%, 50–59 років — на 26%, 60 років і старших — на 3%. У чоловіків на 8% вища, ніж жінок. У росіян — на 13%, а в інших національностей — на 11% нижча, ніж в українців⁶. Це належить виправити.

Зовсім низьке представництво жінок на вищих щаблях законодавчої та виконавчої влади потребує не тільки психологічних трансформацій як широких кіл населення, так і посадовців, але й конкретно-практичних дій, зокрема квотування представництва в законодавчих і виконавчих органах. Видається, що без цього істотно змінити ситуацію не вдасться.

Нехтування вливанням у соціум іммігрантів — це вагомий деструктивний чинник політичного простору в цілому, підґрунтя криміналізації. Тому вкрай потрібні дії, спрямовані на:

- максимальну легалізацію іммігрантів;
- забезпечення їм доступу до медичних і освітніх послуг.

Узагалі ж цілісна міграційна політика надзвичайно важлива в політиці залучення.

⁶ Балакірева О.М. Особливості електоральної поведінки виборців під час президентських виборів 2010 р. // Український соціум. — 2010. — № 1. — С. 11–12.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про присудження Державних премій України в галузі науки і техніки 2010 року

На підставі подання Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки **постановляю:**

1. Присудити Державні премії України в галузі науки і техніки 2010 року:

— за створення та впровадження в експлуатацію сімейства цивільних важких транспортних літаків Ан-124-100М, Ан-124-100-150, Ан-124-100М-150:

ДВЕЙРІНУ Олександрю Захаровичу — головному конструкторові державного підприємства «Антонов»

РУДЮКУ Григорію Івановичу — кандидату технічних наук, головному конструкторові державного підприємства «Антонов»

ПАНЧЕНКУ Олександрю Миколайовичу — заступникові генерального директора — начальнику виробництва державного підприємства «Антонов»

ГАБРУКУ Геннадію Івановичу — заступникові головного конструктора державного підприємства «Антонов»

СУРМАЧУ Олегу Олександровичу — заступникові головного конструктора державного підприємства «Антонов»

ДОБРОВОЛЬСЬКОМУ Миколі Кириловичу — начальникові відділу державного підприємства «Антонов»

ЛАГУТКІНУ Олександрю Миколайовичу — начальникові відділу державного підприємства «Антонов»

СТЕФАНШИНУ Миколі Івановичу — начальникові відділу державного підприємства «Антонов»

ЄРМОХІНУ Івану Григоровичу — кандидату технічних наук, провідному конструкторові державного підприємства «Антонов»

МІСАНУ Леоніду Григоровичу — провідному конструкторові державного підприємства «Антонов»;

— за розробку технологій і організацію виробництв йод- і бромвмісних продуктів в Україні:

ЧЕРГИНЦЮ Віктору Леонідовичу — докторові хімічних наук, завідувачеві відділу Інституту сцинтиляційних матеріалів НАН України

СМИРНОВУ Миколі Миколайовичу — кандидату технічних наук, старшому науковому співробітникові Інституту сцинтиляційних матеріалів НАН України

БОЯРИНЦЕВУ Андрію Юрійовичу — завідувачеві відділу Інституту сцинтиляційних матеріалів НАН України

МАЗУРЕНКУ Євгену Андрійовичу — докторові хімічних наук, завідувачеві відділу Інституту загальної та неорганічної хімії імені В.І. Вернадського НАН України

ОВЧІННІКОВУ Анатолію Інокентійовичу — кандидату технічних наук, завідувачеві лабораторії публічного акціонер-

ного товариства «Науково-виробниче об'єднання «Йодобром»

БАЛЬНИХ Валентині Дмитрівні — старшому науковому співробітникові публічного акціонерного товариства «Науково-виробниче об'єднання «Йодобром»;

— за роботу *«Оцінка інженерно-геологічних умов території України (наукові основи сталого господарського використання території)»:*

ДЕМЧИШИНУ Михайлу Гордійовичу — докторові технічних наук, завідувачеві відділу Інституту геологічних наук НАН України

КУЗЬМЕНКУ Едуарду Дмитровичу — докторові геолого-мінералогічних наук, завідувачеві кафедри Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

КЛИМЧУКУ Олександрю Борисовичу — кандидатові геологічних наук, директорові науково-дослідного центру «Український інститут спелеології і карстології» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та НАН України

ФЕСЕНКУ Олексію Валентиновичу — кандидатові геологічних наук, доцентів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

АБРАМОВУ Ігорю Борисовичу — докторові технічних наук, заступникові директора державного підприємства «Український державний головний науково-дослідний і виробничий інститут інженерно-технічних та екологічних вишукувань»

ЛУЩИКУ Анатолію Васильовичу — докторові геолого-мінералогічних наук, головному науковому співробітникові Кримського відділення Українського державного геологорозвідувального інституту

ВЕЛИЧКУ Володимирю Феодосійовичу — головному інженерові державного науково-виробничого підприємства «Державний інформаційний геологічний фонд України»

КЛИМЧУК Людмилі Миколаївні — завідувачеві сектору державного науково-виробничого підприємства «Державний інформаційний геологічний фонд України»

БОГАТИРЬОВІЙ Еммі Іванівні — геологові;

— за цикл наукових праць *«Розробка та впровадження екологічно безпечних технологій боротьби з бур'янами»:*

ШВАРТАУ Віктору Валентиновичу — члену-кореспондентові Національної академії наук України, заступникові директора Інституту фізіології рослин і генетики НАН України

МОРДЕРЕРУ Євгену Юлійовичу — докторові біологічних наук, завідувачеві відділу Інституту фізіології рослин і генетики НАН України

МЕРЕЖИНСЬКОМУ Юрію Георгійовичу — кандидатові біологічних наук, провідному науковому співробітникові Інституту фізіології рослин і генетики НАН України

ОМЕЛЬЧУКУ Сергію Тихоновичу — докторові медичних наук, деканові Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

КЛИСЕНКО Марті Архипівні — докторові біологічних наук, провідному науковому співробітникові Інституту медицини праці Академії медичних наук України

ІВАЩЕНКУ Олександрю Олексійовичу — докторові сільськогосподарських наук, першому заступникові директора Інституту цукрових буряків;

— за роботу *«Ресурсозберігаючі технології отримання конвертерної сталі та утилізації відходів металургійного виробництва»:*

ТАРАСЕВИЧУ Миколі Івановичу — докторові технічних наук, завідувачеві відділу Фізико-технологічного інституту металів та сплавів НАН України

МЕЛЬНИКУ Сергію Григоровичу — докторові технічних наук, старшому науковому співробітникові Фізико-технологічного інституту металів та сплавів НАН України

ОЛАБІНУ Володимиру Михайловичу — кандидатів технічних наук, провідному науковому співробітникові Інституту газу НАН України

ШАТОСІ Володимиру Івановичу — докторові технічних наук, проректорові Національної металургійної академії України

ПНЧУК Софії Йосипівні — докторові технічних наук, завідувачеві кафедри Національної металургійної академії України

СТАЛІНСЬКОМУ Дмитру Віталійовичу — докторові технічних наук, генеральному директорові Українського державного науково-технічного центру «Енергосталь»;

— за роботу *«Моніторинг та діагностикування електроенергетичних об'єктів та систем України на базі комплексів «Регіна»:*

БУТКЕВИЧУ Олександрові Федотовичу — докторові технічних наук, головному науковому співробітникові Інституту електродинаміки НАН України

ТУТИКУ Володимиру Львовичу — кандидатів технічних наук, старшому науковому співробітникові Інституту електродинаміки НАН України

ДЯЧУКУ Сергію Яковичу — провідному інженерові Інституту електродинаміки НАН України

СОРОЧИНСЬКОМУ Валерію Володимировичу — провідному інженерові Інституту електродинаміки НАН України

ЯНДУЛЬСЬКОМУ Олександрові Станіславовичу — докторові технічних наук, деканові Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

СТАСЮКУ Олександрові Іоновичу — докторові технічних наук, завідувачеві кафедри Державного економіко-технологічного університету транспорту;

— за цикл наукових праць *«Теорія динамічних систем: сучасні методи та їх застосування»:*

ШАРКОВСЬКОМУ Олександрові Миколайовичу — академікові Національної академії наук України, завідувачеві відділу Інституту математики НАН України

ЧУЄШОВУ Ігорю Дмитровичу — члену-кореспондентові Національної академії наук України, завідувачеві кафедри Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

КОЛЯДІ Сергію Федоровичу — докторові фізико-математичних наук, провідному науковому співробітникові Інституту математики НАН України

РОМАНЕНКО Олені Юріївні — докторові фізико-математичних наук, провідному науковому співробітникові Інституту математики НАН України

МАЙСТРЕНКУ Юрію Леонідовичу — кандидатів фізико-математичних наук, старшому науковому співробітникові Інституту математики НАН України

ТЕПЛІНСЬКОМУ Олексію Юрійовичу — кандидатів фізико-математичних наук, старшому науковому співробітникові Інституту математики НАН України

ФЕДОРЕНКУ Володимиру Васильовичу — кандидатів фізико-математичних наук, старшому науковому співробітникові Інституту математики НАН України

БЕЗУГЛОМУ Сергію Івановичу — докторові фізико-математичних наук, провідному науковому співробітникові Фізико-технічного інституту низьких температур імені Б.І. Веркіна НАН України

ДАНИЛЕНКУ Олександрові Івановичу — докторові фізико-математичних наук, старшому науковому співробітникові Фізико-технічного інституту низьких температур імені Б.І. Веркіна НАН України

КОРОБОВУ Валерію Івановичу — докторові фізико-математичних наук, завідувачеві кафедри Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

— за створення та впровадження комплексу обладнання для живлення, управління й захисту технологічних систем гірничих виробництв:

ВИПАНАСЕНКУ Станіславу Івановичу — докторові технічних наук, професорові Національного гірничого університету

СОБОЛЄВУ Валерію Вікторовичу — докторові технічних наук, професорові Національного гірничого університету

ШКРАБЦЮ Федору Павловичу — докторові технічних наук, завідувачеві кафедри Національного гірничого університету

ВАРЕНИКУ Євгену Олександровичу — кандидатові технічних наук, директорові Українського науково-дослідного, проектно-конструкторського та технологічного інституту вибухозахищеного та рудникового електрообладнання з дослідно-експериментальним виробництвом

САВИЦЬКОМУ Володимирі Миколайовичу — кандидатові технічних наук, заступникові директора Українського науково-дослідного, проектно-конструкторського та технологічного інституту вибухозахищеного та рудникового електрообладнання з дослідно-експериментальним виробництвом

ОМЕЛЬЧЕНКУ Олександрі Миколайовичу — першому заступникові директора Українського науково-дослідного, проектно-конструкторського та технологічного інституту вибухозахищеного та рудникового електрообладнання з дослідно-експериментальним виробництвом

ЧЕРНОВУ Ігорю Яковичу — кандидатові технічних наук, завідувачеві відділу Українського науково-дослідного, проектно-конструкторського та технологічного інституту вибухозахищеного та рудникового електрообладнання з дослідно-експериментальним виробництвом

ДЗЮБАНУ Віталію Серафимовичу — докторові технічних наук, першому заступникові директора дирекції стратегії поставок електротехнічної продукції закритого

акціонерного товариства «Донецьксталь» — металургійний завод»;

— за роботу «Новий клас біологічно активних ліпідів — N-ацилетаноламіни (відкриття, вивчення та практика застосування)»:

КОСТЕРІНУ Сергію Олексійовичу — члену-кореспондентові Національної академії наук України, заступникові директора Інституту біохімії імені О.В. Палладіна НАН України

ГУЛІЙ Надії Максимівні — члену-кореспондентові Національної академії наук України, завідувачеві відділу Інституту біохімії імені О.В. Палладіна НАН України

КЛІМАШЕВСЬКОМУ Віталію Мар'яновичу — кандидатові біологічних наук, старшому науковому співробітникові Інституту біохімії імені О.В. Палладіна НАН України

ГОРІДЬКО Тетяні Миколаївні — кандидатові біологічних наук, науковому співробітникові Інституту біохімії імені О.В. Палладіна НАН України

КОСЯКОВІЙ Галині Василівні — кандидатові біологічних наук, науковому співробітникові Інституту біохімії імені О.В. Палладіна НАН України

БЕРДИШЕВУ Андрію Геннадійовичу — молодшому науковому співробітникові Інституту біохімії імені О.В. Палладіна НАН України

ЧУМАКУ Анатолію Андрійовичу — докторові медичних наук, завідувачеві лабораторії державної установи «Науковий центр радіаційної медицини»

МАРГІТИЧУ Віктору Михайловичу — докторові медичних наук, медичному директорові відкритого акціонерного товариства «Фармак»;

— за роботу «Новітні медичні технології діагностики та лікування постраждалих з множинними, поєднаними та поліструктурними пошкодженнями»:

ІВЧЕНКУ Валерію Костянтиновичу — докторові медичних наук, ректорові Луганського державного медичного університету

ЛІСОВОМУ Володимирі Михайловичу — докторові медичних наук, ректорові Харківського національного медичного університету

ІСТОМІНУ Андрію Георгійовичу — докторові медичних наук, завідувачеві кафедри Харківського національного медичного університету

БОРЗИХ Олександрі Володимирівні — докторові медичних наук, професорові Донецького національного медичного університету імені М. Горького

ЛОБАНОВУ Григорію Вікторовичу — докторові медичних наук, професорові Донецького національного медичного університету імені М. Горького

ВОЗІАНОВУ Сергію Олександровичу — докторові медичних наук, завідувачеві відділу державної установи «Інститут урології Академії медичних наук України»

СТРАФУНУ Сергію Семеновичу — докторові медичних наук, заступникові директора державної установи «Інститут травматології та ортопедії Академії медичних наук України»

КУРІННОМУ Ігорю Михайловичу — докторові медичних наук, провідному науковому співробітникові державної установи «Інститут травматології та ортопедії Академії медичних наук України»

ГУР'ЄВУ Сергію Омеляновичу — докторові медичних наук, заступникові директора Українського науково-практичного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф;

— за роботу *«Будівництво та реконструкція залізничної мережі України для збільшення пропускної спроможності та запровадження швидкісного руху поїздів»:*

ШВЕЦЮ Юрію Васильовичу — завідувачеві групи Інституту електрозварювання імені Є.О. Патона НАН України

МАЗУРУ Олександрі Анатолійовичу — кандидатові економічних наук, директорові товариства з обмеженою відповідальністю «Технологічний парк «Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона»

ДАНІЛЕНКУ Едуарду Івановичу — докторові технічних наук, професорові Державного економіко-технологічного університету транспорту;

— за роботу *«Створення авіаційних та навчально-тренувальних комплексів на базі багатофункціональних радіоелектронних систем»:*

КІСЕЛЬОВУ Володимирі Костянтиновичу — докторові фізико-математичних наук, завідувачеві відділу Інституту радіофізики та електроніки імені О.Я. Усикова НАН України

ХЛОПОВУ Григорію Івановичу — докторові технічних наук, завідувачеві відділу Інституту радіофізики та електроніки імені О.Я. Усикова НАН України

ЗУБКОВУ Анатолію Михайловичу — докторові технічних наук, провідному науковому співробітникові Наукового центру Сухопутних військ Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

РУДИКУ Василю Івановичу — начальникові лабораторії державного підприємства «Науково-дослідний інститут «Оріон»

ГУЧЕНКУ Миколі Івановичу — докторові технічних наук, старшому науковому співробітникові товариства з обмеженою відповідальністю «Науково-виробниче об'єднання «Авіа»

КОВАЛЬОВУ Євгену Дмитровичу — кандидатові технічних наук, старшому науковому співробітникові товариства з обмеженою відповідальністю «Науково-виробниче об'єднання «Авіа»

УДОВЕНКУ Володимирі Олексійовичу — кандидатові технічних наук, старшому науковому співробітникові товариства з обмеженою відповідальністю «Науково-виробниче об'єднання «Авіа»

МОЦАРЮ Петру Івановичу — заступникові директора товариства з обмеженою відповідальністю «Науково-виробниче об'єднання «Авіа»

МАТЮСІ Володимирі Михайловичу — провідному інженеру-програмістові товариства з обмеженою відповідальністю «Науково-виробниче об'єднання «Авіа»

МОЦАРЮ Анатолію Івановичу — по-смертно;

— за роботу «Створення енергоефективного комплексу добування та використання шахтного газу метану»:

ЛУКІНОВУ Вячеславу Володимировичу — докторові геолого-мінералогічних наук, заступникові директора Інституту геотехнічної механіки імені М.С. Полякова НАН України

ПЕРЕПЕЛИЦІ Валентину Григоровичу — докторові технічних наук, завідувачеві відділу Інституту геотехнічної механіки імені М.С. Полякова НАН України

ЧЕМЕРИСУ Ігорю Федоровичу — кандидатові технічних наук, завідувачеві відділу Інституту геотехнічної механіки імені М.С. Полякова НАН України

РАДЗІВІЛЛУ Анатолію Яковичу — докторові геолого-мінералогічних наук, старшому науковому співробітникові Інституту геологічних наук НАН України

КІСЛЮ Ігорю Степановичу — докторові технічних наук, завідувачеві кафедри Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ПАВЛОВУ Станіславу Дмитровичу — кандидатові геолого-мінералогічних наук, заступникові директора Українського науково-дослідного інституту природних газів

БОКІЮ Борису Всеволодовичу — докторові технічних наук, заступникові генерального директора орендного підприємства «Шахта імені О.Ф. Засядька»

ЄФРЕМОВУ Ігорю Олексійовичу — кандидатові технічних наук, директорові

шахти орендного підприємства «Шахта імені О.Ф. Засядька»;

— за роботу «Розвиток теоретичних основ, розробка та застосування поляриметричних методів і апаратури для дистанційного зондування об'єктів Сонячної системи наземними та аерокосмічними засобами»:

КИСЕЛЬОВУ Миколі Миколайовичу — докторові фізико-математичних наук, головному науковому співробітникові Головної астрономічної обсерваторії НАН України

РОЗЕНБУШ Вірі Калениківні — докторові фізико-математичних наук, провідному науковому співробітникові Головної астрономічної обсерваторії НАН України

ТИШКОВЦЮ Віктору Павловичу — докторові фізико-математичних наук, провідному науковому співробітникові Радіоастрономічного інституту НАН України

БЕЛЬСЬКІЙ Ірині Миколаївні — докторові фізико-математичних наук, провідному науковому співробітникові Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ЛУПШКУ Дмитру Федоровичу — докторові фізико-математичних наук, провідному науковому співробітникові Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

КАЙДАШУ Вадиму Григоровичу — кандидатові фізико-математичних наук, провідному науковому співробітникові Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ЄФІМОВУ Юрію Сергійовичу — кандидатові фізико-математичних наук, провідному науковому співробітникові Науково-дослідного інституту «Кримська астрофізична обсерваторія»

МІЩЕНКУ Михайлу Івановичу — докторові фізико-математичних наук, головному науковому співробітникові Годдардівського інституту космічних досліджень НАСА, США

ШАХОВСЬКОМУ Миколі Михайловичу — кандидатів фізико-математичних наук (посмертно)

КУЧЕРОВУ Віталію Анатолійовичу — кандидатів фізико-математичних наук (посмертно);

— за підручник «Хірургія» у 2 томах:

1. *Хірургія. Том 1.* — Дніпро-VAL, 2006. — 443 с;

2. *Хірургія. Том 2.* — Дніпро-VAL, 2007. — 627 с;

БЕРЕЗНИЦЬКОМУ Якову Соломоновичу — докторів медичних наук, завідувачеві кафедри Дніпропетровської державної медичної академії

ХАПАТЬКУ Георгію Юхимовичу — кандидатів медичних наук, асистентів кафедри Дніпропетровської державної медичної академії

КЛИМЕНКУ Володимирі Микитовичу — докторів медичних наук, завідувачеві кафедри Запорізького державного медичного університету

ШАПОВАЛУ Сергію Дмитровичу — докторів медичних наук, першому прорек-

торові Запорізької медичної академії післядипломної освіти

ШІДЛОВСЬКОМУ Віктору Олександровичу — докторів медичних наук, завідувачеві кафедри Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського;

— за цикл наукових праць «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості»:

МАКСИМЕНКУ Сергію Дмитровичу — докторів психологічних наук, академіку-секретареві відділення психології, вікової фізіології та дефектології Національної академії педагогічних наук України

КЛИМЕНКУ Віктору Васильовичу — докторів психологічних наук, професорові Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

2. Установити розмір Державної премії України в галузі науки і техніки на 2010 рік сто вісімдесят тисяч гривень кожна.

м. Київ
20 травня 2011 року
№ 594/2011

Президент України
В. ЯНУКОВИЧ

Є. Маруняк

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Реалії сучасності, глобальні зміни геополітичного розкладу сил спонукають дослідити низку явищ і процесів, що мають визначальний вплив на розвиток суспільства. Одне з цих явищ і процесів — глобалізація. Вона проявляється в усіх сферах діяльності, визначає поступове формування світового економічного і соціального простору.

Зростає взаємозалежність світу, посилюються зв'язки між країнами, регіонами, містами, змінюється їхня ієрархія, кількісні і якісні індикатори. Поляризація світу, втілена в антиноміях «розвинені–слаборозвинені», «заможні–бідні», «високі технології–сировинні ресурси», просторових осях «Північ–Південь», «Захід–Схід», породжує для більшості країн проблему самоідентифікації у глобальному середовищі. Кожна держава стає об'єктом діяльності транснаціональних структур, зовнішньої лімітації стратегій та пріоритетів. Таким чином, зменшується ймовірність збереження самостійності національних економік. Для України, як і інших постсоціалістичних країн, що зазнали і зазнають радикальних змін унаслідок переходу від централізованої планової до ринкової економіки, успішна інтеграція у світове господарство виступає однією з передумов власного прогресу.

ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ГЛОБАЛІЗАЦІЯ»

Останнім часом для опису і пояснення змін в українському суспільстві і світі чи не найбільше вживають слово «глобалізація». Основними тенденціями, об'єктивно пов'язаними з цим явищем, можна назвати:

- посилення інтеграційних процесів, взаємозв'язків усіх рівнів, від локального до глобального;
- формування наддержавних структур, транснаціоналізацію;

- зміни в територіальній і галузевій структурах виробництва з посиленням впливу технологічного й інформаційного складників;
- загострення конкуренції, у т.ч. на регіональному рівні;
- інтенсифікацію економічного зростання;
- поширення глобальних цінностей і соціальних стандартів;
- «ієрархізацію» і «диференціацію» світового простору.

© МАРУНЯК Євгенія Олександрівна. Кандидат географічних наук. Учений секретар Інституту географії НАН України (Київ). 2011.

Існують численні спроби визначити глобалізацію, сформувані чітко уявлення про її зміст, еволюцію, суб'єкти, об'єкти тощо.

Одне з перших визначень належить соціологові Р. Робертсону, який вважав глобалізацію «процесом дедалі зростаючого впливу на соціальну дійсність окремих країн різних факторів міжнародного значення: економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну» [1].

З точки зору суспільної географії ми визначаємо глобалізацію як процес територіальної і галузевої перебудови національних господарств, що характеризується утворенням системи різновекторних зв'язків глобального, регіонального, локального рівнів, якісні й кількісні параметри яких зумовлюють динамічні зміни світової економіки в напрямі формування цілісної моделі розвитку. Водночас очевидно, що останнє визначення має виражений економічний акцент.

Нині активізується нерівність у політичному, економічному і, що особливо небезпечно, екологічному аспектах. Тут важливо згадати про її територіальну специфіку — нерівномірне залучення не тільки країн, але й окремих міст і регіонів до участі в глобалізації, депресивні регіони в розвинених країнах. Переважно йдеться про ресурсну експлуатацію країн «периферії», загострення в них різного роду конфліктів. Водночас виникає питання про майбутнє людства, час, коли «бідні» країни вийдуть чи спробують вийти на рівень споживання «багатих».

Отже, нелінійна діалектика глобалізації створює не тільки нові можливості, але й нові загрози і суперечності в підсистемах «природа—суспільство», «людина—суспільство», «суспільство—суспільство», на чому особливо наголошують «антиглобалісти».

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ

Актуальним стає питання ролі, змісту, наслідків діяльності нових суб'єктів світового господарства — транснаціональних корпорацій (ТНК). Система зв'язків, сформована раніше на міждержавному рівні, ускладнюється внаслідок низки чинників, зумовлених діяльністю подібних структур. Дослідники виділяють: «транснаціональні субпростори»*, «транснаціональні анклавні», «відтворювальні ядра» [6].

ТНК — це просторово і технологічно об'єднані виробничо-територіальні системи, що розвиваються на базі підприємств, які функціонують завдяки інноваційним підходам і сучасному менеджменту з використанням денационалізованих трудових, природних, фінансових ресурсів [7].

Останнім часом поширилася думка про втрату державою своїх позицій, заміну національної ідентичності транснаціональною, а також перспективи (а іноді й реалії) становлення ТНК як основних елементів світового господарства. «Ці організми контролюють на сьогоднішній день світовий економічний простір, вибудовуючи складнопорядковану конструкцію глобальної економіки» [8]. Але, незважаючи на певну конкуренцію між державою і ТНК, слід визнати, що останні не здатні виконувати чимало обов'язків і нести витрати, притаманні державі. Йдеться тільки про втрату державою низки функцій, втручання ТНК у зовнішню і внутрішню політику. Гостро стоїть питання не «ТНК—держава», а «ТНК—країна, що розвивається» або «ТНК—країна з перехідною економікою» і загальне коло проблем, пов'язаних з діяльністю «транснаціонала» на територіях сторони-приймача.

* Транснаціональна «Північ» має можливість фінансово-правового регулювання світової економічної діяльності, перетворюючи ці можливості на стабільне джерело доходу. Для «Глибокого Півдня» характерні радикальна демодернізація групи держав і «тіньова глобалізація» [5].

Як свідчить статистика, найпотужніші ТНК базуються в розвинених країнах. Лише в останні роки на глобальний конкурентний рівень почали виходити компанії з Азії, Латинської Америки, пострадянського простору. Виходить, що ТНК успадкували потужну фінансову базу, правову підтримку, високий технологічний рівень виробництва, традиції організації бізнесу від сильних економік — безумовно, з подальшим зростанням, удосконаленням.

Поведінка нефінансових ТНК викликає критику дослідників і незадоволення суспільних організацій через значно більший спектр причин. Е. Тоффлер пише з цього приводу: «Їх комп'ютери, їх корпоративні щупальця, їх ні з чим не зрівнянні можливості планування, інвестування, виконання проектів грандіозного масштабу створюють враження їх потужності і непохитності. Разом з тим, більшість із нас відчуває втрату життєвих сил; здається, що вони керують нашими долями» [9]. Подібне сприйняття в суспільстві, особливо в його «високорозвиненій частині» змусило керівництво ТНК переглянути деякі принципи власних стратегій. Це стало початком нових правил і стандартів щодо екологізації та соціальної відповідальності.

ІНДЕКСИ І РЕЙТИНГИ ГЛОБАЛІЗОВАНОСТІ ДЕРЖАВ

Спроби оцінити параметри світового розвитку привели до появи значної кількості індексів і рейтингів, що в загальних рисах формують враження про глобалізованість території. Їхнім істотним недоліком залишаються одиниці оцінювання (зі статистичного ряду регіони і місцевості переважно «випадають»), недостатня репрезентація просторової специфіки сприйняття процесів, неврахування системи зв'язків країни чи регіону у глобальній системі координат, домінування кількісних підходів.

Найвагоміша інформація в рейтингу — це зіставлення показників однієї країни відносно інших (рівневість, макрорегіональне оточення), їхня динаміка, належність до тієї чи іншої групи країн за певним набором характеристик. Серед найпоширеніших індикаторів суспільного розвитку:

- індекс людського розвитку;
- трикутний індекс добробуту націй;
- індекс конкурентоздатності;
- рейтинг на основі «кристалів розвитку»;
- індекс економічної свободи;
- індекс розвитку роздрібною торгівлі;
- індекс з торгівлі і розвитку;
- індекс інвестиційної привабливості;
- індекс сприйняття корупції;
- індекс якості життя;
- індекс збалансованості довкілля;
- рейтинг міст за якістю життя;
- кредитний рейтинг;
- індекси технологічної активності, можливостей інформаційно-комунікативних технологій, цифрових можливостей, електронної готовності, знань, економіки знань або інтелектуального розвитку, інноваційності тощо.

Досить часто для їх розрахунку використовують подібні набори даних. Водночас введення таких індикаторів — це перший крок, перше бачення аналізу трендів світового розвитку, що згодом сприятиме формуванню комплексних висновків і щодо місця країни (регіону, міста) у світі, і щодо особливостей сприйняття глобальних трансформацій.

Для оцінення власне глобалізації на міжнародному рівні існують два альтернативні індекси, два підходи, сформовані агенцією A.T. Kearney і Swiss Federal Institute of technology. Обидва ґрунтуються на кількісних оцінках міжнародних зв'язків (зовнішня торгівля, прямі іноземні інвестиції, подорожі, телефонні дзвінки, користування інтернетом тощо) за економічною, соціальною, політичною категоріями і з огляду на

Індекси глобалізації: методологія розрахунків

А.Т. Kearney	KOF, Swiss Federal Institute of technology
Економічна глобалізація	
<i>Торгівля:</i> експортовані й імпортовані товари, послуги (кредит, дебіт), обсяги експорту й імпорту, зовнішньоторговельний обіг, його % у ВВП	<i>Реальні потоки:</i> торгівля, прямі іноземні інвестиції, портфельні інвестиції, податки іноземних громадян (% у ВВП)
<i>Прямі іноземні інвестиції:</i> у країну, з країни, загальний потік, % у ВВП	<i>Обмеження:</i> бар'єри імпорту, середній рівень тарифів, податки у міжнародній торгівлі (% від поточного доходу), обмеження щодо накопичення капіталу
Персональні контакти і технології	
<i>Персональні контакти:</i> телефон – вхідні/вихідні міжнародні дзвінки, загальний трафік (хв. і хв./особа) подорожі – в'їзний/виїзний туризм (кількість туристів і % населення) перекази, персональні трансфери – компенсації, інші трансфери, загальний обсяг грошових переказів (абсолютне значення і % у ВВП)	<i>Персональні контакти:</i> вихідні телефонні дзвінки, трансфери (% ВВП), міжнародний туризм (% населення), середня вартість телефонних дзвінків у США, «іноземне населення»
<i>Технології:</i> інтернет-користувачі (кількість і % населення) інтернет-хости (усього і на особу) сервери (усього і на особу)	<i>Інформаційні потоки:</i> кількість телефонних ліній, кабельне телебачення, щоденні газети, радіо на 1000 мешканців, кількість інтернет-хостів на особу, кількість користувачів інтернету (% населення) <i>Культурне зближення:</i> кількість ресторанів МакДональдс на 100 тис. осіб
Політична глобалізація	
<i>Урядові трансфери:</i> кредит, сума дебіту і кредиту, загальний трансфер (% ВВП)	Кількість посольств у країні
Участь у міжнародних організаціях	Участь у міжнародних організаціях
Участь у місіях ООН	Участь у місіях ООН
Угоди (кількість ратифікованих)	

набір показників потребують удосконалення.

Індекс А.Т. Kearney [10] охоплює нині 60–62, а в 2007 р. — 72 країни, на які припадає 97% світового ВВП і 88% світового населення, індекс Swiss Federal Institute of technology (KOF) [11] — 120–123 країни. Перший, більш поширений і цитований, розраховано за категоріями: економічна інтеграція, технології, приватні контакти і політика (на основі показників у 14 групах). Другий обчислюють на підставі зважених економічного (34%), соціально-

го (37%), політичного (28%) складників за категоріями на основі 23 показників у шістьох групах. Дані представлено з 1970 р., тож реально оцінити динаміку глобалізації (див. табл.). Протягом цих років відбулись відчутні зміни, перехід багатьох країн від ізольованості до взаємодії. Особливу увагу привертає пострадянський простір, він протягом кількох десятків років зазнав істотних трансформацій, наслідки яких досі не з'ясовано.

Варто враховувати і те, що ступінь глобалізованості й економічної свободи не то-

тожний однозначно ступеню економічного розвитку і конкурентоспроможності. Окремі країни з високим рівнем добробуту ніколи не посідали перші місця за економічною свободою і глобалізованістю.

Отже, міжнародні рейтинги — це динамічна категорія, що залежить від вдалої економічної та соціальної політики і підкреслює основну рису сучасного розвитку і, можливо, глобалізації — спектр можливостей.

АВТОРСЬКА МЕТОДИКА ОЦІНЕННЯ ГЛОБАЛІЗОВАНОСТІ

Аналіз досліджень глобалізації доводить необхідність створення комплексної методики, спроможної розкрити сутність і наслідки глобалізації для національної економіки і окремих регіонів держави. Для вивчення глобалізації світової економіки введено систему показників [12]:

- обсяг інтернаціоналізованого виробництва товарів і послуг, темпи його зростання порівняно з обсягом і темпами зростання світового ВВП;
- обсяг і динаміка прямих іноземних інвестицій;
- обсяг і динаміка міжнародної централізації капіталу;
- обсяг і динаміка міжнародних інвестиційних проектів;
- обсяг міжнародної торгівлі товарами і послугами;
- обсяг і динаміка фондових ринків;
- обсяг і динаміка міжнародних банківських операцій;
- обсяг і динаміка валютних ринків.

Загальноживані показники національного рівня:

- частка працівників розумової праці;
- величина технологічної інновації;
- ступінь переходу на цифрову економіку (кількість провайдерів інтернету на 100 осіб, обсяг інвестицій у галузь зв'язку в % до ВВП);

— рівень зовнішніх інвестицій, експорту товарів і послуг.

Незважаючи на очевидні переваги, суттєвим недоліком системи вважаємо суто технічний, «кількісний» підхід. Не враховано територіальний і галузевий аспекти розподілу потоків міжнародної торгівлі та інвестицій, що мають характеризувати роль країни у світовій економіці, інтенсивність і напрями глобалізації та регіональної інтеграції.

Підкреслимо, що оцінення глобалізаційного впливу на країну через його складність і суперечливість має бути багаторівневим, тоді буде виявлено регіональні диспропорції, визначено причини і шляхи їх подолання в контексті загальнодержавного прогресу, а також враховано топологічні прояви у взаємозв'язках країни зі світом.

Необхідні увага до територіальних, геополітичних ознак, залучення зв'язків макро-, мезо-, мікрорівня, кореляційної залежності «відстань—економічний потік». Відповідно, авторська методика дослідження глобалізації передбачає декілька етапів (національний і регіональний рівні), логічно узгоджених між собою за групами методів і критеріями і разом з тим відкритих з огляду на специфічні особливості, яких вимагає кожен рівень аналізу. Основні етапи.

1. Визначення місця і ролі країни в системі міжнародних економічних і політичних відносин:

- аналіз основних суспільно-географічних чинників входження до світової економіки;
- оцінення територіальної структури і динаміки зовнішньоекономічних зв'язків;
- визначення пріоритетних напрямів регіональної інтеграції.

2. Виявлення специфічних рис прояву глобалізації в регіонах, що склалися за адміністративно-територіальним поділом.

3. Оцінювання особливостей розвитку окремого регіону:

- динаміки і структурних змін основних показників розвитку господарства і зовнішньоекономічної діяльності;
- трансформації територіальної та галузевої структури зовнішньоекономічних потоків з огляду на особливості глобалізації.

МІСЦЕ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Україні важливо перейти від розроблення глобальних теоретичних моделей до їх сприйняття й упровадження на національному рівні. Концептуальні засади руху України до моделі збалансованого розвитку розробляють з 90-х рр. ХХ ст., тут є чималі напрацювання географів [2–4]. Комплексність як один з основних принципів географічної науки дає широкі можливості аналізу балансів економічного, соціального, природного складників територіальних систем. Питання входження України до світової економіки відображено в багатьох публікаціях [13–21].

Місце України і більшості пострадянських країн на карті світу особливе не лише через геополітичне положення, а й через передумови взаємодії з рештою світу. Входження до світового співтовариства для цих країн відбулось надто стрімко і несподівано. Те, до чого інші держави йшли десятками, а іноді сотнями років, виникло на теренах колишнього СРСР протягом короткого часу, на фоні психологічної неготовності населення й управлінських структур до сприйняття змін. Це спричинило не тільки диспропорційність регіонального розвитку, а й суттєве розшарування соціуму і відповідні суспільні настрої.

Важливо усвідомити: Україна — незалежна європейська держава з вигідним суспільно-географічним положенням, високим транзитним потенціалом, широким експортним потенціалом і перспективою розбудови ефективної структури зовніш-

ньоекономічних зв'язків. Вона має свої, унікальні, інтереси, що лише ситуативно збігаються з інтересами інших країн.

Що ж до суспільної думки, за даними всеукраїнського опитування (2003 р., інформації про пізніші опитування немає) чітке ставлення до цих процесів не сформувалось (71,1%).

Україна залишається об'єктом глобалізації. Пояснень тому достатньо. Наше позиціонування в міжнародних рейтингах незадовільне: 78–80 місця за рівнем людського розвитку, 85–122 — за індексом сприйняття корупції. Це несумісно зі статусом розвиненої європейської країни. Подібна ситуація і щодо стратегічно важливих в умовах глобалізації показників інноваційної діяльності (52 місце з 82 за індексом інноваційності), інформаційного складника (82 місце з 183 за індексом потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій), інвестиційної діяльності. Обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) неістотні у світовому масштабі (менше 1%), інвестиційні потоки з України ще менші. Розгорнуте співробітництво з країнами, що створюють умови для офшорного бізнесу (18–20%), — «тіньова глобалізація». Зовнішня торгівля орієнтована на індустріальні середньорозвинені країни (41% в експорті, 49,2% в імпорті), в основному СНД, зокрема Росію (18%). Це свідчить про невисоку конкурентоспроможність.

Індекс глобалізації КОФ для України зріс з 1991 по 2011 р. у понад 2 рази. У 2011 р. ми посідали 53 місце з 156 (щодо складників: 75 місце — за економічною глобалізацією, 77 — за соціальною, 40 — за політичною).

Зовнішньоекономічна діяльність України не «детериторизована» — потоки зосереджені переважно на країнах-сусідах першого чи другого порядку. Економічні зв'язки з Японією й Азійсько-Тихоокеанським регіоном досить слабкі, що відповідає тенденції

меншої активності інтернаціоналізованого сектору японської економіки на глобальному рівні.

Особливе місце посідають проблеми співробітництва з ЄС. Бажаність вступу і загрози конкурентоспроможності, черега інших, політичних, дилем ускладнює партнерство. Формат СНД, значною мірою диспропорційний у сфері політичного й економічного устрою, придатний переважно для комунікації на пострадянському просторі з реалізацією проектів у вигляді двосторонніх угод.

На жаль, усі суб'єкти такого співробітництва потерпають від подібних явищ: господарча криза, галузеві диспропорції, неусталеність економічної політики, відверта недемократичність влади (окремі країни), нестабільність, пов'язана з міжнаціональними конфліктами.

ОРІЄНТИРИ НА ПЕРСПЕКТИВУ

У найближчому майбутньому основні трансформації в Україні відбуватимуться під впливом гео економічних стратегій розвинених країн, Росії, транснаціональних корпорацій. Підґрунтям для посиленого втручання залишається розшарування суспільства, висока частка «тінізації» економіки, диспропорції регіонального розвитку, різні орієнтири регіоналізації за вектором «Схід–Захід», у поєднанні з емністю ринку збуту, окремими показниками ресурсної забезпеченості. Зрушення, без сумніву, є, але їхньої глибини й інтенсивності недостатньо для звання «глобалізованої» держави.

Залежність від традиційних факторів — суспільно-географічного положення, мовно-культурних, історичних — вагоміша, ніж від новітніх — комунікацій, інформаційних технологій. Дисбаланс у структурі ПП (домінування їх імпорту з розвинених індустриальних країн та експорту до найближчих сусідів) вказує на перспективу дефор-

мації галузевої економічної структури внаслідок втручання розвинених країн і ТНК.

На сьогодні в Україні діє кілька десятків потужних у глобальному вимірі ТНК, у цілому представлено понад 70 філій, і щороку їх стає більше. Однозначно оцінити наслідки діяльності ТНК в Україні неможливо. З притоком інвестицій з'являються робочі місця, зростає оплата праці, надходження податків, розвиток інфраструктури. Підвищується рівень національного виробництва, змушеного конкурувати з ТНК, стандарти життя. Але поміж тим ТНК монополізують окремі (іноді стратегічно важливі) галузі економіки, формується неприйнятна українцям культура споживання. Інвестиції, що надходять, переважно не пов'язані з високими технологіями і не сприяють розвитку інноваційної системи України. Важливим стає питання щодо використання кадрового потенціалу.

Щодо конкретних кроків з боку держави. Україні потрібні і краща законодавча регламентація діяльності ТНК, і стимулювання інноваційної діяльності, і підвищення конкурентоспроможності підприємств і регіонів, а чи буде це здійснено — покаже час.

Альтернативою для національної економіки будуть фінансово-промислові групи (ФПГ). Найбільші українські корпорації з'явилися у сер. 90-х рр. у металургійній, нафто- і вугледобувній промисловості. Згодом галузева структура ФПГ значно розширилась, охоплюючи машинобудування, будівництво, телекомунікації, харчову промисловість.

Подивімось на ФПГ «СКМ». У ній понад 100 підприємств (з урахуванням регіональних філій, офшорних компаній, спільного акціонування з іншими ФПГ). «СКМ» значно наблизилась до статусу ТНК — створено вертикально інтегрований виробничий комплекс у металургійній галузі, окремі підприємства групи («Азовсталь») отримали міжнародні кредитні рейтинги,

відбувся випуск єврооблігацій [22], диверсифікація галузевої структури, вихід на міжнародні ринки, деякі підприємства розміщено за кордоном.

Українські ФПГ мають реальні і потенційні можливості щодо конкуренції зі світовими ТНК, але серед їхніх недоліків загальнодержавні проблеми — сировинна орієнтація експорту, низька наукоємність продукції.

ЩО СТОЇТЬ НА ЗАВАДІ ПОСТУПУ?

За розрахованим відповідно до авторської методики індексом глобалізації, її інтенсивність має відчутні градієнти. Найбільш «глобалізовані» східні і центральні регіони. Натомість у західних домінує зворотній процес — регіональна інтеграція.

Відзначимо пряму залежність між рівнем промислового розвитку й інтенсивністю глобалізації. Характер взаємодії з країнами «ядра» вказує на об'єктну ознаку щодо всіх без винятку регіонів. Це відповідає ситуації для України в цілому. Виявлено вагомість російського вектора, який можна вважати геостратегічним. В аспекті регіональної інтеграції темпи зростання в напрямі ЄС більші. Це дає підстави сподіватись на розвиток взаємовідносин України з регіональним об'єднанням не тільки в форматі транскордонного співробітництва, а й поза ним.

Щодо приморських регіонів, то з розвитком повітряного, автомобільного, залізничного транспорту, розбудовою міжнародних транспортних коридорів, а також змінами в товарній структурі експорту вони, вірогідно, поступатимуться місцем регіонам, які нині мають середній рівень глобалізації.

У контексті потенційних загроз експлуатації регіонів України як постачальників сировини, напівфабрикатів, трудових ресурсів актуальним залишається глибше вивчення й оцінення внутрішнього при-

родного, економічного, наукового потенціалу кожного регіону і з урахуванням цього структурна перебудова їхніх економік на інноваційній основі.

З огляду на багаторівневу диференціацію світового простору доцільно посилити дослідження Києва, особливо в контексті столичності. Зазначимо, що провідним фактором розвитку міста й інтенсифікації глобалізаційних процесів залишаються його столичні функції.

Для успішного входження України у світове співтовариство неминуча регіональна політика «як організаційно-правова, економічна, соціальна, культурно-освітня, екологічна та управлінська діяльність держави, спрямована на забезпечення комплексно-пропорційного розвитку окремих територій країни на основі раціонального використання і збереження їх особливостей та інтегрального потенціалу» [23]. Інший бік питання — придатність для України стратегій, застосованих іншими, а саме європейськими країнами, пошуки найбільш прийнятних варіантів, їх адаптація до національної специфіки.

Соціально-економічний розвиток України та ЄС має істотні відмінності не лише за макроекономічними показниками (ВВП Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії ще в 1970 р. перевищував ВВП України за 2005 р. у 1,3–2,5 разу), а й за суспільними цінностями і свідомістю. У цих країнах у цілому узгоджено геополітичні і гео-економічні пріоритети, соціальні гарантії та відповідальність — і чиновників, і громадян. Але очевидно, що незважаючи на такі відмінності, Україна має запозичувати напрацьований десятками років позитивний досвід, адже на державному рівні визначено європейські орієнтири розвитку, а загал прагне вищих життєвих стандартів.

Застереженням і додатковим важелем впливу в українських реаліях має стати посилений громадський контроль за діяльніс-

тю місцевої і державної влади, адже рівень економічної «тінізації» і корумпованості високий (що зайвий раз засвідчує індекс сприйняття корупції в Україні, 118 місце в рейтингу, очолюваному європейськими країнами).

За європейським зразком варто децентралізувати владу, надати широкі повноваження регіонам. Водночас така політика доцільна лише для розвинених країн з орієнтованою на експорт моделлю розвитку, високою конкурентоспроможністю товарів і технологій. А для України, яка має «наздоганяти» європейських сусідів, корисніший протекціонізм і, відповідно, збереження значної частки повноважень центральної влади.

У загальному вигляді проблеми, що їх має розв'язати державна регіональна політика, у Державній стратегії регіонального розвитку [24] визначено так:

- низька інвестиційна привабливість та інноваційна активність регіонів;
- нерозвиненість фізичної та соціальної інфраструктури;
- зростання регіональних диспропорцій у соціально-економічному розвитку;
- слабкі міжрегіональні зв'язки;
- нераціональне використання людського потенціалу.

На практиці об'єктність України в процесах глобалізації відображається у потужному впливі на неї основних «акторів» світового ринку і незначному зворотному відгукові. Поглиблення регіональних диспропорцій, значною мірою зумовлене зовнішніми чинниками, стало реакцією на загальні поляризацію, «включення» і «виключення» у глобальні мережі місцевостей, міст, регіонів.

В Україні на групу з п'яти-шести регіонів припадає до 50% ВРП, зовнішньоторговельного обороту, прямих іноземних інвестицій тощо. Ці ж регіони мають найкращі показники науково-технічного розвитку,

освітнього потенціалу. Зусилля зі згладжування регіональних диспропорцій поки що не дають помітних результатів.

Разом з тим, аналіз впливу глобалізації на трансформацію окремих ланок господарства Києва і Київської області засвідчив наявність проблем загальнодержавного рівня. Місто, лідер за інтенсивністю зовнішньоекономічної діяльності і промислового розвитку, незважаючи на інноваційні успіхи і столичний статус, має значні диспропорції товарної та географічної структури експорту, прямих іноземних інвестицій, не виражену взаємодію з країнами «ядра» світової економіки. Позитивна динаміка тут пов'язана з піднесенням машинобудування, експортного потенціалу хімічної, легкої, харчової промисловості.

На український ринок активно виходять міжнародні структури (ТНК, інституційні інвестори), приватні особи, інтереси яких зосереджуються на найпривабливіших об'єктах, у регіонах з розвинутою інфраструктурою, кваліфікованими трудовими ресурсами. У результаті виникає ризик формування структури української економіки ззовні, поза планами влади.

Товарна структура експорту дає чітке розуміння міжнародної спеціалізації України — сировина і напівфабрикати. Через брак фінансування виробничі фонди оновлюються повільно. Особливо складне становище у старопромислових регіонах, де тісно переплетені проблеми занепаду виробничих потужностей, інфраструктури, соціуму, екології. Скерувувати інтереси інвесторів у галузі, найперспективніші для окремої території та держави в цілому, — теж завдання регіонального рівня.

У площині регіоналізації, що врівноважує глобалізацію, для України чинить проблеми накладення пострадянського та європейського векторів. Це доволі різні за структурою, метою, формою інтеграції об'єднання і, відповідно, різні рівні соці-

ально-економічного розвитку, конкурентоспроможності, суспільних цінностей. Отже, географічне положення регіонів фактично спричиняє різновекторній орієнтації і певною мірою загрожує територіальній цілісності країни.

Пострадянський вектор зосереджений на зовнішньоекономічних зв'язках з Російською Федерацією, інтенсивність яких у більшості регіонів більша або паритетна порівняно з країнами «ядра» світової економіки. Зовнішньоекономічна діяльність західних регіонів відчутно залежить від Європи (транскордонне співробітництво).

Поєднання регіоналізації та глобалізації ускладнює функції регіону, зокрема зростає відповідальність місцевої влади, виникає необхідність комплексних стратегій, в основі яких — інновації. У результаті формується розуміння значимості врахування всього спектра ресурсів і зв'язків регіону, його матеріальних і нематеріальних переваг, у т.ч. нових у нашому розумінні аспектів — творчого і культурного потенціалу, масштабних заходів у політиці, науці, спорті, рекреації.

Формування іміджу регіонів — актуальний напрям сучасної регіональної політики. Залучення інвестицій, туристична атрактивність, формування наукоємних кластерів визначаються не тільки природно-ресурсним потенціалом, структурою виробництва, а й культурною спадщиною, можливостями репрезентації. В умовах глобалізації значимі унікальність і самобутність, духовне надбання поколінь як частина образу країни і потенціал розвитку. Це пересторога Україні, яка, орієнтуючись на західні цінності, втрачає автентичність культурних традицій і спадщини, а разом з ними — й економічний зиск, якісно новий шлях розвитку економіки.

Проблемною для вітчизняних регіонів залишається новітня потрібна формула успіху: інновації, інформація, комунікації.

Темпи зростання основних показників науково-технічної діяльності надто низькі для подолання технологічної та цифрової «прірви» між нами і розвиненими країнами. Традиційно людські ресурси і фінансування зосереджено в основних осередках вищої освіти і регіональних центрах НАН України. Диспропорції колосальні: на 5–6 областей, залежно від окремого показника, припадає до 75–80% наукових кадрів, фінансування наукової діяльності, студентів і викладачів вищих навчальних закладів. Аналогічна ситуація у сфері зв'язку, особливо комп'ютерного і мобільного, інноваційної діяльності.

Далекі від європейських стандартів і транспортна мережа, якість транспортних послуг, шляхів сполучення. Наприклад, щоб досягти європейської забезпеченості автошляхами, необхідно побудувати і модернізувати майже 200 тис. км доріг, у т.ч. 60% у сільській місцевості. Для міждержавних зв'язків потрібні магістралі світового рівня з бетонним або асфальтобетонним покриттям і багаторядним рухом.

Усвідомлення регіональних процесів у сучасному світі неможливе без категорій «якість життя» і «збалансований розвиток». Ще в 90-х рр. ХХ ст. українські географи підійшли до розуміння їх взаємопов'язаності і значимості в розвитку будь-якої території, і зараз очевидно, що «спільний розгляд концепцій збалансованого розвитку та якості життя має стати єдиною можливою рушійною силою як при обґрунтуванні стратегій розвитку, так і в наукових пошуках» [25].

Складним залишається питання міграційних потоків. «Подолання відстаней» і «розмивання кордонів» пов'язане з низкою негативних наслідків, спричинених формуванням глобального ринку праці і пошуками кращих умов проживання. Для України, що лежить на перетині важливих транспортних магістралей, це насам-

перед притік нелегальних мігрантів і соціальні негаразди. З іншого боку, масово від'їжджають і наші земляки. Від'ємне сальдо зовнішньої міграції в 2004 р. дорівнювало 7,6 тис. осіб. Найбільше міграційне скорочення у прикордонних регіонах. Тимчасова робота часто обертається на постійну, спонукає до виїзду інших членів родини. Таким чином втрачається не тільки населення у працездатному віці, а й молодше покоління, а це, урахувавши низьку народжуваність, — небезпечно.

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Виходячи з окресленого кола проблем регіонального і державного розвитку України, а також у контексті Державної стратегії регіонального розвитку, визначимо такі пріоритетні напрями регіональної політики в умовах інтеграції у світове співтовариство:

1. Упровадження високих стандартів адміністрування через ефективну кадрову політику, елементи електронної демократії та управління, посилену участь і контроль громадськості, а також глибоке розуміння сутності сучасних гео економічних і геополітичних перетворень, у т.ч. регіональної геополітики.

2. Стимулювання інвестиційної діяльності, установлення інвестиційних орієнтирів щодо найперспективніших для території видів економічної діяльності, урахування тенденцій постіндустріалізації, значимості людського капіталу.

3. Підвищення глобальної конкурентоспроможності регіонів шляхом реалізації концепцій і форм територіального розвитку, успішно впроваджених в інших країнах: кластерів, спеціальних економічних зон, територій пріоритетного розвитку. Створення умов для прозорої взаємодії влади і бізнесу.

4. Контроль за діяльністю ТНК і ФПП, особливо її екологічними і соціальними наслідками, на місцевому рівні.

5. Інтенсифікація транскордонного співробітництва, екстраполяція досвіду євро регіонів на східному кордоні.

6. Перехід до реального управління інноваційною діяльністю. Увага до нетрадиційних джерел енергії, специфічних для кожного регіону з метою подолання енергетичної залежності, змінювання структури імпорتنих операцій.

7. Підвищення темпів реформування освітньої системи. Повноцінне включення наукових осередків вищих навчальних закладів і академічної науки в регіональні і національні інноваційні системи.

8. Дотримання основних засад Концепції національної програми інформатизації. Залучення інформаційних ресурсів задля формування позитивного іміджу регіону, підвищення інвестиційної привабливості, збільшення туристичних потоків. Забезпечення інформаційно-комунікаційної доступності.

9. Розвиток інформаційних технологій в межах освітніх програм. Контроль за використанням інтернет-ресурсів в освітніх закладах.

10. Стимулювання взаємодії міста і села відповідно до європейських принципів. Обмін перевагами в площині «урбанізація—рекреація».

11. Охорона довкілля, збереження культурної спадщини як елементів регіональної унікальності і вагомих елементів якості життя.

12. Формування «глокального» мислення, інтеграція знань і наукових напрацювань, зокрема географічних, в управлінській сфері.

Очевидно, що глобалізація — це розширений вибір (людини, регіону, країни, світу) на основі наявних можливостей. Щодо країни ці можливості окреслено суспільно-географічним положенням, природними умовами, ресурсами, історичними передумовами діяльності соціуму, господарською

розвиненістю, соціальними характеристиками, державною політикою.

Зрозуміло, що наслідки глобалізації лишаються дискусійними і важкопрогнозованими протягом значного відрізка часу, і розв'язати таку проблему можна лише постійними спробами, пошуками нового бачення, синтезом знань. І понятійний апарат, і методичні підходи, і показники визначення глобалізації неузгоджені, потребують значного комплексного доопрацювання. Разом з тим, усе більше дослідників виходить за рамки суто економічного розуміння глобалізації, зосереджуючись на її соціальному, культурологічному, екологічному змісті, поєднуючи її якісний і кількісний виміри.

На поглиблення світової нерівності, що часто робиться каменем спотикання у висновках щодо наслідків глобалізації, належить глянути в зовсім іншій площині — виявлення об'єктивних тенденцій і збалансованості розвитку.

Усе більшої актуальності за умов глобалізації набуває конкурентоспроможність, потенційні можливості держави в глобальному масштабі — Китай, Південна Корея, Сингапур, інші країни суттєво покращили соціально-економічні параметри, мобілізувавши ресурси території та населення.

На сьогоднішній день ще однією ключовою проблемою в дослідженні глобалізації залишається її проекція на території різного рангу і розвитку, підходи щодо оцінювання відповідних впливів і наслідків. Протягом усієї попередньої історії людство звично оперувало поняттями територія, місцевість, згодом — держава, кордони. Новітня глобалізація породжує сумніви щодо майбутнього цих понять. Зростає потужність наддержавних суб'єктів світогосподарських процесів, інтенсивність руху фінансових потоків, різного роду переміщень, змінюються підходи до управління. Держава нібито відходить на другий план, а світо-

ве господарство набуває нової, позадержавної, «детериторіальної» якості.

Разом з тим зрозуміло, що питання територіальної організації зберігають своє значення. Накладання національних і транснаціональних просторів, їх розшарування ускладнює світову ієрархію, але держава залишається власником території та її ресурсів. Проблеми сприйняття глобалізації скоріше зумовлені геополітичною і гео економічною вагомістю тієї чи іншої держави, її здатністю контролювати ці процеси і пов'язані з ними внутрішні і зовнішні ризики.

Швидкість усвідомлення сучасних реалій, реагування на них шляхом побудови стратегічних орієнтирів розвитку — питання національної безпеки, адже «в світі формується «нова» безпека — докорінний зовнішньополітичний та воєнно-стратегічний поворот до гео економічних інтересів та їх захисту» [26]. Ці питання торкаються інвестиційно-інноваційної політики, підтримки національного капіталу, формування нових суспільних цінностей і пріоритетів. Освоєння цих сфер визначатиме «Україну в процесах глобалізації» і «процеси глобалізації в Україні».

1. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. — London, 1992.
2. Руденко Л.Г. Сталий розвиток: пошуки моделей сталого розвитку України // Укр. геогр. журн. — 1998. — № 1. — С. 5–12.
3. Руденко Л.Г., Горленко І.А., Олещенко В.І. Україна на пути к устойчивому развитию (геоэкологические аспекты) [Текст] / Л.Г. Руденко, И.А. Горленко, В.И. Олещенко. — К.: ИГ НАНУ, 2000. — 29 с.
4. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / За ред. Л.Г. Руденка. — К.: Академперіодика, 2005. — 320 с.
5. Алаев Э.Б., Белокриницкий В.Я., Воскресенский А.Д., Голанский М.М., Ерасов Б.С. Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме) / РАН. Научный совет по истории мировой культуры. Национальный институт развития. Центр геоэкономических и социальных исследований. — СПб.: Алетей, 2000. — 320 с.

6. *Кочетов Э.Г.* Геоэкономический (глобальный) толковый словарь (элементы механизма российской модели глобального стратегического управления): Сборник стратегических понятий-новел: в 2 т. — Т. 1. — М.: РИОРТА, 2002. — С. 69.
7. *Руденко Л.Г., Маруняк Є.О.* Сутність і основні риси транснаціональних корпорацій та їх розвиток в Україні // Укр. геогр. журн. — 2007. — № 4. — С. 39.
8. *Некlesa О.І.* Ordo Quadro — четвертий порядок: прищеза пост сучасного світу // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. — Луґанськ, 2002.
9. *Тоффлер Е.* Третьа хвиля: Пер з англ. — К.: Всесвіт, 2000. — 475 с.
10. <http://www.atkearney.de>.
11. <http://www.globalization.kof.ch>.
12. *Долгов С.И.* Глобализация экономики: новое слово или новое явление. — М.: Экономика, 1998. — С. 30–31.
13. *Білорус О.Г.* Глобалізація і національна стратегія України. — К.: Батьківщина, 2001. — 301 с.
14. *Макогон Ю.В.* Интеграция Украины в международные политические, экономические и финансовые организации: Сборник материалов и документов. — Донецк: Дон. нац. ун-т, 2002. — 172 с.
15. *Макогон Ю.В.* Украина в мировой экономике. — Донецк: Дон. нац. ун-т, 1999. — 370 с.
16. *Пахомов Ю.Н.* Украина и Россия на волнах глобализации. Экономический аспект // <http://www.politstudies.ru> (Офіційний сайт журналу «Поліс»).).
17. Глобальний конкурентний простір: моногр. / О.Г. Білорус, Ю.М. Пахомов, І.Ю. Гузенко, О.К. Скаленко, О.В. Гаврилюк; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. асоц. «Україна–Рим. клуб», Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2007. — 680 с.
17. *Соколенко С.И.* Глобальные рынки XXI столетия: Перспективы Украины. — К.: Логос, 1998. — 568 с.
18. *Соколенко С.И.* Производственные системы глобализации: сети, альянсы, партнерства, кластеры: Украинский контекст. — К.: Логос, 2002. — 647 с.
19. *Соколенко С.І.* Глобалізація і економіка України. — К.: Логос, 1999. — 566 с.
20. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть: Навч. посіб. / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. — К.: Либідь, 2002. — 470 с.
21. *Юрчишин В.* Вплив глобалізації на прийняття державних рішень у сфері економіки: Навч. посіб. — К.: Вид-во НАДУ, 2004. — 32 с.
22. *Карпенко Г.* Азбука українських металургічних ФПГ // <http://www.info/?art=1148400770>.
23. *Пістун М.Д., Мезенцев К.В., Тьорло В.О.* Регіональна політика України: суспільно-географічний аспект: Монографія. — К., 2004. — С. 7.
24. Державна стратегія регіонального розвитку до 2015 року. — К., 2006. — С. 32–33.
25. *Руденко Л.Г., Гукалова І.В.* Концепція збалансованості розвитку і якості життя населення // Укр. геогр. журн. — 2005. — № 2. — С. 47.
26. *Кочетов Э.Г.* Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства. — М.: Норма, 2006. — С. 338.

Є. Маруняк

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Резюме

У статті розглянуто сутність та основні тенденції глобалізації, а також проблеми, що виникають під її впливом у вітчизняних регіонах з різним рівнем соціально-економічного розвитку. Проаналізовано особливості життєдіяльності суспільства в умовах глобалізації, регіональну специфіку прояву цих процесів. Автор обґрунтовує принципові положення визначення пріоритетних напрямів державної політики України в контексті інтеграції до світового співтовариства.

Ключові слова: регіональна політика, транснаціональні корпорації, індикатори суспільного розвитку, транскордонне співробітництво.

Ye. Maruniak

GLOBALIZATION PROCESSES REGIONAL PARTICULARITIES

Abstract

The essence and main tendencies of globalization as well as problems rising under its impact in regions with different social and economy development level are viewed. The singularities of social life in globalization conditions, the regional peculiarities of those processes are analyzed. The author substantiates key principles concerning the detection of priority direction in Ukrainian state policy in integration to world community context.

Keywords: regional policy, transnational corporations, social development indicators, transfrontier cooperation.

В. Панасюк

ЗАДЛЯ МІЦНОСТІ І ДОВГОВІЧНОСТІ

Фізико-механічному інституту ім. Г.В. Карпенка НАН України — 60 років

Фізико-механічний інститут НАН України засновано у Львові в 1951 р. на базі деяких установ АН УРСР і АН СРСР. Очолив тодішній Інститут машинознавства та автоматики АН УРСР, а з 1964 р. Фізико-механічний інститут (ФМІ) професор М.М. Шумиловський (1951–1952). Під його керівництвом працювали відомі вчені: Г.М. Савін, М.Я. Леонов, В.М. Михайловський. З 1971 р. його змінив чинний директор В.В. Панасюк.

Створення інституту було зумовлено необхідністю формування і розвитку науково-технічного потенціалу в галузі машино- і приладобудування, наукового супроводу промисловості в західних областях України. Відтак науковці зосередилися на фундаментальних і прикладних проблемах матеріалознавства конструкційних матеріалів, механіки матеріалів, міцності конструкцій, на автоматизації виробничих процесів, підготовці фахівців.

За керівництва Г.В. Карпенка (1952–1971) розпочався бурхливий розвиток наукового осередку. Директор цілеспрямовано утверджував новий напрям у науці про міцність і довговічність елементів конструкцій машин, а саме: фізико-хімічну механіку ма-

теріалів, яка охоплювала дослідження міцності матеріалів у різних робочих середовищах, зокрема в корозійних. Георгій Володимирович готував дослідників у цій галузі, створював лабораторії для фундаментальних і прикладних досліджень [1].

У травні 1952 р. проф. Львівської політехніки К.Б. Карандеев очолив відділ автоматизації контролю та виміральної техніки, який зосередився на науковому приладобудуванні, зокрема вітчизняної апаратури для електророзвідки корисних копалин. К.Б. Карандеев разом із В.М. Михайловським започаткували новий напрям наукового приладобудування — фізикометрію.

Дослідження Г.М. Савіна, М.Я. Леонова, інших працівників інституту з концентрації напружень біля гострих концентраторів — надрізів і тріщин [2] уже в перше десятиріччя діяльності ФМІ започаткували нову галузь у науці про міцність деформівних тіл (деталей машин) з дефектами типу тріщин. У 70–80-ті рр. ХХ ст. його взято за основу під час формування наукової проблематики інституту:

— фізико-хімічна механіка руйнування і міцності матеріалів, зокрема вплив на їхні властивості експлуатаційних середовищ;

— теорія і технології захисту металоконструкцій від корозії та корозійно-механічного руйнування;

— теорія і методи неруйнівного контролю неоднорідних середовищ, створення інформаційно-вимірювальних систем.

У цих галузях інститут посідає провідні позиції в Україні і світі [3–5]. Зокрема, засновано школи з таких проблем:

- механіка руйнування і міцності матеріалів (академік НАН України В.В. Панасюк, член-кореспондент НАН України І.М. Дмитрах);

- корозія і захист від неї металів (член-кореспондент НАН України В.І. Похмурський, д.т.н. Г.М. Никифорчин);

- фізичні поля в неоднорідних середовищах, неруйнівний контроль матеріалів і середовищ (академік НАН України З.Т. Назарчук, д.ф.-м.н. Д.Б. Куриляк);

- структурна механіка і міцність конструкційних матеріалів (член-кореспондент НАН України В.М. Федірко, д.т.н. О.П. Осташ).

З 1965 р. організація регулярно видає міжвідомчий збірник «Відбір та обробка інформації», а також тематичні збірники наукових праць. Вагомим досягненням стала публікація впродовж 1988–2009 рр. серії фундаментальних праць «Механіка руйнування та міцність матеріалів» (12 томів).

Понад 35 років ми друкуємо науково-технічний журнал «Фізико-хімічна механіка матеріалів», який став провідним із проблем фізико-хімічної механіки руйнування і міцності матеріалів, впливу на останню середовища, зокрема корозійного і воденьвмісного, дії дефектності структури матеріалів на їхню міцність, теорії, методів, технологій захисту металів від корозії тощо. Журнал під

Центральний корпус Фізико-механічного інституту ім. Г.В. Карпенка НАН України

назвою «Materials Science» перевидане англійською мовою видавництво «Springer».

Науковці ФМІ з колегами із Львівського національного університету ім. Івана Франка, Національного університету «Львівська політехніка», Івано-Франківського національного інституту нафти і газу, Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона НАН України, інших організацій упродовж 2001–2010 рр. підготували 8 науково-технічних посібників «Механіка руйнування та міцність матеріалів».

За 60 років діяльності інституту його співробітники захистили 84 докторських і 587 кандидатських дисертацій, у тому числі 17 і 60 відповідно — за останні десять років. Працівники ФМІ опублікували 274 монографії, отримали понад 1600 авторських свідоцтв на винаходи. За вагомі наукові і прикладні розробки науковців відзначено двома Державними преміями СРСР, вісьмома Державними преміями України, 17 преміями Академії наук України [3].

У 1980 р. ФМІ присвоєно ім'я академіка Г.В. Карпенка задля вшанування його заслуг перед наукою й інститутом з нагоди 90-річчя від дня народження дослідника.

В інституті ґрунтовно досліджують проблеми фізико-хімічної механіки руйнування і міцності матеріалів. Г.В. Карпенко утвердив новий напрям із досліджень впливу робочих середовищ на міцність матеріалів, який дістав назву «фізико-хімічна механіка матеріалів». Упродовж 50–70-х рр. наш заклад досяг у ній вагомих результатів [1, 3], зокрема у вивченні корозійної втоми і корозійного розтріскування металів (Г.В. Карпенко, І.І. Василенко, В.І. Похмурський, В.Т. Степуренко, А.І. Яцюк та ін.), високотемпературної роботоздатності конструкційних матеріалів (Г.Г. Максимович, М.Й. Чаєвський та ін.), водневого окрихчення металів і сплавів (Г.В. Карпенко, Р.І. Крип'якевич та ін.). Ці дослідження стали основою технологій зміцнення мате-

ріалів: термомеханічного і поверхневого (Ю.І. Бабей, О.М. Романів та ін.).

У цей період розпочалися дослідження з теорії граничної рівноваги твердих тіл з тріщинами [6] (М.Я. Леонов, В.В. Панасюк, П.М. Витвицький), з концентрації напружень біля отворів, з термопружності (Г.М. Савін, Я.С. Підстригач, С.Я. Ярема). У 1968 р. побачила світ монографія «Гранична рівновага крихких тіл з тріщинами» [6], у 1971 р. її перевидали в США англійською мовою, що підняло авторитет інституту у світовій науковій спільноті.

Стандартизовано характеристики тріщиностійкості матеріалів, розроблено методи оцінювання статичної тріщиностійкості на циліндричних зразках із круговою тріщиною (О.Є. Андрейків, Л.Т. Бережницький, С.Є. Ковчик, М.С. Когут, В.В. Панасюк, С.Я. Ярема).

У 60–80-ті рр. ХХ ст. в інституті масштабно розглядали швидкість росту втомних тріщин у сталях, алюмінієвих, магнієвих, титанових сплавах, конструкційній кераміці в газових середовищах, вакуумі за нормальних і низьких температур (О.М. Романів, С.Я. Ярема, О.П. Осташ). На цій основі створено нормативні документи на методи випробувань конструкційних матеріалів на циклічну тріщиностійкість, які затвердив Держстандарт СРСР.

Упродовж 1980–1990 рр. отримано фундаментальні результати про вплив агресивних середовищ на тріщиностійкість металів і сплавів (І.М. Дмитрах, В.В. Панасюк, Л.В. Ратич, Г.М. Никифорчин). Запропоновано концепцію механіки втомного руйнування конструкційних матеріалів з тріщинами в корозійних середовищах [7, 8]. Г.М. Никифорчин розвинув методологію оцінення коефіцієнтів інтенсивності напружень біля корозійних тріщин з урахуванням їх закриття через пластичні деформації біля вершини [3]. На цих осягах ґрунтуються сучасні методи побудови основних

діаграм втомної тріщиностійкості для прогнозування довговічності конструкційних елементів у корозивних середовищах.

У 1995 р. групу науковців ФМІ (В.В. Панасюк, О.Є. Андрейків, О.М. Романів, М.П. Саврук, З.Т. Назарчук, С.Є. Ковчик, Г.М. Никифорчин, О.П. Дацишин) відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки за цикл праць (12 монографій) «Фізико-хімічна механіка руйнування матеріалів і цілісність конструкцій».

Починаючи з 2001 р., зроблено вагомі здобутки у визначенні періоду зародження втомної макротріщини біля заданого концентратора напружень мінімальної довжини під час циклічного деформування тіла (О.П. Осташ та ін.) [9]. Досліджено вплив водню і корозійних середовищ залежно від типу системи «метал–середовище» на корозійне розтріскування металів (Р.К. Мелехов). Розроблено низьколеговані сталі з підвищеною тривкістю до розтріскування в сірководні (І.І. Василенко), встановлено умови роботоздатності високоміцних металів у рідкометалевих теплоносіях АЕС (Г.Г. Максимович, М.Й. Чаєвський, Є.М. Лютий, В.В. Попович). Докладно проаналізовано водневу деградацію сталей у воденьвмісних середовищах (Г.М. Никифорчин, О.З. Студент) [3], зокрема розроблено нормативні документи для оцінювання роботоздатності сталей парогонів ТЕС з урахуванням пусків–зупинок блоків ТЕС, які базуються на різному характері впливу наводнювання сталей на тріщиностійкість. Це стало основою нормативного документа, затвердженого Мінпаливенерго [3], який визначає порядок оцінювання технічного стану металу паропроводів ТЕС.

Упродовж 2000–2010 рр. вироблено технології зміцнення поверхневих шарів деталей машин і виробів для підвищення довговічності елементів авіаконструкцій. Сформульовано теоретичні й технологічні прин-

ципи інженерії поверхні титанових сплавів, зокрема запропоновано способи термообробітку і поверхневого насичення титанових і алюмінієвих сплавів у контрольованих киснево-нітридних середовищах (В.М. Федірко, І.М. Погрелюк та ін.). Їх упроваджено на авіапідприємствах України, зокрема на ДП ім. Антонова [3, 10, 11].

Знайдено підходи для розв'язання динамічних задач механіки руйнування твердих тіл з дефектами типу тріщин (М.П. Саврук) [12, 13]. На їх основі підготовлено нормативні документи (стандарти України) для визначення такої технічної характеристики конструкційних матеріалів, як динамічна тріщиностійкість (Я.Л. Іваницький та ін.) [14].

У фізико-хімічній механіці руйнування і довговічності елементів конструкцій по-важне місце займає контактна взаємодія твердих тіл за умов кочення чи проковзування одного тіла по поверхні іншого (партертя), викришування поверхні, утворення пітингів (ямок на поверхні кочення) тощо. Тут здійснено фундаментальні кроки щодо моделей розрахунку довговічності контактних тіл (трибоспряжень) (О.П. Дацишин та ін.) [15, 16].

Водневе окрихчення металів набуло в ХХІ ст. особливої актуальності у зв'язку з поступом водневої енергетики і водневих технологій. Від 2000 р. О.Є. Андрейків, І.І. Булик, І.М. Дмитрах, І.Ю. Завалій, Г.М. Никифорчин, В.І. Похмурський, Я.Л. Іваницький, О.З. Студент, В.В. Федоров та ін. домоглися низки прикладних результатів у цьому плані [3, 17–20].

Групі науковців та інженерів ФМІ і пов'язаного з ним Державного інженерного центру «Техноресурс» (керівники робіт: В.І. Маруха, В.П. Силованюк) належать підходи для оцінювання міцності конструкцій із заповненими пошкодженнями, а також для оптимізації відновлення роботоздатності дефектних об'єктів за програмою

«Ін'єкційні технології для відновлення роботоздатності пошкоджених будівельних споруд тривалої експлуатації». Ці технології та мобільний комплекс устаткування для комунальних підприємств України застосовують у ДПЦ «Техноресурс» [21].

Захист металевих конструкцій від корозії — один з пріоритетних напрямів у ФМІ. Започаткував його Г.В. Карпенко, а розвиває група науковців під керівництвом В.І. Похмурського. Їхні теоретико-експериментальні дослідження мають важливе теоретичне і практичне значення. Вони входять у комплексну роботу «Наукові основи та технічні засоби електрохімічних методів систем контролю екологічної безпеки і корозійної активності техногенних середовищ», котру в 2002 р. відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки. Науковці ФМІ (В.І. Похмурський, Г.М. Никифорчин, І.М. Зінь, М.С. Хома та ін.) розробляють методи оцінювання роботоздатності конструкцій у корозійних середовищах, використовуючи нові фізико-хімічні підходи, а також нові покриття, інгібітори, інші засоби захисту металів від корозії [3, 22].

ФМІ — базова організація Республіканської міжвідомчої науково-технічної ради з проблем корозії та протикорозійного захисту металів, яка координує фундаментальні і прикладні дослідження, проводить науково-технічні конференції, аналізує роботи в галузі протикорозійного захисту металофонду України.

Діагностика фізичних властивостей матеріалів і середовищ — профільний напрям, який поєднує теоретичні і прикладні студії щодо застосування різних фізичних полів для діагностики стану інженерних об'єктів і середовищ, створення методів і засобів неруйнівного контролю стану об'єктів, матеріалів, середовищ (М.М. Шумиловський, В.М. Михайловський, К.Б. Карандєєв та ін.). У 70-ті рр.

інститут визнано однією з головних організацій з науково-технічної проблеми «космічне приладобудування».

Для вивчення космічного простору сконструйовано швидкодійні бортові процесори, а також вимірювачі для експериментів (Б.І. Блажкевич, В.В. Грицик, М.А. Раков). Використовуючи їх, наші вчені брали участь в експерименті «ВЕГА», заміряли електричне поле в космічній плазмі (П.М. Сопрунюк, В.С. Цибульський та ін.), розробили і запровадили низку геофізичних пристроїв для пошуку й оцінення об'ємів корисних копалин (Л.Я. Мізюк, В.І. Гордієнко, Р.Ф. Федорів та ін.), сформували унікальну експериментальну базу для космічних досліджень у декаметровому діапазоні радіохвиль (В.В. Кошовий, О.М. Свенсон та ін.), Р.М. Джала, З.Т. Назарчук, І.М. Яворський, П.П. Драбич створили теорію визначення і математичні моделі електромагнітного й акустичного полів у неоднорідному середовищі, апаратуру для знаходження й реєстрації стану різних підземних комунікацій [3].

Особливого розвитку набули акустичні і вихрострумові методи неруйнівного контролю. Розроблено оригінальні вихрострумові дефектоскопи й аналізатори для виявлення приповерхневих тріщин та ін. дефектів у металевих виробках, які використовують в інженерній практиці, зокрема на підприємствах авіаційної техніки (А.Я. Тетерко, В.М. Учанін). Запущено спеціальні системи сенсорів і програмне забезпечення для розпізнавання образів і аналізу зображень зондувального об'єкта (В.В. Кошовий, Б.О. Попов, О.М. Свенсон, Р.А. Воробель). З'явилися гібридні (електронно-оптичний, цифровий) способи оброблення інформації (Р.С. Бачевський, Л.І. Муравський). На цій основі постали технології та спецпроцесори для розпізнавання й аналізу складноструктурованих зображень (Б.П. Русин).

Починаючи з др. пол. 80-х рр., інтенсифікуються міжнародні контакти. Силами наших науковців засновано Українське товариство з механіки руйнування матеріалів (1992), Україна стала членом Європейського товариства з цілісності конструкцій (European structural integrity society — ESIS) (1992), Міжнародного конгресу з руйнування (ICF) (1993). Інститут організував 8-у Міжнародну (світову) конференцію з механіки руйнування (ICF-8, Київ, 1993) — найвищий форум у галузі механіки руйнування і міцності матеріалів [24].

За останні десять років інституція влаштувала понад 20 конференцій, симпозіумів, зустрічей, включаючи міжнародні. Найбільш представницькі — Шоста міжнародна конференція з математичних методів в електромагнітній теорії, Друга, Третя, Четверта міжнародні конференції з механіки руйнування і міцності конструкцій у Львові [25]. Починаючи з 1992 р., ФМІ разом з Українською асоціацією корозіоністів проводить міжнародні виставки-конференції «Проблеми корозії і захист матеріалів від корозії».

Наші співробітники (В.В. Панасюк, О.Є. Андрейків, Г.М. Никифорчин) разом з польськими колегами В. Каспшаком, М. Шатою, І. Калетою (Технічний університет у Вроцлаві) проводять Міжнародні літні школи з механіки руйнування матеріалів, беруть активну участь у Європейських конференціях з механіки руйнування і міцності конструкцій. Усе це в сукупності надало ФМІ іміджу авторитетної установи в галузі фізико-хімічної механіки руйнування і міцності матеріалів.

1. Фізико-хімічна механіка матеріалів / 36. наукових праць, присвячених 100-річчю від дня народження Г.В. Карпенка. — Львів: Фізико-механічний інститут, 2010. — 448 с.
2. Панасюк В.В., Савін Г.М. Формування львівської наукової школи з механіки матеріалів // Фіз.-хім. механіка матеріалів. — 2007. — № 1. — С. 7–31.

3. Фізико-механічний інститут (1951–2011). — Львів: СПОЛОМ, 2011. — 322 с.
4. Panasyuk V.V. Some stages of the development of fracture mechanics in Ukraine // Fracture Research Retrospect / An Anniversary in Honor of George R. Irwin 90th Birthday / Ed. H.P. Rossmannith, A.A. Balkema. — Rotterdam: Brook-Field, 1977. — P. 351–367.
5. Panasyuk V.V. Strength and Fracture of Solids with Cracks. — Lviv: Karpenko Physico-Mechanical Institute, 2002. — 465 p.
6. Панасюк В.В. Предельное равновесие хрупких тел с трещинами. — К.: Наук. думка, 1968. — 246 с.
7. Panasyuk V.V., Ratysh L.V., Dmytrakh I.M. Fatigue crack growth in corrosive environment // Fatigue Eng. Mater. and Struct. — 1984. — V. 7. — № 1. — P. 1–11.
8. Дмитрах І.М., Панасюк В.В. Вплив корозійних середовищ на локальне руйнування металів біля концентраторів напружень. — Львів: Фізико-механічний інститут, 1999. — 341 с.
9. Остап О.П., Федірко В.М. Міцність і довговічність авіаційних матеріалів та елементів конструкцій // Механіка матеріалів та міцність конструкцій. Т. 10 / Під заг. ред. В.В. Панасюка. — Львів: Сполом, 2007. — 1066 с.
10. Федірко В.М., Погрелюк І.М., Яськів О.І. Термодифузійне багатокомпонентне насичення титанових сплавів. — К.: Наук. думка, 2009. — 165 с.
11. Pohreliuk I., Yaskiv O., Fedirko V. Formation of carbonitride coatings on titanium through thermochemical treatment from carbon-nitrogen-oxygen-containing media // JOM Journal of Minerals, Metals and Materials. — 2007. — 59. — Vol. 6. — P. 32–37.
12. Саврук М.П. Новий метод розв'язування динамічних задач теорії пружності та механіки руйнування // Фіз.-хім. механіка матеріалів. — 2003. — № 4. — С. 7–11.
13. Кравець В.С. Метод сингулярних інтегро-диференціальних рівнянь у плоских динамічних задачах механіки руйнування // Там же. — 2010. — № 2. — С. 95–110.
14. ДСТУ 4675:2006. Розрахунки і випробування на міцність. Методика визначення характеристик динамічної тріщиностійкості металів за нормального відриву за температур від мінус 196 до плюс 400. — К.: Держспоживстандарт, 2007. — 28 с.; ДСТУ 7068:2009. Розрахунки і випробування на міцність. Методика визначення характеристик динамічної тріщиностійкості металів за поздовжнього зсуву за температур від мінус 196 до плюс 400. — К.: Держспоживстандарт, 2009. — 17 с.
15. Дацшин О.П. Довговічність і руйнування твердих тіл під час їх контактної взаємодії // Фіз.-хім. механіка матеріалів. — 2005. — № 6. — С. 5–25.

16. *Datsyshyn O.P., Panasyuk V.V.* Pitting of the rolling bodies contact surface // *Wear*. — 2001. — 251. — № 1–12. — P. 1347–1355.
17. Influence of hydrogen containing environments on cyclic crack growth resistance of metals / *Panasyuk V.V., Andrejkiv O.Ye., Darchuk O.I., Kuznyak N.V.* // *Handbook of Fatigue Crack Propagation in Metallic Structures* / Ed. A. Carpinteri. — Amsterdam: Elsevier, 1994. — P. 1205–1242.
18. *Похмурський В.І.* Розвиток експериментальних досліджень впливу водню на структуру та властивості металів у Фізико-механічному інституті ім. Г.В. Карпенка НАН України // *Фіз.-хім. механіка матеріалів*. — 1997. — № 4. — С. 25–38.
19. *Андрейків О.Є., Гембара О.В.* Механіка руйнування та довговічність металевих матеріалів у воденьмісних середовищах. — К.: Наук. думка, 2008. — 344 с.
20. *Федоров В.В., Булик І.І., Панасюк В.В.* Використання водню як технологічного середовища для виготовлення сталих магнітів на основі сплавів РЗМ // 36. «Механіка руйнування матеріалів і міцність конструкцій». — Львів: Фізико-механічний інститут, 2009. — С. 603–608.
21. *Маруха В.І., Панасюк В.В., Силоважук В.П.* Ін'єкційні технології відновлення робоздатності пошкоджених споруд тривалої експлуатації. — Львів: СПОЛОМ, 2009. — 259 с.
22. *Похмурський В.І., Хома М.С.* Корозійна втома металів і сплавів: монографія. — Львів: Сполом, 2008. — 304 с.
23. *Неруйнівний контроль і технічна діагностика.* Довідник, т. 5 / Під ред. З.Т. Назарчука. — Львів: ФМІ НАН України, 2001. — 1138 с.
24. *Механіка руйнування: успіхи та проблеми: Книга-огляд МКР-8* / Під ред. В.В. Панасюка, О.Є. Андрейківа, Л.М. Лобанова, Д.М.Р. Тепліна, Н.В. Кузняк. — Львів: ФМІ НАН України, 1994. — 176 с.
25. *Українське товариство з механіки руйнування матеріалів* / В.В. Панасюк, І.М. Дмитрах, О.З. Студент, Р.Р. Кокот. — Львів: СПОЛОМ, 2008. — 773 с.

АЛГОРИТМ ВИКОНАННЯ НАДСКЛАДНИХ ЗАВДАНЬ

Академікові НАН України І.В. Сергієнку — 75!

У середині серпня наукова спільнота нашої країни відзначила 75-річний ювілей Івана Васильовича Сергієнка — відомого вченого в галузі інформатики, обчислювальної математики, теорії оптимізації, математичного забезпечення ЕОМ, системного аналізу, математичного моделювання.

Ювіляр народився 13 серпня 1936 р. у с. Білоцерківці Пирятинського району на Полтавщині. У 1954 р. вступив на механіко-математичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, після закінчення якого з 1959 р. працює в Інституті кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України. У 1964 р. захистив кандидатську, а в 1972 р. — докторську дисертації. З цього ж року професор кафедри обчислювальної математики Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, а згодом — завідувач її філії в Інституті кібернетики НАН України. Від 1994 р. очолює базову кафедру теоретичної кібернетики й методів оптимального управління Московського фізико-технічного інституту при Інституті кібернетики, керує філією кафедри автоматизованих систем обробки інформації й управління факультету інформатики й обчислювальної техніки Національного технічного університету України «КПІ».

У 1978 р. І.В. Сергієнка обрано членом-кореспондентом, а в 1988 р. — академіком АН УРСР. Протягом 1982–1994 рр. він заступник директора, а з 1995 р. — директор Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України. Упродовж 1995–2009 рр. був академіком-секретарем Відділення інфор-

І.В. Сергієнку

матики НАН України. Нині Іван Васильович радник і член Президії НАН України.

У 90-ті рр. за активної участі вченого й за підтримки Президії НАН України реалізовано ідею В.М. Глушкова про створення на базі Інституту кібернетики НАН України Кібернетичного центру. Нині він, добре знаний серед фахової спільноти, успішно функціонує. До складу Кібцентру входять, окрім базового Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова, ще чотири інститути: програмних систем, математичних машин і систем, прикладного системного аналізу, космічних досліджень, а також Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій і систем. У 1995 р. І.В. Сергієнку став генеральним директором Кібернетичного центру НАН України.

Іван Васильович створив наукову школу з комп'ютерної математики й інтелектуальних інформаційних технологій. Він підготував 19 докторів і 60 кандидатів наук. Учений — автор понад 600 праць, 32 монографій (частину їх перевидано за кордоном), багатьох винаходів.

Інтереси І.В. Сергієнка сформувалися під впливом його вчителів, відомих учених — академіків В.М. Глушкова, А.О. Дородніцина, В.С. Михалевича, члена-кореспондента НАН України К.Л. Юценка. Його теоретичні дослідження пов'язані в основному з розробленням математичних моделей і методів оптимізації, зокрема дискретною, обчислювальною і прикладною математикою, створенням теорії програмування й комп'ютерних інтелектуальних технологій, на яких ґрунтується вирішення на комп'ютерах реальних задач, зокрема трансобчислювальної складності.

Діяльність ювіляра почалася з задач дискретної оптимізації. Він запропонував новий підхід до побудови алгоритмів їх наближеного розв'язання, створив нову алгоритмічну схему — метод вектора спаду, що дав можливість побудувати сімейство нових алгоритмів розв'язання багатоекстремальних задач. Ці алгоритми відіграли важливу роль у формуванні пакетів прикладних програм серії ДИСПРО, ДИСНЕЛ, комп'ютерних технологій для розв'язання задач дискретної оптимізації. Надалі метод вектора спаду активно розвивали І.В. Сергієнко з учнями, інші фахівці. Зокрема, на його основі розроблено метод глобального рівноважного пошуку, потужний у розв'язанні складних задач дискретної оптимізації. У порівнянні з аналогами він показав стійке поведіння, забезпечивши кращі розв'язки з меншими витратами часу, особливо щодо задач великої розмірності. Під керівництвом Івана Васильовича досліджено стійкість багатокритеріальних моделей дискретної оптимізації до збурень вихідних даних. Вивчено взаємозв'язки різних типів стійкості векторних задач цілочислової оптимізації, отримано необхідні й достатні умови стійкості.

Упродовж 1964–1968 рр. під керівництвом І.В. Сергієнка створено одну з перших у СРСР автоматизованих систем керування (АСУ) «Гальванік» для оптимального керування в реальному масштабі часу складним дискретним процесом гальванізації деталей. Учений розробив його математичну модель, а для розв'язання складних задач вибору оптимального керування в цій системі використано одну з модифікацій методу вектора спаду. Систему реалізовано на київському заводі «Арсенал», а потім на кількох інших підприємств СРСР. Цю АСУ неодноразово демонстрували на міжнародних виставках, зокрема у Москві, Польщі, Німеччині, її відзначено золотими медалями. Розробників АСУ «Гальванік» у 1972 р. нагороджено Державною премією України в галузі науки й техніки.

Протягом 1965–1980 рр. в Інституті кібернетики НАН України закладено основи української школи оптимізації. Вивчали різні класи задач оптимізації, пропонували й досліджували нові методи їх розв'язання. Цей напрям розвивала група провідних учених під керівництвом В.С. Михалевича, до якої належав І.В. Сергієнко. Результати отримали світове визнання, і колектив у 1981 р. відзначили Державною премією СРСР у галузі науки й техніки.

Іван Васильович і його учні створили нові математичні моделі процесів, що функціонують у неоднорідних суцільних середовищах із включеннями, а також хвильових і взаємодіючих процесів, описаних системами диференціальних рівнянь у частинних похідних. Розглянуто також задачі з неединими розв'язками, спектральні задачі визначення динамічних характеристик складників тіл. Побудовано ефективні чисельні методи комп'ютерного аналізу таких систем. На основі теоретичних результатів розроблено технології дослідження сучасних проблем екології, управління, раціонального природокористування, меліорації, водного господарства на суперкомп'ютерах, обчислювальних мережах і комплексах.

Ще наприкінці 60-х рр. І.В. Сергієнко зацікавився автоматизацією оброблення й

аналізу даних за допомогою методів теорії ймовірностей і математичної статистики. З тих пір під його керівництвом і за особистою участю реалізовано проектні рішення в побудові моде­леорієнтованих архітектур, організації обчислень на основі баз знань і досвіду експлуатації програмних систем. Широко використовували апарат нечітких множин для розв'язання задач у погано формалізованих предметних областях. Зокрема, на основі логіко-ймовірнісних методів висновку на нечітких мережах довіри розроблено інформаційно-діагностичні технології в медицині. Запропоновано ефективні стохастичні процедури розпізнавання дискретних об'єктів, які можна описати моделями ланцюгів Маркова, байєсівських мереж. Вони знайшли широке застосування в біоінформатиці й медицині. На основі даних Усесвітнього банку білкових структур розв'язано складні задачі передбачення просторової структури білків. З використанням статистичного аналізу геномів людини, вищих організмів, рослин, бактерій та ін. виведено правила симетрії й нові властивості в записі генетичної інформації в ДНК.

В останні роки Іван Васильович тяжіє до нових підходів у побудові комп'ютерних інформаційних систем, нових математичних моделей і методів розв'язання дискретних оптимізаційних задач трансобчислювальної складності, проблем довкілля, задач перехідної економіки. Обнадійливі перспективи розв'язання згаданих задач і проблем відкривають розроблені в Інституті кібернетики суперкомп'ютери СКІТ і понад 20 інформаційних комп'ютерних технологій для них. Завдяки їм інститут опинився в ряді передових організацій світу, здатних самостійно реалізувати надскладні завдання стратегічного значення.

Як фундаментальні дослідження, так і створення інтелектуальних комп'ютерних технологій різного призначення проводять в Інституті кібернетики за активної участі І.В. Сергієнка, у тісному контакті з міжнародними науковими центрами й закордонними університетами (Росія, США, Німеч-

чина, Японія, Китай, Англія, Франція, Австрія, Вірменія, Білорусь).

Учений — президент Української федерації інформатики (УФІ), що належить до міжнародної організації CEPIS, голова Національного комітету України з інформатики, наукових рад НАН України «Інтелектуальні інформаційні технології» і з проблеми «Кібернетика». Він головний редактор журналів «Кібернетика й системний аналіз», «Комп'ютерна математика», член редколегій низки авторитетних наукових часописів, керівник і виконавець багатьох міжнародних проектів у галузі інформатики. Упродовж 1998–2005 рр. очолював Консультативну раду з питань інформатизації при Верховній Раді України.

І.В. Сергієнко бере участь у роботі кількох міжнародних організацій, що координують інформатичну сферу в різних країнах, він почесний професор (доктор) 11 провідних вітчизняних і закордонних університетів та інститутів, почесний академік Академії наук вищої школи України, член математичного товариства США.

Держава високо відзначила багаторічну самовіддану працю, непересічні здобутки вченого. Він — заслужений діяч науки й техніки України (1991), лауреат Державних премій у галузі науки й техніки: СРСР (1981), Ради Міністрів СРСР (1982), України (1972, 1993, 1999, 2005), лауреат премій ім. В.М. Глушкова (1986), ім. С.О. Лебедева (1997), ім. В.С. Михалевича (2002), ім. А.О. Дородніцина (2007) НАН України. І.В. Сергієнко — повний кавалер ордена «За заслуги»: III (1996), II (1998), I ступеня (2007), нагороджений орденом Дружби народів (1983), а також Почесними відзнаками Президента України, Президії Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України.

Наукова громадськість, колеги, учні щиро вітають Івана Васильовича з ювілеєм, бажають активного довголіття, невичерпного натхнення, нових досягнень на благо Вітчизни.

Юрій КРИВОНОС,
академік НАН України,
заступник директора Інституту кібернетики
ім. В.М. Глушкова НАН України

ЛІТОПИСЕЦЬ І ТЕОРЕТИК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

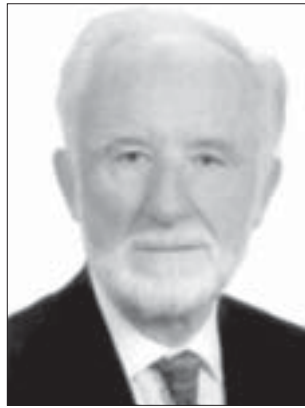
З нагоди 90-річчя іноземного члена НАН України І.-С. Коропецького

Іван-Святослав Коропецький — відомий західний дослідник української економіки, відданий патріот своєї рідної землі. У 1992 р. непересічні заслуги вченого перед вітчизняною наукою гідно оцінено обранням його іноземним членом НАН України. 24 червня 2011 р. І.-С. Коропецькому виповнилося 90 років.

Майбутній науковець народився в 1921 р. у с. Струпкові на Івано-Франківщині в сім'ї священика. Упродовж 1931–1939 рр. здобував середню освіту в українській гімназії у м. Станіславі (нині Івано-Франківськ). То був період польської окупації Галичини, що характеризувався, з одного боку, швидкою полонізацією шкіл, асиміляцією українців, з іншого — протистоянням загарбницькій владі. Як і в більшості юнаків, родинна атмосфера, книжки, газети, навчання в гімназії, розмови з товаришами вже в дуже ранній молодості сформували його політичні переконання. Згодом про тодішні усвідомлення він скаже: «Визволення моєї батьківщини з-під якої б то не було окупації стало категоричним та домінуючим фактором протягом усього мого життя».

У роки Другої світової війни І.-С. Коропецький опинився в Німеччині, рік перебував у американському полоні. У 1946 р. вступив на економічний факультет Ерлангенського університету, який закінчив у 1950 р. Навчався в Українському вільному університеті в Мюнхені, де здобув диплом доктора політичної економії.

У 1952 р. І.-С. Коропецький емігрував до США. Водночас працював і навчався, закінчивши в 1957 р. Вищу школу бізнесової

І.-С. Коропецький

адміністрації Нью-Йоркського університету зі ступенем магістра. Був старшим економістом в адміністрації Нью-Йоркського штату, студіював у Колумбійському університеті в Нью-Йорку, де в 1964 р. захистив дисертацію «Економічні інвестиції в українській промисловості 1928–1937 рр.», отримавши диплом доктора економічних наук. І.-С. Коропецький викладав економіку в кількох

вищих навчальних закладах, зокрема тривалий час у Темпльському університеті (штат Філадельфія). Там працював спочатку доцентом, потім ад'юнкт-професором, професором і в 1992 р. вийшов на пенсію заслуженим професором у відставці. І.-С. Коропецький — почесний президент Міжнародної української економічної асоціації, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка в США. У 2008 р. відзначений найвищою нагородою Товариства — медаллю імені Михайла Грушевського.

Серед пріоритетів діяльності вченого — українська економіка, зокрема розміщення продуктивних сил, добробут народу, продуктивність ресурсів, господарча структура, нерівномірність розвитку, економічне зростання економічна історія, економічні доктрини. І.-С. Коропецькому належать новаторські дослідження в останній сфері, скажімо, про І. Вернадського, К. Воблого, К. Гаттенбергера, М. Тугана-Барановського, О. Миклашевського. На поч. 90-х рр. цей компендіум праць підштовхнув до серйозного вивчення теми в Україні.

На окреме пошанування заслуговують зусилля І.-С. Коропецького щодо збору

фондів і спрямування власних коштів на видання наукового англомовного журналу «Ukrainian Economic Review». Цей часопис з викладом проблем української економіки, який розсилали до різних бібліотек світу, схвально зустріла міжнародна наукова спільнота. У публікації брали активну участь українські економісти — покійні М. Герасимчук і М. Долішній, спорадично долучалися А. Золотарьов, С. Пирожков, Б. Буркинський. На жаль, побачили світ лише три номери журналу в 1995–1998 рр. Варто було б його відновити, оскільки це актуально для розвитку сучасної вітчизняної економіки.

Разом з тим, фактично від часу написання докторської дисертації І.-С. Коропецький звернувся до радянської теорії та практики розміщення виробничих сил. Результатом стала низка публікацій, спочатку надрукованих у США, а потім і в Україні. Загалом учений — автор семи монографій, багатьох статей про українську економіку, редактор численних наукових збірок.

Протягом 1960–1970 рр. окремі студії над українською економікою в США вважали непотрібними, тому що Україну політично й економічно сприймали як невід’ємну частину СРСР. Водночас інші соціалістичні країни (зокрема й балтійські республіки) за «благословенням» Вашингтона мали право на політичну, а відтак економічну самостійність, тому їх дослідження заохочували.

Завдяки працям І.-С. Коропецького вивчення української економіки на Заході стало легітимним і самостійним складником огляду економіки соціалістичних країн. Значну роль у цьому відіграла також його організаторська співучасть у чотирьох конференціях з української економіки в Гарвардському університеті (1975, 1981, 1985, 1990). Їхні матеріали надруковано у збірках, редактором яких був саме І.-С. Коропецький. Ці документи і власні доповіді

ювіляра поширювали знання про вітчизняну економіку в інтелектуальному середовищі різних країн.

За підсумками третьої конференції, присвяченої українській економічній історії, надруковано збірку «Ukrainian Economic History: Interpretive Essays» (Cambridge, MA: Distributed by Harvard University Press for Harvard Ukrainian Research Institute, 1991) з виступами доповідачів. Її відкрила стаття І.-С. Коропецького. Він запропонував періодизацію української економічної історії: 1) пол. IX ст. — пол. XIII ст., Київська Русь; 2) пол. XIII ст. — кін. XVIII ст., Галицько-Волинське князівство і згодом ціла Україна під Польщею, Великим князівством Литовським, а пізніше під Річчю Посполитою, крім лівого берега України від пол. XVII ст.; 3) сер. XVII ст. — 1917 р., Гетьманщина і від кін. XVIII ст. ціла Україна, крім Галичини, Закарпаття, Буковини. Це досить точно відповідає тодішнім культурним та економічним особливостям країни. Таким чином, у першому періоді Україна перебувала в орбіті Візантії, у другому побічно через Польщу залучилась до простору Західної Європи, а в третьому — входила до Російської імперії. Цей поділ, указуючи на культурні, технологічні, політико-економічні впливи центрів, допомагає зрозуміти неоднаковий економічний розвиток регіонів за всю їхню писемну історію.

Господарська історія нашої держави має ще багато білих плям. Донині живемо без вдумливого теоретичного і точного емпіричного аналізу такої фундаментальної проблеми, як економічні набутки і втрати за весь час перебування у царській, а згодом — радянській імперій. Іншими словами, так і не ясно, чи збігалось прагнення до політичної самостійності з економічною раціональністю. І.-С. Коропецький частково заповнив цю прогалину теоретичними міркуваннями.

Учений визначив економічну раціональність для цілої нації. На його думку, «це поняття означає, що така спільнота в своїй діяльності, використовуючи раціонально свої ресурси, прямує до поліпшення добробуту для всіх її членів згідно з їхніми специфічними уподобаннями. Емпірично це означає підвищення сукупного національного доходу та національного доходу на кожну особу. При тому ... потрібно вирівнювати різницю щодо розподілу національного доходу між населенням»¹.

І.-С. Коропецький уважав, що українську економіку треба трактувати як національну економіку українського народу, який проживав на одній території, згідно з писаною історією, понад тисячу років. Розуміння часової постійності як підстави концепту української національної економіки збігалось з поглядом М. Грушевського щодо тягlosti української історії взагалі. На переконання знаного вченого, історія України — це історія життя українського народу на його сучасній території, а не історія політичних конструкцій, які там побутували. Однак таке твердження, за І.-С. Коропецьким, треба доповнити фактом, що існування різних політичних інститутів з центром у Києві суттєво консолідувало економіку. Тисячолітнє спілкування між регіонами, господарськими секторами і галузями, між населенням, підпорядкованим у різні часи спільній владі і спільним законам, однакова мова виробили перманентні зв'язки між економічними чинниками. У результаті постав об'єктивний господарський комплекс — українська економіка. «Це є національна економіка українського народу, а не регіональна економіка якоїсь там імперії. Як національна економіка, економіка України має свої власні інтереси, які можуть бути іншими, ніж інтереси всієї імперії. Вона й

¹ *Коропецький І.-С.* Про Україну, економіку і про себе [Текст]. — К.: Дніпро, 2003. — С. 49.

повинна бути предметом окремого економічного аналізу»².

Щоб краще зрозуміти проблему, І.-С. Коропецький підійшов до неї в контексті економічних реалій інших країн, насамперед колишніх радянських республік, використовуючи загальноприйнятту методологію. Він зіткнувся з багатьма труднощами, оскільки статистичних даних щодо колишнього СРСР, а тим більше його республік, обмаль порівняно з Заходом. Крім того, американські журнали неохоче приймали до друку матеріали про економіку радянських республік чи регіонів, віддаючи перевагу вивченню господарського життя Союзу.

Теоретичний та емпіричний аналіз продуктивності виробництва в Україні й інших республіках І.-С. Коропецький поширив з промисловості на всю економіку. Для того він оцінив валовий національний продукт. Це необхідно, адже радянська статистика обмежувалася в основному матеріальним виробництвом, а для агрегування фізичних показників уживала адміністративні ціни. Учений мусив застосувати статистичні дані так, щоб вони хоча б приблизно віддзеркалювали обмеженість ресурсів і корисність для кінцевих споживачів.

Щоб відповісти на питання, як розвивалась українська економіка за радянської влади, І.-С. Коропецький порівняв її стан перед Першою світовою війною і в сер. 80-х рр. Для цього проаналізував інтеграцію в економіку Союзу, переливання національного доходу України до інших регіонів, зіставив національний дохід і національний дохід на душу населення.

Значні зусилля витрачено на оцінювання національного доходу в межових роках, за 1913 р. і за найновіший час. Довелося вжити методологію, що враховувала недоліки офіційної статистики. І.-С. Коропецький перераховував національний дохід України

² Там само. — С. 155–156.

в той самий спосіб, який західні вчені застосували для СРСР. Зважання на зміни політичних кордонів, грошових одиниць, статистичної методології в Україні під царизмом, у Галичині, Карпатській Україні, у Буковині під колишньою Австро-Угорщиною тощо ускладнювало роботу.

Після багаторічних досліджень І.-С. Коропецький дійшов висновку, що «центр у Москві у своїй політиці розміщення не керувався міркуваннями продуктивності, але, незважаючи на різні пропагандистські декларації, завжди мав на меті свої геополітичні цілі. Іншими словами, його метою було перш за все підтримувати та поширювати свою владу. Україна на тому втрачала, бо продовжувала бути експортером ресурсів для розвитку оборонно важливих на той час регіонів у азійській частині СРСР»³.

Ідеї вченого слугують міцним теоретичним фундаментом для економічного аналізу проблеми. Тепер, коли потрібно вибудувати взаємовигідну структуру економічного співробітництва з Російською Федерацією, вони стали особливо актуальними. Адже встановлюючи дружні відносини з РФ без теоретичного обґрунтування, лише методом спроб і помилок, Україна за рік домоглася протилежного ефекту. За підтвердженням не треба ходити далеко: Харківські угоди «газ в обмін на флот», укладені в квітні 2010 р. Поставивши на чільне місце тактичне питання — зниження ціни на газ,

³ Там само. — С. 152.

влада сама йде на заклання стратегічних політико-економічних інтересів, так нічого комплексно й не протиставляючи жорсткій позиції Росії. Водночас цей акт яскраво відображає стратегію РФ відносно України — примарні короткострокові економічні поступки тактичного плану (головним чином, в енергетичній сфері) в обмін на відмову від довготермінових геоекономічних (як і геополітичних) інтересів стратегічного характеру.

Зрештою, як слушно зазначив І.-С. Коропецький, «політична інтеграція двох або більше народів та пов'язані з нею користі великомасштабного виробництва — це перш за все теоретична пропозиція, яка потребує емпіричного підтвердження в кожному конкретному випадку»⁴. Заслужують на увагу і такі слова: «осягнути незалежність — одна справа, але утвердити та зміцнити молоду державу — це вже інша. Здається, що відповідь на це зовсім проста: всі сили, хто і де б вони не були, потрібно змобілізувати до праці над цією величною будовою».

Лариса ГОРКІНА,
доктор економічних наук,
завідувач кафедри менеджменту
Київського національного
лінгвістичного університету,
Михайло ДОВБЕНКО,
доктор економічних наук,
директор Інституту відкритої політики

⁴ *Коропецький І.-С.* Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки [Текст]. — К.: Либідь, 1995. — С. 6.

АВТОНОМНА АНАЛІТИКА «ГРАНД-КРИТИКА»

До 80-річчя члена-кореспондента НАН України Григорія Сивоконя

П'ять років тому академік НАН України Микола Жулинський у слові-есеї «Герой неправдоподібного ювілею», видрукованому в літературознавчому журналі «Слово і Час» (число 8 за 2006 р.), чи не найперші системні враження про актуальну українську літературу й не менш актуальне літературознавство виклав так: «Я, як аспірант Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, почав поглиблення знань про тогочасний літературний процес із «занурювань» у книжки тодішнього гранд-критика Григорія Сивоконя. Занотовував «Життєву переконливість героя», «Художню літературу і читача», потім з'явилося «Друге прочитання» і «Визначеність таланту» ... Про ці та новіші книжки Григорія Сивоконя ніхто не скаже, що вони проминальні — у них пульсує жива літературна думка фахового читача, критика принципового, надзвичайно чутливого до стилю, до правди характерів». У цьому фрагменті, разом з автобіографічним «зрізом», доцільно виділити характерологічну словосполуку — «гранд-критик», що цілком влучно передає статус Григорія Сивоконя як експерта й аналітика української прози та поезії 60–80-х рр. ХХ ст.

Григорій Матвійович Сивокінь народився 9 серпня 1931 р. на Полтавщині в селищі Артемівка. У 1950 р. вступив до Харківського державного університету імені М. Горького, який закінчив у 1955 р., після чого продовжив там навчання в заочній аспірантурі. Тема його дисертації в суто дослідницькому сенсі звучала досить сміливо — «Давні українські поетики». У компактному слові-спогаді «Мої поступі університети», опублікованому в «Слові і Часі» (число 9 за 2008 р.), Григорій Сивокінь не без жартівливих інтонацій розповів про початкові моменти роботи над нею і про роль у цьому визначних літе-

ратурознавців О.І. Білецького і М.К. Гудзія, які на час знайомства з ним перебували в Харкові.

«Мені вони, академіки, дозволили надійти в готель, де займали великий двокімнатний номер, — згадує Г.М. Сивокінь. — Прийшов. Питають: то вирішили писати про поетики? Що? Володієте латиною? Ні, кажу, але мав «п'ятірки» на перших курсах, бо так уже ловко викладав нам її кадр старої закваски пан Рождественський. Тоді, щоправда, «пан» іще не вживали.

Переглянулись. Усміхнулись.

І почалося. Разів зо два писав до Києва, питав в Олександра Івановича поради щодо плану дисертації, і він одного разу написав у добродушному тоні: «Скільки можна вагатися, як наче лицареві на роздоріжжі. Писати треба!»

Захист відбувся в 1961 р. у Києві. До речі, у спецраді, де головував О.І. Білецький, а першим опонентом виступав М.К. Гудзій. Після яскравого захисту Г.М. Сивоконя запрошують до Інституту літератури, у якому він працює з 1962 р. Там починає перейматися сучасним літературним процесом, щільно співпрацює з провідними літературними і науковими часописами, виданнями, стає, як сказав у згаданому есеї Микола Жулинський, достеменним «лідером українського літературознавства». Його зацікавлення, пріоритети все тісніше обертаються навколо проблеми «актуальна література–читач».

Відомий літературознавець Микола Сулима в розвідці «Безупинний діалог із читачем», також видрукованій у «Слові і Часі» (число 8 за 2006 р.), так простежив і прокоментував еволюцію старшого колеги: «Уже під час студювання поетик XVII–XVIII ст. Г. Сивокінь звернув увагу на паростки літературної критики, на різницю у

сприйнятті тих самих явищ у писаннях Митрофана Довгалевського, Теофана Прокоповича та інших фундаторів української філології, українського літературознавства, завважив, що аналізовані ним поетики можна розцінювати не лишень як посібник із латинської мови, а й як дороговказ для суто літературної діяльності. Очевидно, ці спостереження й наштотували його на розвідку про читача, про феномен сприймання/інтерпретації літературного твору — «процес не менш складний, аніж саме творення (кажучи словами з автокоментаря Г. Сивоконя)». Заходилося на докторську дисертацію, як сказав би він. У 1983 р. учений захищає докторську дисертацію з теми «Взаємозумовленість поступального розвитку художньої літератури і читача».

Упродовж 1991–2003 рр. Григорій Сивокінь керував у Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України відділом теорії літератури, у якому нині працює головним науковим співробітником. У 1992–1993 рр. обіймав посаду заступника директора Інституту літератури з наукової роботи. Тривалий час — близько 20 років очолює наукову раду «Класична спадщина та сучасна художня література». Як авторитетний літературознавець виступав на форумах у США, Великій Британії, Росії, Ізраїлі, Польщі. За вагомі наукові й літературно-критичні праці в 1988 р. йому присуджено престижну літературознавчу премію імені академіка О.І. Білецького, а в 2000 р. обрано членом-кореспондентом НАН України.

З-поміж рельєфних властивостей стилю Григорія Сивоконя варто виділити передусім таку — фактичну постановку цікавої та поліфонічної проблеми без прямої (чи то пак надмірно-прямолинійної) вербалізації. Його статті й книжки засновані на акуратно-глибокому й медитативно-уважному розгортанні думки, що постає внутрішньо ємною, насиченою, «багатоходовою». Як і в рефлексіях 1979 року, коли він, обсервуючи свій дослідницький розвій, згадував і розмірковував:

Г.М. Сивокінь

«Діялось це на початку 60-х років. У літературу вливались свіжі сили. Престиж художнього слова круто зростав. Масовий інтерес до книжок — також. Залишатися осторонь було понад силу, читач узявся за перо. Народився ще один критик.

Пізніше ж багато що змінилося. Критика стала другою спеціальністю (так, я, як багато моїх колег, «...і літературознавець»). Разом зі змінами в літературі змінювалася спрямованість і гострота статей» («Від аналізу до прогнозу»).

У цьому текстовому сегменті не лише виокремлено чинник (а він був зовнішній, соціозумовлений, виражав загальну ноосферу доби), що навернув його, молодого науковця-кандидата, до студій і розвідок сучасної української літератури, але й намічено проблему об'єктно-ціннісних стосунків критика і літературознавця, а якщо значно ширше — естетико-методологічних відносин критики і літературознавства. А те, що дихотомічні структури «критик—літературознавець» і «літературна критика—літературознавство» позбавлені одно-

значного, й отже, одновекторного, однополюсного, односміслового потрактування, так про це, власне, і промовляє усім єством, усією органікою аналітична текстура Григорія Сивоконя.

На шпальтах і сторінках літературної періодики, у монографічних працях «Життєва переконливість героя» (1965), «Друге прочитання» (1972), «Визначеність таланту» (1978), «Художній твір і літературний процес» (1986), «Від аналізу до прогнозу» (1990) Григорій Сивокінь дослідницькими підходами, мовостилем, оцінною аксіологією фактично обстоював автономію (навіть безмежну) критики у структурно-свідомісному мегаполісі літературознавства.

На межі 50–60-х рр. Григорій Сивокінь починає «приміряти» іпостась критика і послідовно перейматися літературно-критичним практикумом (прагматикою критичної діяльності, прагмакритикою), розроблюючи жанр аналітичного огляду. Він розглядає, відстежує, групує, оцінює, тестує, рефлексує над літературними текстами >персоналіями>тенденціями 60–80-х рр. Він вживається в текст (за тодішньою риторикою — твір): у спрямованість концепції, духовний побут персонажів, звучання, «голосові партії» слова. Він неначе наближає до себе соціоментальний і духовно-естетичний контекст, у якому текст написано й опубліковано, прагне показати його укрупнено, виразно, вичленувавши присутні ознаки й особливості.

Григорія Сивоконя цікавить співвіднесеність тексту не так із життям, як з реальністю, потрактованою в надзвичайно широкому сенсі, — реальністю соціумною, психологічною, етичною, поведінковою, розумовою. Його приваблює виявлення достемної (справжньої, внутрішньої, а не задекларованої, якщо, зрозуміла річ, така продекларованість відбувалася) логіки сюжетних рішень, характерів, мовосфери. Він зосереджує увагу на текстовій специфіці, деталях, нюансах як результаті творчого мислення поета, прозаїка або критика.

Попри те, що в його літкритичних інсталяціях активні акценти розставлено над локальними або ж узагалі парціальними художніми складниками, Григорій Сивокінь збалансовує їх згустками-квінтесенціями, що формують узагальнений образ тексту. Ведучи мову про «видатний роман Григорія Тютюнника «Вир», писаний уже після війни», він не тільки наголошує на його художньому значенні («написані частини твору помітно просунули нашу прозу вперед»), але й виокремлює провідні риси якості, що відзначалися «і правдивим відображенням українського села довоєнного та воєнного часів, і глибоким проникненням письменника в душу, в психологію, в ціле життя сільського трудівника». Ця низка макротез урешті торкається засадничих принципів письменника, актуальних і для нинішньої літератури реалістичного, вірогідно-фактичного гатунку: «Саме увага автора до людини, до людського характеру, вміння створити колоритний образ, знання села, засновані не на спостереженнях відрядженого (яка влучна й іронічна формула: «спостереження відрядженого» — *Я.Г.*), а на власному досвіді і на вмінні точно бачити (ще одне влучне потрапляння: точна оптика ще не завадила жодному письменникові — *Я.Г.*), — ось що робить героїв «Виру» ймовірними і природними, опуклими і переконливими, виразними, характерними» («Життєва переконливість героя»). Тяжіння до узагальнювальних характеристик і періодів зумовлене природою критичного мислення Григорія Сивоконя — простежити зв'язок між вихідними категоріями митця і художнім рівнем тексту (до речі, «художній рівень» — одна з частотних позначок його наративу). Його розгляд конкретного тексту співвідноситься з моделлю айсберга: розпочинається зазвичай із більш-менш очевидного, проте поступово зосереджується на невидимому і прихованому.

Григорій Сивокінь у такий спосіб розгортає критичні реалії, що утворюють оазу по-

ліаспектності й поліпроблемності. У його стилі думання й викладу доволі висока концентрація «проблемних зон». Він тримає в постійній напрузі думку співрозмовника-читача і готовий будь-якої миті підкинути новий проблемний субсюжет або субколізію естетичного гатунку. Зіставляючи особливості романів Івана Григурка «Канал» і Юлія Хмельковського «Сухий лиман», створених на південному життєвому фактажі, він підкреслював, що «це були, по суті, перші серйозні виступи двох молодих авторів», які «представляли південь України: один одесит, другий вчився в Одесі, а в час написання «Каналу» жив у Херсоні». Цей стислий геолітературний пасаж ненав'язливо, проте доволі лунко актуалізує аспект «письменник–регіон–ретрансляція свого регіону», ментально незамінний, необхідний, знаковий для української літератури, широко представлений і в світовому художньому форматі.

І цей же компактний фрагмент спровокував у моїй пам'яті цілком індивідуально-родинний факт-спогад: Григурко працював над «Каналом», що на поч. 70-х рр. приніс йому доволі широку відомість, будучи кореспондентом херсонської молодіжки «Ленінський прапор», а на цю роботу взяв його мій батько — прозаїк і журналіст Юрій Голобородько, який тоді очолював часопис, і саме як газетяр «Ленінського прапору» Іван Григурко виїжджав на будівництво Північно-Кримського каналу.

Оглядаючи ці тексти, Григорій Сивокінь акцентує на тому, що вони «вийшли майже водночас» і що «про обидва романи одразу по їх появі широко заговорила критика, майже порівно ділячи свою увагу до них». І тут він вичленовує одну з найгостріших і, мабуть, найболючіших (особливо для письменників) проблем — долі художнього тексту. Він коротко окреслює його подальше функціонування (чи нефункціонування) у літературному процесі й критико-аналітичній рецепції: «Премії на конкурсах, а далі... «Сухий лиман» поступово якимось за-

губився. Тоді як про «Канал» дискусії ведуться до цього часу. Він часто видається українською і в перекладах іншими мовами» («Визначеність таланту»). Григорій Сивокінь не вдається до акцентовано-вербалізованого формулювання проблеми «долі твору», проте, зіставляючи образно-стильові особливості романів, непрямо дає відповідь на питання, що ж саме зумовило більшу «живучість» і художню резонансність «Каналу».

Для літературно-критичного практикуму Григорія Сивокіня властивий розгляд і оцінювання письменника переважно крізь призматику естетичного об'єктивізму. Він ставить за мету виявити й проаналізувати як достоїнства тексту, так і його, сказати б, у художньому сенсі несильні, проблемні, а то й прозоро вразливі особливості. Він обсервує без припуску і «знижки» на літ-статус автора, а якщо і враховує це, то насамперед для того, щоби підвищити планку художньо-естетичних вимог. Інакше кажучи, говорячи про конкретний текст, Григорій Сивокінь веде мову саме про текст, а не про письменницький ореол (по-нинішньому — бренд) чи його брак. А ще інакше кажучи (або «інакше кажучи-2»), йому свідомісно близька аксіологія неаполетичності.

Уже в першій монографічній студії, розгляді прозових текстів «про сучасне колгоспне село», чи не провідною тональністю обрано критичну, з накладанням естетичних характеристик на актуальні тоді романи й повісті. Наслідком такого «естетичного накладання» стали численні гострокритичні спостереження й судження на кшталт «У творах же М. Нечая, Я. Стецюка і почасти В. Вільного обрано легкий шлях — шлях ілюстрування. Виробництво займає всю увагу авторів. На героїв вони дивляться утилітарно: настільки можна підкорити їх виробничим конфліктам», або «Зображені в такий спосіб представники «маси» не набувають значення художніх відкриттів, а самі письменники, таким чином,

лишаються ще на досить значній відстані від життєво правдивого образу простого сільського трудівника — не «гвинтика», а людини», або «Справді, слідкуючи тільки за службовим просуванням героя, письменник мимоволі схиляється до оцінки людини в залежності від службового становища, яке вона займає. Знову ж таки людина підміняється посадою, життєвість її заступає адміністративна драбинка», або ще «...Багато з героїв у творах про сучасний колгосп втрачають на своїй життєвості, виступають не як живі люди, а як інформатори авторських або й не зовсім авторських поглядів на ту чи іншу тенденцію сільського життя» («Життєва переконливість героя»). Критичні судження в цьому дослідженні не фрагментарні, а цілком системні і стосуються не лише образно-художніх начал, але й естетико-світоглядних категорій. Зважаючи на те, що далеко не кожен аналітик літератури (особливо актуальної) спроможний послідовно триматися критичного курсу й широко демонструвати гострокритичний ноєсис, то є підстави стверджувати, що практикум Григорія Сивоконя демонстрував естетико-мисленевий нонконформізм.

Аналізуючи романи Павла Загребельного, він виходить із суто художньо-текстових реалій (нічого екстралітературного!) і з коректною аргументованістю виділяє в них непереконливі, а то й відверто слабкі моменти. Розмірковуючи над «Спекою», Сивокінь з відчутною долею скепсису й іронії відзначає таку «примітну рису» роману: «...Письменник дивним чином розділяє героїв (знову ж для зручності сюжетоскладання і для підкреслення проблемності) на добрих і злих, за походженням, чи що б то. Наприклад, Холод, дугий професор і так само сумнівний металург, може скільки завгодно повторювати своє «ми, робітничий клас», але він в усіх випадках роману лишається при виконанні функції зла й нечесності ... Письменник цими внутрішніми якостями героя вичерпує суперечність і цим самим

здрибноє її значення ... Соціальна спрямованість авторського погляду, звичайно ж, від цього втрачає свою гостроту» («Визначеність таланту»). Критичні інтенції не зникають і в оціненні структурно-художніх якостей романів «З погляду вічності» і «Переходимо до любові». Аналітизм для Григорія Сивоконя немислимий без критичності й критицизму. Причому останні поняття він екстраполював і на себе, оглядаючи й коментуючи свій кількадесятилітній літературно-критичний розвій у книжці «Від аналізу до прогнозу», чим, власне, здійснив повний цикл їхньої апробації.

Розглядаючи актуальний літпроцес, Григорій Сивокінь (разом з Віталієм Дончиком, Миколою Жулинським, Михайлом Логвиненком, Юрієм Покальчуком, Анатолієм Погрібним та ін.) спонукав до органічної та об'єктивної потреби в дисципліні, яка б цілеспрямовано підходила до критики як сфери практики і теорії, щоб раніше або пізніше постало врешті питання про виділення й оформлення дослідницького аспекту, котрий стане (або претендуватиме) на роль самодостатньої науки про критику (критикології).

Оцінки, судження, постулати у статтях і книжках Григорія Сивоконя з симптоматичною настійливістю ретранслюють каскад атрибутивних клейнодів літературної критики, до яких у першу чергу належать мобільність, суб'єктивність, емоційність, полемічність, розгерметизованість думки й стилю. Для нього не було сумнівів, що в «критика-очевидця» (одна з його численних влучних формул) значно більше права на помилковість і тим паче неточність сприйняття, ніж в академічного літературознавця. Його студії демонструють упевненість, що місія критика — це в основному діалог із письменником, можливість запропонувати такий погляд на його творчість, який стимулював би інтелектуальний і художньо-естетичний розвиток митця, а функція літературно-критичного мислення — передовсім аксіологічна, позаяк «в

ідеальному розумінні своєму критика є виразницею смаків часу...» Для Григорія Сивоконя критик — це, власне, критичний письменник, який у оцінно-аналітичний спосіб бере участь у актуальному літературному процесі.

Ось ця категорія — літературний процес — ключова, ба навіть культова для Сивоконя-критика. Він ставить за мету охопити унікальну неохопність його простору, резюмуючи, що «зрештою, до літературного процесу має відношення практично все — книжкові видання і журнали, де вперше з'являються на читацький суд нові твори; письменницьке взаємодіявання у складі, приміром, творчих об'єднань і на особистісному рівні; форми заохочення творчих пошуків, як-от різні літературні премії, й інтенсивність письменницьких контактів з читацькою аудиторією...» («Художній твір і літературний процес»). Він, зрозуміла річ, не може не подати (апробувати, запропонувати, сформулювати, інсталювати, вербалізувати — тут, безперечно, маємо справу з широким вибором дієслів) дефініцію, що не претендує на викінченість і повноту, проте охоплює низку найпосутніших ознак: «Отже, літературний процес — це рух, зміна, тривалість у часі, в історичному вимірі». Він часто наголошує на структурованості літпроцесу, вичленовуючи його складники — минавшину (співвідноситься з «традицією»), сучасність (реалізується «у поточному часово-просторовому вияві»), перспективу (потрактовану як «імовірно-можливі напрямки подальшого загальнолітературного розвитку»). Його критичні дослідження апелюють-звертаються до Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Коцюбинського, Миколи Куліша, Олександра Довженка, Андрія Головка, Юрія Смолича, він намагається передбачити або й змоделювати естетичні особливості періодів, що мислилися як наступні. Але безваріантно найголовнішою територією для нього стала актуальна література (передусім проза й по-

езія), обсервацію якої він сприймав як можливість (через критико-аналітичні форми) висловити своє, Григорія Сивоконя, бачення тодішніх естетичних і соціодуховних проблем. Отже, критика для нього — то спроба корекції реальності, що також відрізняє її (критику) від академлітературознавства.

У його мисленневих пропозиціях відчутна тенденція до розширення структурно-семантичного простору критики, причому як у сенсі її побутування, творчої прагматики, так і в суто теоретичному вимірі. Він формулював нові поняття, ракурси, напрями, що стосувалися реального функціонування і перспектив критико-аналітичної сфери. Усвідомлюючи відверту недостатність спеціальних досліджень, зосереджених на внутрішніх чинниках, складнощах, суперечностях у літературному практикумі критика, він говорив про виокремлення «психології критики як наукової дисципліни». При цьому подав її обриси і гіпотетичні моделі в самотній (насамперед за задумом і формою втілення) праці «Від аналізу до прогнозу», у якій виклав і проаналізував внутрішні (тому і приховані) психологічні моменти власної критичної діяльності, увівши до простору актуальних проблем ще й автопсихологію критика.

Григорій Сивокін беззаперечно належить до активно-творчих учасників літпроцесу, хто і прагмакритикою, і критикологічними тезами, викладками, концепціями розвивали аналітико-інтелектуальний та креативний рівні національної художньої свідомості. І цілком можливо, що при цьому їхня багатоплідна діяльність об'єктивно сприяла не лише інституалізації, але й естетичній суверенізації критики. Тенденції, що, очевидно, утверджуватиметься й надалі.

Ярослав ГОЛОБОРОДЬКО,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики
викладання гуманітарних дисциплін
Херсонської академії неперервної освіти

В. Солдатенко, О. Любовець

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ
РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ

У 2010 р. автори статті видали у видавництві «Наукова думка» монографію «Революційні альтернативи 1917 року й Україна». Висвітлюючи тогочасні події в усій складності, постійній зміні, взаємозв'язку, автори розкрили масштабність, гостроту, напруженість боротьби за політичну владу в Україні, яка посилювалася вкрай складним, суперечливим, а часом – антагоністичним переплетінням і протистоянням соціальних і національно-визвольних прагнень. Предметом особливої уваги стали національні моделі суспільно-політичного розвитку України як альтернативи варіантам, запропонованим спочатку Тимчасовим урядом, а згодом більшовицьким РНК. Дослідження альтернатив минувшини на тлі осмислення 20-річної новітньої історії розбудови незалежної України дає змогу значно об'єктивніше, різнобічніше оцінити шлях і здобутки нації, держави, побачити невикористані можливості, винести повчальні уроки.

Шлях нації, держави не може бути жорстко детермінованим і закономірним. На кожному етапі постає безліч інваріантних можливостей здійснення різних, іноді дуже відмінних, аж до полярних, альтернатив суспільно-політичного поступу, які залежать від латентних потенцій суспільства. Альтернативність суспільно-політичного розвитку – це реальна боротьба за втілення різних варіантів устрою. У плані об'єктивних можливостей вона охоплює проміжок соціального часу від виникнення відмінних можливостей розвитку і до реалізації одного з проєктів або ж до відмови від нього з

появою нових можливостей. Для реалізації будь-якої альтернативи необхідні політичні сили, від цілеспрямованості, згуртованості, організованості яких залежить хід і результати боротьби за «торжество» тієї чи іншої ідеї, що неминуче призводить до соціальних і національних зіткнень. Нерідко політичне протистояння набуває радикальних форм, спричиняючи революційні вибухи.

Ігнорування альтернативних ситуацій істотно збіднює уявлення про історичну реальність, не дає повно відтворити, «реставрувати» ту чи іншу її картину. З іншого боку, альтернативи минулого – це не тіль-

© СОЛДАТЕНКО Валерій Федорович. Член-кореспондент НАН України. Директор Українського інституту національної пам'яті.

ЛЮБОВЕЦЬ Олена Миколаївна. Доктор історичних наук. Завідувач відділу дослідження впливу державотворчих і цивілізаційних процесів на формування національної пам'яті цієї установи (Київ). 2011.

ки цікава проблема, але часто й вузол напруги в суспільній свідомості. Особливо це виявляється в перехідні, переломні періоди, коли вибір між перспективними варіантами подальшого шляху спонукає до перегляду попередніх епох, коли закладалися підвалини сучасної моделі.

Класичний зразок появи й реалізації альтернатив як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях дав 1917 рік. Загальноросійські революційні процеси захопили в свою орбіту й Україну. Однак політична ситуація тут була значно складнішою, а альтернативи, які швидко набирали конкретних обрисів, виявилися різноманітнішими, бо поряд зі спільними соціальними і політичними проблемами відкривалися можливості для розв'язання ще й національного питання, створення умов для національної самореалізації, зокрема у сфері державотворення.

Вітаючи й підтримуючи демократичні зрушення в центрі, український провід з перших же днів революції прагнув використати їх для реалізації національних інтересів народу. Це яскраво відбивав «Заклик Ради ТУП*», у якому з пафосом зазначено: «Слушний час прийшов. Україна віками пригнічена, зведена до етнографічної маси, окрадена й позбавлена всього — навіть національного ім'я свого — рушає «в семье вольной, новой» визволених народів до нового життя» [1].

Передусім для розв'язання національної проблеми і сформувавши 3–4 березня 1917 р. Українську Центральну Раду (УЦР). Багато в чому вона нагадувала створювані повсюдно загальноросійські комітети громадських організацій, ради робітничих і солдатських депутатів, але мала й істотну відмінність, бо за задумом її ініціаторів

* Товариство українських поступовців — міжпартійне об'єднання, яке легально існувало і в часи найжорстокішої реакції, за тотальних політичних переслідувань.

повинна була відігравати роль не міського чи губернського, а всеукраїнського організаційного, координаційного, політичного центру. Телеграми з повідомленням про створення УЦР відправили до Петрограда, Берліна, Відня. У телеграмі на ім'я Г. Львова і О. Керенського висловлено надію, що «у вільній Росії задоволено буде всі законні права українського народу» [2; 70].

Поставши на хвилі народного піднесення, Центральна Рада об'єднала громадські сили, висунувши завдання перебудови суспільного ладу, виходячи з природного права української нації на самовизначення. Українці вперше за багато століть могутньо заявили про себе як про окрему націю і висловили готовність боротися за відродження державності.

Платформу національного відродження ґрунтовно розробив голова Центральної Ради М. Грушевський. Основні її положення він виклав у низці праць: «Звідки пішло українство і до чого воно йде», «Хто такі українці: чого вони хочуть», «Якої ми хочемо автономії й федерації», «Вільна Україна» (до якої ввійшли статті, що друкувалися в газеті «Нова Рада» в березні-квітні 1917 р.), «На порозі Нової України. Гадки і мрії» та ін. Подано схему реформування державно-політичної системи Росії, перетворення її на федеративну демократичну республіку, окреслено місце України в новому державному утворенні.

В основі схеми лежали національні інтереси українського народу. На тому етапі, на думку М. Грушевського, єдиним реальним шляхом розв'язання національної проблеми була широка національно-територіальна автономія України у складі федеративної Російської республіки [3; 121]. Він уважав, що саме це гасло мало зробитися головною тогочасною вимогою українців. Водночас, гарантувати його реалізацію могла лише трансформація імперії у федеративну республіку.

Тому участь у федеративній перебудові Російської держави на початковому етапі революції стала стратегічною метою діячів Центральної Ради. Їм здавалося, що це відкриває шлях до реалізації визвольних традицій кирило-мефодіївців — створення слов'янської федерації. М. Грушевський з цього приводу казав: «Я твердо вірю, та й не один я, що велика революція російська — тільки б її заховати від упаду та від анархії — дуже вплине на політичну перебудову всієї Європи, на її перетворення в Європейську федерацію. Про таку федерацію думали здавна політики і спеціалісти державного права: вони вважали її логічним висновком з усього дотеперішнього розвою європейського життя. Вона тільки здавалася дуже далекою до останніх подій — так як тепер здається близькою і здійсненою. І от чому я й інші ні трохи не журимося повною політичною незалежністю України, не надаємо їй ніякої ваги. Для ближчого часу зовсім досить широкої української автономії в федеративній Російській республіці. А в будучині, сподіваємося, ся республіка ввійде в склад федерації Європейської, і в ній Україна стане одною з найбільш сильних, міцних і певних складових частин — одною з опор сеї Європейської федерації» [4; 107].

Саме тому український провід був захищений у подальшій федералізації та демократизації політичного устрою Росії, бо тільки за таких умов Україна мала шанс на збереження автономії.

М. Грушевський і провідні політичні партії УЦР розробляли схеми державного управління автономною Українською державою у складі Російської федерації. Першочерговим і обов'язковим елементом автономії вважали Український Сейм (Сойм) із законодавчими функціями, сформований на основі територіального, партійного, національного представництва. Він мав опікуватися всіма справами, що виходили за межі федерального законодавства і стосу-

валися безпосередньо України. Приблизно окреслили й коло тих проблем, розв'язання яких віддано до компетенції загальнодержавного парламенту — питання війни і миру; підписання міжнародних договорів; утримання спільної армії; єдина фінансова система; нагляд за поштами, телеграфом, залізницями; однотипність карного і цивільного законодавств; контроль за правами національних меншин і т.п. Саме діяльність Сейму і його повноваження мали стати запорукою законодавчої самостійності Української республіки.

Серед прав Сейму, на думку українських діячів, обов'язково мало бути обрання виконавчого комітету або ради для управління краєм, а також для представництва інтересів України в Раді міністрів федерації і захисту діяльності Сейму і його міністерств від втручання загальнодержавного (федеративного) парламенту. Зокрема, М. Грушевський висував ідею створення власного українського війська, яке підкориться розпорядженням центральної (федеративної) військової влади, але службу відбуватиме винятково в межах України, утримуватиметься її коштом і виводитиметься з її території тільки в разі оголошення війни. Однак питання війни і миру мали розглядати обов'язково за участі українських представників. Особливо підкреслювали право України на зносини із сусідніми державами відносно охорони своїх торгових, митних, інших інтересів [3; 132, 133].

Показово, що з перших днів революції український провід піднімав перед загальноросійським урядом проблему кордонів етнічної території Української республіки, у якій мали об'єднатися в одну цілість усі землі, де українське населення становило більшість. До її розв'язання компетентно підійшов М. Грушевський. У названих вище працях він на основі науково-етнографічних даних окреслив терени, які повинні відійти до України. Зокрема, це Київська,

Волинська, Подільська, Херсонська, Катеринославська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Таврійська (материкові повіти), Кубанська губернії. Від них потрібно відокремити неукраїнські частини, як-от: північні повіти Чернігівщини, східні Кубанщини. А натомість приєднати українські повіти сусідніх губерній — Хотинський і частину Аккерманського Бессарабської губернії; східні частини Холмської губернії; південні окраїни Городенської та Мінської губерній; західні частини Воронежчини, Донщини, Чорноморської, Ставропольської губерній [3; 125].

Проте перешкодою в автономістських планах України став Тимчасовий уряд. Він, хоча й заявив у декларації від 3 березня 1917 р. про скасування всіх національних обмежень, однак не поспішав з реальними змінами. Уряд уважав себе правонаступником царської влади і прагнув зберегти контроль над усіма територіями колишньої імперії, зокрема і над Україною. Росія залишалась унітарною державою, ігноруючи інтереси національних регіонів, якими управляли з петроградського центру. УЦР уряд князя Г. Львова сприйняв насторожено, відмовився визнавати її загальноукраїнським національно-політичним центром, посилаючись на брак її правового статусу.

Таке ставлення до українських проблем з боку центральної влади зумовило постійне (то латентне, то явне) протистояння між Центральною Радою і Тимчасовим урядом. Лідери УЦР уважали, що остання може цілком правочинно вступити від імені всього українського народу в переговори з Тимчасовим урядом щодо надання Україні статусу національно-територіальної автономії. Показово, що вони здійснили низку заходів, спрямованих на легітимізацію УЦР як загальноукраїнського законодавчого органу (зокрема, проведення Національного Конгресу, поповнення її складу членами громадських орга-

нізацій та політичних партій, територіальне представництво тощо).

Зробивши це, українські лідери приступили до реалізації своїх планів. Першим кроком стали переговори з Тимчасовим урядом у травні 1917 р. Центральної Раді часто дорікають за «поміркваність» і «обережність», невміння наполегливо відстоювати свої вимоги. Дійсно, її позиція певною мірою відставала від загального настрою і поривань значної частини населення, а сподівання на запровадження національно-територіальної автономії України через кабінетну домовленість з Тимчасовим урядом виглядають наївно. Але це була не стільки м'якотілість, скільки реальна оцінка можливостей України. На першому місці, мабуть, стояли національні інтереси, побоювання, що рішучими діями можна викликати негативну реакцію центру і спровокувати репресії щодо українства (попередній досвід подібних заходів був досить значний). А підкреслена поміркваність, стримана позиція сприятиме порозумінню.

Про це свідчила, зокрема, телеграма до Петрограда, яку відправив за згодою керівництва УЦР від імені губернської Ради об'єднаних громадських організацій комісар М. Суковкін. Вона просила пом'якшити ставлення уряду до українського питання. «Для збереження на Україні й надалі спокійного життя й можливості планової праці для потреб армії, — говорилось у телеграмі, — губернський виконавчий комітет вважає необхідним, щоб Тимчасове правительство якнайскоріше вжило рішучих заходів, щоб заспокоїти населення України. Український рух набрав великої сили, яка безперервно розвивається, через те його дальшого ігнорування цілком не можна допустити. Найкращим способом заспокоєння, що мав би забезпечувати також інтереси цілої держави, виконавчий комітет вважає потребу видання правительственного розпорядку про найскоріше скликання до

Києва особної наради з представників Тимчасового правительства, національних і політичних організацій і партій при умові, що українці дістануть відповідне представництво. Сій нараді треба поручити підготовлення для Установчих Зборів підстав автономії України та взаємних відносин України до цілої держави» [5; 204, 205]. Направлення телеграми та її текст, за визнанням В. Винниченка, були погоджені з керівництвом УЦР.

Однак зволікання Тимчасового уряду з відповіддю змусило український провід удатись до рішучіших заходів. Ухвалений УЦР 10 червня 1917 р. Перший Універсал став фактично самочинним проголошенням автономії. Попри очевидні недосконалості, його сила полягала у притягальних, магічних словах: «Однині самі будемо творити наше життя». Саме їх схвально сприйняли всі українці як у межах України, так і поза ними. На адресу УЦР надійшли сотні телеграм, що вітали появу історичного акту, висловлювали сподівання на швидке розв'язання політичних і соціально-економічних проблем. Прийняття Першого Універсалу фактично стало крахом національної політики Тимчасового уряду, який хотів, але був неспроможний рухатися традиційним великодержавним шовіністичним курсом і зупинити національний рух.

Створення 15 червня 1917 р. крайового органа виконавчої влади — Генерального Секретаріату на чолі з лідером УСДРП В. Винниченком теж свідчило про автономістські наміри. Прикметно, що важливу ухвалу затверджено без будь-якої апеляції до Тимчасового уряду. Відтоді розпочався новий етап у діяльності Центральної Ради. Уже 24 червня вийшла резолюція, згідно з якою Генеральний Секретаріат мав негайно приступити до реорганізації УЦР у тимчасовий крайовий парламент з представництвом у ньому національних меншин пропорційно до їхньої кількості.

Важливим кроком Центральної Ради стало рішення про створення комісії для розроблення Статуту автономії України і зі скликання З'їзду народів, які домагаються федеративного устрою.

Після проголошення I Універсалу перед політичним проводом стояло дві альтернативи. Перша — ігнорувати центральний уряд і, спираючись на піднесення національних почуттів значної частини населення, перебрати всю повноту влади і самочинно, не очікуючи санкції Всеросійських Установчих зборів, запровадити автономію і негайно провести політичні і соціально-економічні реформи. Друга — піти на переговори й надалі вимагати від загальноросійської влади визнання автономії, відкинувши самочинне встановлення. Лідери національного руху не наважились обрати першу альтернативу, а вступили в переговори з Тимчасовим урядом. Водночас і Петрограду бракувало рішучості додержуватися жорсткої лінії. Результатом став черговий компроміс, матеріалізований з українського боку 3 липня 1917 р. у Другому Універсалі.

Цей акт часто критикують за «поступливість». Однак, незважаючи на істотні недоліки, можна, мабуть, погодитися з Д. Дорошенком, що Перший Універсал був швидше декларацією намірів, на які не давав згоди уряд, а Другий — утілював реальну, конкретну домовленість з легітимною владою [6; 116]. Безумовно, з цього погляду державотворення просунулося вперед.

Липневі домовленості між Тимчасовим урядом і Центральною Радою надавали формально-юридичну можливість розпочати автономізацію. Тут УЦР та її керівництво мали два варіанти. Або швидкими темпами приступити до втілення відповідної програми, готуватись до скликання Українських Установчих зборів, закладати підвалини соціально-економічних реформ, не чекаючи розпоряджень центру і не зва-

жаючи на його ймовірне незадоволення. Або діяти обережно, поступово, узгоджуючи кожен крок із загальноросійським урядом, не проводячи жодних заходів без його санкції. Українська політична еліта обрала другий шлях. Основними причинами цього стали побоювання репресій з боку Тимчасового уряду, недостатня, на її думку, національна свідомість широких верств.

На цьому етапі лідери національного руху вважали, що необхідно закріпити автономію на юридичному рівні, насамперед, розробивши Основний закон — «Статут Вищого управління України». Центральна Рада надавала цьому актові особливого значення. О. Шульгин одразу після прийняття назвав його «конституцією» [7; 182]. Затвердити її мав Тимчасовий уряд, для переговорів з яким відправлено чергову делегацію. Однак сподівання на позитивну відповідь не справдилося. Замість «Статуту» Україна 4 серпня 1917 р. отримала документ під назвою «Тимчасова інструкція Генеральному секретаріату Української Центральної Ради, затверджена Тимчасовим урядом».

Інструкція була значним відхиленням від досягнутої на поч. липня угоди, не відповідала інтересам України, фактично відкривала простір для сваволі Тимчасового уряду. Серед загалу вона викликала різке невдоволення (особливо на територіях, які за «географією» центру залишилися поза межами України), а в політичному провіді — гостру дискусію з приводу того, як до нього ставитися. Після тривалої суперечки Центральна Рада ухвалила резолюцію, у якій зазначила, що інструкцію взято до відома [7; 250]. За словами В. Винниченка, вона стала «все ж таки першою і дієвою конституцією України».

Прийняття інструкції не мало скільки-небудь серйозних наслідків для державотворення, бо від неї досить часто відступали. Зокрема, уже в першій декаді серпня Центральна Рада обговорювала скликан-

ня Всеросійських і Українських Установчих зборів й ухвалила спільну резолюцію фракцій есерів і соціал-демократів. У ній наголошено: «Стоячи на становищі нічим не обмеженого самовизначення націй, вважаючи, що тільки само населення України може рішати про політичний лад України та про відношення до Росії, українська Центральна Рада вважає необхідним скликати якнайшвидше Установчі Збори етнографічної України» [7; 253]. Це означало фактичну відмову від інструкції Тимчасового уряду, а доки вона ще діяла, відходи за її межі допускали як окремі секретарства, так і Генеральний Секретаріат в цілому. Таким чином, ідучи на «формальні» поступки, український провід усе-таки керувався національними інтересами, не загострюючи відкрито стосунків, обережно утверджував автономію України.

Прагнучи посилити позиції, українські лідери намагалися заручитися підтримкою інших національних рухів народів колишньої Російської імперії. З таких міркувань вони ініціювали З'їзд народів Росії, який відбувся 8–15 вересня 1917 р. у Києві. Форум ухвалив низку документів, створив Раду народів, метою якої було розроблення і втілення рішень з'їзду. Постійним місцем перебування Ради народів визначено Київ [7; 309]. Друкованим органом Ради став журнал «Свободный союз». Але практичних результатів з'їзд не мав. Обрана спеціальна делегація в останній день засідань терміново відбула до Петрограда на Демократичну нараду. Проте виступ її представника дістав прохолодний прийом і не мав очікуваних наслідків. Після закінчення з'їзду Рада народів по суті не працювала, в листопаді вийшло лише одне число журналу «Свободный союз». Сам М. Грушевський, очільник ради, негативно оцінив з'їзд, який «не дав нічого конкретного, і його навіть можна вважати також одним з відхилень укр[аїнської] демократії від конкретних

організаційних зводок в бік національної романтики чи стрілянини через голову безпосередніх справ до далеких мет» [8; 137]. Але на момент проведення з'їзду і М. Грушевському, і його соратникам здавалося, що це піде на користь українському національному рухові.

Протягом вересня-жовтня 1917 р. Центральна Рада й далі відстоювала автономні права України, загострюючи протистояння з Тимчасовим урядом. Воно обірвалося тільки в жовтні 1917 р. з приходом до влади в столиці більшовиків.

В Україні, з огляду на наявність крайового керівництва у вигляді Центральної Ради, альтернативи організації влади розширювалися. Поряд із загальноросійськими варіантами тут існувала можливість переходу влади до УЦР і Українських Установчих зборів. Саме навколо цього й розгорнулася політична боротьба.

Загалом, ліквідація місцевих органів Тимчасового уряду створила для України, її політичного проводу сприятливу обстановку. Можна було миттєво реалізувати все те, чого не досягли впродовж попередніх восьми місяців напруженої боротьби, запровадити неурізану платформу автономного ладу.

26 жовтня 1917 р. на надзвичайному засіданні Малої Ради ухвалено постанову, де зазначували повстання більшовиків [7; 363]. Український провід не визнав Раднарком загальноросійською легітимною владою, оскільки він складався з членів однієї партії — РСДРП(б) і не мав представників від регіонів. Тому його розцінювали як один із регіональних урядів, а саме — центральної Росії, етнічних російських земель. З цього випливало, що УЦР не визнавала за ним права управління всіма територіями колишньої Російської імперії та виступала проти нав'язування радянської системи. Цей крок засвідчив вірність ідеям демократії та федералізму.

1 листопада 1917 р. Центральна Рада оголосила Генеральний Секретаріат владою по всій Україні [7; 384], значно поповнивши його склад [7; 381]. Так, скориставшись ситуацією, лідери українського національного руху прагнули посилити позиції України.

У ті дні прийнято й доленосні рішення щодо соборності (збирання) етнічних українських земель. Її ретельно обговорили на засіданнях Центральної Ради 30 і 31 жовтня 1917 р. Результатом була постанова про з'єднання українських земель. У ній зазначено, що розглянувши становище тих українських земель, які за інструкцією російського уряду від 4 серпня 1917 р. залишилися поза межами автономної України, Центральна Рада, виконуючи волю трудового народу, висловлену в численних постановах селянських, національних, загальнотериторіальних губернських і повітових з'їздів, різних політичних і громадських організацій відмежованих частин України, ухвалила: «Поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме — Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини» [7; 379].

Спираючись на це рішення, 3 листопада 1917 р. Генеральний Секретаріат оповістив усіх громадян, усі урядові, політичні, громадські установи в Україні, що його компетенція поширюється на всі губернії, де українське населення становить більшість: «Через те Херсонщина, Харківщина, Катеринославщина і Таврія (без Криму) включаються в територію єдиної України» [7; 391].

Ставши крайовою владою в Україні, Центральна Рада продовжила державотворчу лінію, ухваливши 7 листопада 1917 р. III Універсал, у якому проголошено створення Української Народної Республіки (УНР) у межах дев'яти українських губерній [7; 397]. Підтвердивши Універсалом, що УНР залишається у федеративних зв'язках з Росією,

керівництво Центральної Ради в нових політичних умовах уважало завданням часу створення центрального уряду, до якого ввійшли б представники всіх соціалістичних партій та національних регіонів. Тому воно підтримало ідею багатопартійної соціалістичної влади, яку обстоювали російські політичні партії та громадські об'єднання. Але цей процес зазнав невдачі, більше того, спричинив колізію між Центральною Радою і Раднаркомом: він розцінив її дії як втручання у внутрішні справи цілої Росії, як зазіхання на прерогативи центрального уряду, а тому вважав за можливе використати проти неї будь-які засоби, не виключаючи й воєнних.

Розвиток революційних подій у листопаді-грудні 1917 р. вимагав від українських лідерів коригування державної політики відповідно до нових реалій. Це стосувалося, насамперед, національно-державного статусу України.

Саме конфлікт між Раднаркомом і Центральною Радою привів керівників українського руху до переосмислення нещодавніх автономістсько-федералістських поглядів і переходу до самостійництва. Крім провалу створення Всеросійської федерації, таку лінію зумовило намагання відмежуватися від радянської влади, прихильники якої не дуже рахувалися з умовними кордонами і демократично оформленими державними органами, тим більше такими, які довільно кваліфікували як ворожі соціалістичній революції. Політичні реалії привносили дедалі більше аргументів на користь створення української незалежної держави. Однак реалізацію цього курсу перенесли аж на 1918 рік.

Отже, звернення до попереднього досвіду дає можливість винести й певні уроки для сьогодення. Зараз Україна, будуючи і зміцнюючи власну державу, так само має кілька варіантів розвитку. Обираючи один з них, сучасному політичному проводу варто пам'ятати, що основним критерієм має бути національний інтерес. Досвід 1917–

1920 рр. показує, що тільки відстоювання інтересів власного народу, опора на нього, загальна підтримка з його боку державних структур дають політичну стабільність, авторитетну, впливову, ефективну владу. Сьогодні можна висунути немало претензій українському прововоді революційної доби: політики, мовляв, зробили багато помилок, не змогли відстояти українську державність і незалежність. І для такого критичного висновку достатньо підстав, проте українські лідери аж ніяк не виходили з особистих чи вузько корпоративних інтересів, прагнення до влади, матеріальних вигод чи інших пілг — на першому місці завжди стояла національна справа. Вони припускалися прорахунків, але ніколи не використовували державні посади, громадський авторитет для власної користі. Саме вони заклали підвалини сучасної демократичної державності України.

Набутий у революційному вирі багатий досвід державотворення неоціненний сьогодні. Національно-державні утворення, що народжувалися тоді в Україні, домоглися досить істотних здобутків, які по праву можуть слугувати взірцем для нащадків. Зокрема, з політичного, суспільного, економічного ладу суверенної Української Народної Республіки, який ґрунтувався на народовправстві, рівності всіх перед законом, громадянських правах і свободах, забезпеченні прав національних меншин, нині можна зробити надійний орієнтир у виробленні і здійсненні державно-політичного курсу. Не зашкодить знайомство з окремими напрямками адміністративного й культурного будівництва, зовнішньої політики.

Попри те, що жодна з політико-правових моделей національної державності, яку започаткувала УНР, не закріпилася, а остаточна мета — утвердження самостійної соборної Української держави — не стала дійсністю, значення тогочасного досвіду державотворення важко переоцінити. Без тодішнього націо-

нального відродження в Україні не було б, мабуть, нинішнього.

Водночас, увесь попередній досвід свідчить, що для зміцнення державності необхідні кілька чинників. Зокрема, національну державу буде збудовано лише тоді, коли нація має більш-менш численну власну провідну верству, національно свідому еліту. Її представники можуть мати різні ідеологічні переконання, політичні погляди, але всіх їх повинна об'єднувати одна мета — сильна соборна Українська держава. Еліта має запропонувати суспільству об'єднаним національну ідею, яка відповідатиме інтересам більшості населення, зніме суперечності між регіонами, соціальними верствами, стане спільною платформою державотворення. Без упорядкування внутрішніх проблем, ліквідації антагонізму неможлива тривала незалежність України. Вона зможе вистояти як самостійна держава лише тоді, коли українці мирно владнають свої внутрішні суперечності й згуртуються на засадах національної ідеї проти зовнішніх загроз.

Сьогоднішня Українська держава у своїх визначальних параметрах відповідає головним потребам розвитку народу, нації. Це зобов'язує політичну еліту найефективніше скористатися сприятливими обставинами, щоб прискорити розв'язання нагальних проблем і водночас постійно тримати руку на пульсі суспільних процесів, оперативно реагувати на будь-які зміни, вносити в елементи політичної організації необхідні корективи, детерміновані реаліями і національним інтересом. Неоціненним внеском у це може стати критичне осмислення й використання історичного досвіду — як уже віддаленого й дещо призабутого, так і новітнього.

1. Нова Рада (Київ). — 1917. — 25 березня.
2. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. — К., 1993.
3. *Грушевський М.* Якої ми хочемо автономії й федерації // Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991.
4. *Грушевський М.* Вільна Україна — К., 1991.

5. *Винниченко В.* Відродження нації. Ч. I. — Київ—Відень, 1920.
6. *Дорошенко Д.* Історія України. 1917—1923. — Т. 1. — Ужгород, 1932
7. Українська Центральна Рада. — Т. 1. — К., 1996.
8. *Грушевський М.* Спомини. — К., 1989.

В. Солдатенко, О. Любовець

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ

Резюме

У статті проаналізовано історичний досвід державотворення в буремні роки національно-визвольних змагань на терені України, розглянуто інваріантні можливості здійснення різних альтернатив суспільно-політичного поступу. Попри те, що тоді не вдалося відстояти жодну з політико-правових моделей національної державності, на думку авторів, з тогочасного досвіду боротьби за створення самостійної соборної Української держави варто винести повчальні уроки для нинішньої політичної еліти, яка має запропонувати суспільству об'єднаним національну ідею. Зокрема, суспільно-політичний лад Української Народної Республіки, що ґрунтувався на принципах народоправства, рівності всіх перед законом, громадянських правах і свободах, може слугувати надійним орієнтиром у виробленні і здійсненні сучасного державно-політичного курсу.

Ключові слова: український провід, Перший Універсал, досвід державотворення, національна ідея.

V. Soldatenko, O. Liubovets

SOCIAL AND POLITICAL ALTERNATIVES OF REVOLUTION PERIOD

Abstract

The article analyzes the historical state-building experience in rough years of Ukrainian nation-liberating struggle. The invariant possibilities of different social and political alternatives realization are viewed. None of political-and-law national sovereignty models had won at that time. Nevertheless, authors believe, modern political elite is to make for itself a good lesson from that epoch of combat for an united independent Ukrainian state creation. This elite should give to society a knitting national idea. And social and politic regime in Ukrainian People Republic based on democracy, total parity as to law, civil rights and liberties may become a proper landmark in state policy designing and practicing.

Keywords: Ukrainian leaders, The First Manifesto of Tsentralna Rada, state-building experience, national idea.

Б. Кожушко, В. Шендеровський

З ІСТОРІЇ ВІДКРИТТЯ РІДКИХ КРИСТАЛІВ

Цьогоріч епохальному відкриттю рідкокристалічного стану речовини, проміжного між твердим тілом і рідиною, виповнюється 150 років. Важко і довго прокладало воно дорогу до визнання і практичного застосування. Зважте, широкий загал фахівців про рідкі кристали (РК) як надзвичайно перспективний матеріал сучасної електронної техніки візуалізації дізнався лише кілька десятиліть тому. Нині РК — окрема ділянка фізики і хімії конденсованого стану матерії. Вона динамічно розвивається, стимулюючи бурхливий поступ техніки і промисловості. Спільними зусиллями науковців та інженерів на основі РК створено новітню елементну базу електронної техніки: індикатори, дисплеї, сенсори фізичних величин, елементи і пристрої інтегральної оптики, модулятори, дефлектори, лазери тощо. Сформувалася нова галузь електроніки — рідкокристалічна.

Традиційно вважають, що відкриття проміжного рідкокристалічного стану речовини належить австрійському ботаніку Фрідріху Рейнітцеру з Праги і німецькому кристалографу Отто Леманну з Рейнсько-Вестфальського технічного університету в Ахені. Працюючи над установленням хімічної формули холестерину, Рейнітцер отримав його похідну — холестерилбензоат і несподівано виявив, що в неї: 1) дві точки топлення і проміжна (між твердим станом і звичайним розплавом) фаза «помутніння», яка сильно розсіювала падаюче світло; 2) чудесно-яскраві кольори розплаву змінюються під час термоциклів нагрівання–охолодження. Рейнітцер опублікував опис експерименту в щомісячному австрійському хімічному журналі «Monatshefte für chemie» у 1888 р. [1].

Уже наступного року трактування деяким незрозумілим для ботаніка процесам дав фізик Леманн, якому Рейнітцер пере-

дав досліджувані сполуки, просячи листом допомоги. За допомогою поляризаційного мікроскопа Леманн установив, що проміжна фаза помутніння — це кристалоподібна структура, адже речовина в цій фазі анізотропна (гр. *ἀνισος* — неоднаковий і *τρόπος* — напрям; власне тому у фізиці кристалів анізотропія — неоднаковість механічних, оптичних, електричних, теплових та ін. фізичних властивостей речовини в різних напрямках). Оскільки вона характерна лише для твердого кристалу, а речовина в мутній фазі була рідиною, учений запропонував для неї термін «рідкий кристал» (хоча, на наш погляд, правильніше було б «рідинний»). У 1889 р. ці результати оприлюднено в німецькому журналі з фізичної хімії «Zeitschrift für physikalische chemie» [2].

Заради справедливості зазначимо, що задовго до Рейнітцера і Леманна, ще в 1861 р. професор анатомії Львівського університету Юліуш Планер спостеріг і описав оптич-

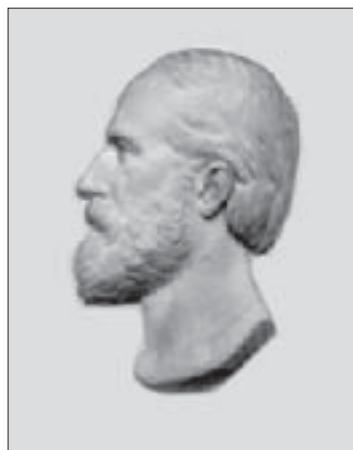
© КОЖУШКО Богдан Васильович. Головний конструктор Інституту фізики НАН України.
ШЕНДЕРОВСЬКИЙ Василь Андрійович. Доктор фізико-математичних наук. Провідний науковий співробітник цієї установи (Київ). 2011.

не явище, яке пізніше стало характерною класичною ознакою рідкокристалічного стану речовини. В Україні цей факт підтверджено дослідженнями харківських фізиків Лонгіна Лисецького і Володимира Семиноженка [3], київського вченого Юрія Храмова і його колег [4], Оксани Богомоленко [5], які вказують на піонерську роль львівського науковця щодо відкриття нового агрегатного стану речовини.

Саме Планер, досліджуючи за різних температур властивості холестерилхлориду — похідної сполуки, синтезованої з холестерину, побачив унікальні оптичні властивості і зазначив: «Холестерилхлорид ... плавиться приблизно при температурі кипіння води і його розплавлені кристали в процесі охолодження дають у падаючому світлі яскраво-фіолетове забарвлення, а в прохідному — жовто-зелене». Як відомо тепер, холестерилхлорид — класичний представник холестеричного РК (або холестеричної мезофази). Опублікована у відомому хімічному журналі праця Планера [6], по суті, стала першим документальним спостереженням фізичних властивостей термотропних холестеричних рідких кристалів, їхніх фазових переходів. Так, завдяки Ю. Планерові, учення про РК розпочалося від холестерину.

Теоретичне пояснення зміни забарвлення РК, а по-сучасному — селективного відбивання світла планарною текстурою холестеричної рідкокристалічної фази, дав французький фізик Х. де Фріз (1951) майже через століття після експериментів Ю. Планера. Згодом, у 1963 р. американець Джеймс Фергюсон використав найважливішу властивість РК — змінювати забарвлення під дією температури — для виявлення невидимих оком теплових (інфрачервоних) випромінювань. Коли йому видали патент на винахід (U.S. Patent № 3114836), інтерес до РК ріс лавиноподібно [7].

Наприкінці ХХ — на поч. ХХІ ст. автори серйозних монографій із рідкокриста-

Барельєф Юліушу Планеру на стіні пошани сучасного Інституту анатомії в м. Грац

лічної проблематики намагаються відновити історичну справедливість щодо першовідкривача РК. Так, наприклад, французи П. Освальд і П. Пізанські написали монографію (2005), де визнали пріоритет Планера на рівні з Рейнітцером: «Біологи Планер у 1861 р. і Рейнітцер у 1888 р. побачили непрозорість холестерину і зміну його забарвлення...». В іншій студії (1996) Планера названо відкривачем РК: «...відкриття рідких кристалів (Планер, 1861; Рейнітцер, 1888) і одне з їхніх перших застосувань — використання герметизованих холестеричних рідких кристалів у термометрах (Джонс, 1969; Макдонелл, 1987) відбулися завдяки саме цьому явищу». У 2001 р. французькі дослідники писали: «Перше спостереження рідких кристалів Планером (1861) і Рейнітцером (1888) стало можливим завдяки здатності їхньої кристалічної структури до селективного відбивання». Таких авторитетних думок лунає дедалі більше.

Архівні матеріали з Державного архіву Львівської області і відділу рідкісної книги наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка дали змогу вперше висвітлити життєвий і науковий шлях ученого на українській землі [8, 9].

Народився Ю. Планер 13 серпня 1827 р. у Дьоблінгу, одному з престижних районів Відня. У 1845–1849 рр. навчався на медичному факультеті знаменитого Віденського університету. У 1850–1854 рр. працював у Відні першим асистентом у сесвітньо відомого австрійського вченого-медика Карла Рокитанського (здійснив революцію в медицині, зробивши патологічну анатомію основою патології та наукової медицини взагалі; заснував Нову Віденську медичну школу). У досить молодому віці отримав звання професора з анатомії та фізіології (1851), опублікував відомі праці про зв'язок пігментації (зміна забарвлення і поява пігментних гранул) людської крові з різними важкими захворюваннями, вивчав анатомію в міському морзі. На той час медична спільнота вже визнала заслуги молодого дослідника, його ім'я ставили поруч зі знаними німецькими й австрійськими патологоанатомами Йоганом Меккелем (піонер тератології: вивчення вроджених дефектів і порушень ембріонального розвитку), Олександром Еккером (відкрив і дослідив розвиток мозкових звивин у зародку), Рудольфом Вірховом (основоположник клітинної патології в біології та медицині).

У 1855 р. Планер переїздить до Львова, працює ординарним професором описової анатомії, завідує кафедрою анатомії медично-хірургічного факультету при Львівському цісарсько-королівському університеті. Його прізвище бачимо у штаті співробітників університету і в списку публічних лекцій викладачів у літній семестрі 1855/56 навчального року.

Окрім начитування додаткових спекурсів Планер зробив для Львівського університету чудову справу: заснував окремий патолого-анатомічний музей. До того ж, значно оновив фізіолого-анатомічну колекцію музею медицини. Правда, українські дослідники медицини, визнаючи ор-

ганізатором анатомічного музею у Львові професора Йозефа Берреса, який керував кафедрою анатомії (1817–1832), чомусь не згадують про патолого-анатомічний музей Планера.

Цікавий факт: лише в особовій справі проф. Ю. Планера знайшли згадку, що на час приїзду до Львова він уже був членом престижного цісарсько-королівського товариства лікарів у Відні.

Улітку 1863 р. Планер виїхав до м. Грац. У жовтні того ж року в тутешньому університеті відкрито медичний факультет, де він очолив кафедру анатомії. Одночасно Планеру присвоєно звання ординарного професора описової та топографічної анатомії. Крім того, упродовж 1865/66 навчального року його обрали деканом медичного факультету. Щойно опинившись у Граці, Планер активно переймається плануванням, а потім побудовою сучасних корпусів Інституту анатомії, утвореного в 1872 р. на базі кафедри. Так, у Європі виник науково-навчальний заклад нового типу, який стали наслідувати. Планер був його першим директором і на цій посаді беззмінно працював до самої смерті 25 липня 1881 р. Вдячні австрійці помістили на стіні пошани сучасного Інституту анатомії в м. Грац барельєф Ю. Планера.

Незважаючи на те, що Юліуш Планер, спостерігаючи в 1861 р. нове фізичне явище, не здогадався, яка грандіозна перспектива відкривається за ним, саме його необхідно вважати першопрохідцем у фізиці рідких кристалів. А результати, які отримав у ХІХ ст. австрійський учений, працюючи 9 років у науковому закладі на етнічних українських землях, а нині території сучасної України, — вагомим внеском до наукової скарбниці.

У 1965 р. у Кентському університеті (США) організовано першу Міжнародну наукову конференцію з РК. Форуми проводять регулярно, видають міжнародний

журнал «Molecular Crystals and Liquid Crystals». У 1991 р. французькому фізику-теоретику П'єру-Жилію де Жену присуджено Нобелівську премію в галузі фізики за «методи вивчення параметру порядку в простих системах і розповсюдження їх на більш складні структури (рідкі кристали і полімери)».

Значних успіхів досягнуто на українській землі в дослідженні РК і виготовленні приладів на їхній основі. У 60-х рр. ХХ ст. в Україні, як і в багатьох передових країнах, розпочали активно вивчати фізико-хімічні властивості РК, для чого спеціально створено наукові центри в Києві (Інститути фізики і фізики напівпровідників), Харкові (Інститут монокристалів), Львові (СКТБ «Мікроелектроніка», ВО «Мікроприлад», Національний університет «Львівська політехніка»). Серед видатних вітчизняних досягнень у галузі РК перші в СРСР бістабільні РК-дисплеї, РК-знакобуквенні і цифрові індикатори, лазери з розподіленим зворотнім зв'язком на основі холестеричних РК тощо.

1. *Reinitzer F.* Beiträge zur Kerniss des Cholesterins / F. Reinitzer // Monatshefte für chemie. — 1888. — Bd. 9. — S. 421–441.
2. *Lehman O.* Über fließende Kristalle / O. Lehman // Zeitschrift für phys. chemie. — 1889. — Bd. 4. — S. 462.
3. *Семиноженко В.П.* Жидкие кристаллы: история, проблемы, перспективы / В.П. Семиноженко, Л.Н. Лисецкий // Юбилей науки. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 191–202.
4. Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах / Павленко Ю.В., Руда С.П., Хорошева С.А., Храмов Ю.О. — Київ: Вид. дім «Академперіодика», 2001. — 420 с.
5. *Богомоленко О.В.* Піонерські дослідження рідких кристалів українськими вченими / О.В. Богомоленко // Наука та наукознавство. — 2007. — № 1. — С. 113–121.
6. *Prof. Planer.* Notiz über das Cholesterin / prof. Planer // Annalen der Chemie und Pharmacie. — 1861. — Bd. 118. — S. 25–27.
7. Рідкокристалічна електроніка / З.Ю. Готра, Р.Я. Зелінський, З.М. Микитюк та ін.; за ред. проф. З. Готри. — Львів: Априорі, 2010. — 532 с.
8. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 26, оп. 5, спр. 1472, арк. 14.
9. Akademische Behörden an der k.k. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben (im Sommer-Semester des Studien-Jahres 1856/57). — Lemberg: Aus der k.k. galizischen Aerrarial-Staats-Druckerei, 1856. — 9 s.

НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Куценко В.І. Соціальний вектор економічного розвитку [Текст]:
монографія / Віра Іванівна Куценко; під наук. ред. д-ра екон.
наук, проф., акад. НАН України Б.М. Данилишина. НАН
України, Рада по вивч. продукт. сил України. — К.: Наукова
думка, 2010. — 736 с.: рис., табл. — (Проект «Наукова книга»)

Соціально орієнтована економіка — один з небагатьох реформаційних напрямів, погляди на який практично єдині. Про важливість соціальної орієнтації та соціалізації економіки, наслідком чого стане підвищення добробуту, не раз говорили з владних трибун, але через об'єктивні і суб'єктивні причини декларацій не реалізовано. Соціалізацію нині розглядають серед найважливіших ознак високорозвиненої економіки, відтак нехтувати нею не можна.

Ідеєю про пріоритетність соціальної спрямованості економічного розвитку перейнята монографія В.І. Куценко — провідного дослідника соціальної сфери України. Наукове обґрунтування соціалізації економіки передусім передбачає розгляд теоретико-методологічних аспектів проблематики. При цьому основну увагу зосереджено на економічній сутності соціальної сфери як сукупності видів економічної діяльності, що безпосередньо забезпечують якість життя, створюють умови для розвитку. Останнє виражено у формуванні і становленні сукупної робочої сили, людського капіталу, що, як впливає з дослідження, основне в соціальному відтворенні. На перебіг цих процесів впливають кілька факторів соціально-демографічного

характеру, докладно висвітлені на сторінках книги. Соціальний розвиток, який відповідав би суспільним запитам, сьогодні неможливий без інноваційних технологій. Тому монографія їх детально аналізує. Розкриваючи теоретико-методологічні засади дослідження соціального вектора економічного розвитку, Віра Іванівна приділяє особливу увагу його ролі у зміцненні соціальної безпеки в контексті сталого розвитку.

Багатоплановість соціального відтворення, що охоплює як формування належного рівня доходів, необхідного для життєдіяльності й особистісного розвитку, так і безпосереднє надання соціальною сферою потрібних для цього послуг, зумовлює два окремі напрями досліджень, з яких, у свою чергу, виокремлюється низка інших, конкретніших.

В.І. Куценко, спираючись на власний багаторічний досвід вивчення соціального розвитку, ставить і виконує достатньо складне завдання розгляду суспільної сфери як цілісного комплексу видів економічної діяльності, що обслуговують різні потреби населення і тому функціонально неоднорідні. Такий підхід вельми доцільний, виходячи з головної мети монографії — обґрунтування соціального вектора економічного розвитку, що потребує комплексного бачення проблем соціальної сфери, а також урахування те, що її складники забезпечують увесь спектр соціальних потреб, відповідно, формуючи в межах економіки певну цілісність.

Аналіз проблем соціальної сфери і пошук шляхів їх подолання здійснено в контексті розвитку ринкових відносин, на основі опрацювання значного статистичного матеріалу і зарубіжного досвіду. Розглядаючи негаради в охороні здоров'я, Віра Іванівна приділяє значну увагу фінансовому забезпеченню. У зв'язку з цим докладно проаналізовано нове для наших реалій поняття контролінгу — системи постійного оцінювання фінансово-економічної діяльності лікувальних закладів. Стратегічним напрямом медичної системи визначено розбудову сімейної медицини з урахуванням стимуляції населення до збереження власного здоров'я.

В умовах формування інноваційної моделі економічного розвитку, що передбачає використання знань як основного ресурсу, надзвичайно важлива освітня галузь. Особливої актуальності набувають висвітлені в монографії питання системи безперервного навчання, узгодженості з вимогами сьогодення тих її ланок, що забезпечують відтворення кадрового потенціалу економіки, — професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти.

Автор своєрідно підійшов до культурного розвитку в період суспільно-економічних трансформацій, підкресливши необхідність інституційних змін, що відповідають викликам сьогодення. Також проаналізовано формування економічного механізму туристично-рекреаційної діяльності, використання ресурсного потенціалу.

Значну увагу приділено матеріально-побутовим потребам. Їх задовольняють житлово-комунальні структури, що вирізняються серед інших підрозділів соціальної сфери як найбільшим залученням ресурсів, так і найбільшою проблемністю. В.І. Куценко досліджує забезпеченість житлом, надання послуг з його утримання, висуваючи низку пропозицій для поліпшення ситуації. Якість соціального відтворення залежить також від торгівлі і ресторанного господарства. У книзі досліджено їх розвиток у контексті ринкових перетворень і входження нашої економіки у глобальний світовий простір.

Задля обґрунтування соціальної спрямованості економічного розвитку в ринкових умовах проаналізовано становлення підприємництва в ділянці послуг і формування нових ринків — банківської справи і фармацевтики, а також страхової медицини. Детально розглянуто регіонально-просторовий аспект проблем соціального розвитку, названо основні підходи в модернізації та структурній перебудові соціальної сфери, визначено стратегічні напрями виконання її завдань у контексті людиноцентричної парадигми, за якою має функціонувати сучасна економіка.

У цілому дослідження В.І. Куценко крисне для розроблення теоретико-методологічних і практичних основ соціального сегмента економіки. Широта інформаційної бази, глибина порушених тем, фундаментальність висновків безперечно привернуть увагу науковців і студентів, а також тих, від кого залежить формування і реалізація соціальної політики.

Микола ЧУМАЧЕНКО,
академік НАН України,
почесний директор
Інституту економіки
промисловості НАН України

70-річчя
академіка НАН України
В.Л. МАКАРОВА

11 серпня виповнилося 70 років видатному вченому-математику й організатору науки академікові НАН України Володимирі Леонідовичу Макарову.

В.Л. Макаров народився в 1941 р. Вищу освіту здобув на механіко-математичному факультеті Київського національного університету імені Т. Шевченка, який закінчив у 1963 р. Тут він пройшов шлях від асистента до професора і завідувача кафедри чисельних методів математичної фізики. У 2000 р. Володимира Леонідовича обрано членом-кореспондентом, а в 2009 р. — дійсним членом НАН України. Від 1998 р. В.Л. Макаров очолює відділ обчислювальної математики Інституту математики НАН України.

Учений заснував школу з обчислювальної та прикладної математики, представники якої працюють як в Україні, так і далеко за її межами. З його ім'ям пов'язані становлення і розвиток таких важливих напрямів, як теорія різницевих схем, теорія операторного інтерполювання, розроблення й обґрунтування методів без насичення точності розв'язування диференціальних рівнянь з необмеженими операторними коефіцієнтами.

Володимир Леонідович уперше дослідив новий клас різницевих схем, які одержали назву «різницеві схеми з точними та

явними спектрами». Їхній математичний апарат — спеціальні функції дискретного аргументу: класичні ортогональні поліноми й асоційовані з ними, якщо їх розглядати як функції показника степеня. Для нулів асоційованих ультрасферичних поліномів доведено низку важливих теорем про непокрещувані двосторонні оцінки типу Стільгьеса та їхню монотонність відносно параметра.

В.Л. Макаров зробив істотний внесок у теорію точних і усічених різницевих схем довільного порядку точності, котру започаткували академіки А.Н. Тихонов і О.А. Самарський у 1958–1962 рр. для лінійних ЗДР другого порядку. Побудовано завершену теорію точних і усічених різницевих схем для векторних систем ЗДР другого порядку, диференціальних рівнянь вищих порядків, диференціальних рівнянь з виродженням і в необмежених областях. Значним здобутком стало дослідження різницевих схем для диференціальних рівнянь у частинних похідних з узагальненими розв'язками з класів Соболева–Слободецького, швидкість збіжності яких узгоджена з гладкістю розв'язку вихідної диференціальної задачі. Для низки випадків доведено непокрещуваність оцінок швидкості збіжності.

З використанням апарату гільбертових просторів з мірою для фіксованого оператора створено однопараметричне сімейство згладжувальних операторних поліномів, абстрактний аналог згладжувальних сплайнів. Доведено теореми про необхідні й достатні умови розв'язності задачі поліноміального операторного інтерполявання, про опис усієї множини інтерполянтів та інтерполянтів, що зберігають поліном. Побудовано інтегральний операторний поліном, знайдено необхідні й достатні умови, виконання яких дасть цьому поліномові інтерполяційність на континуальних вузлах.

В.Л. Макаров з учнями розробив новий метод наближення розв'язків задач Коші для диференціальних рівнянь першого і другого порядків з необмеженим операторним коефіцієнтом у гільбертовому і банаховому просторах. Він не має насичення точності, тобто його швидкість збіжності тим вища, чим більша гладкість вхідних даних. Суттєвим кроком у цій тематиці був експоненціально збіжний метод з розпаралелюванням обчислень для наближення операторної експоненти.

Доробок Володимира Леонідовича становлять понад 300 праць, серед яких 13 монографій, 8 підручників і навчальних посібників. Він підготував 13 докторів, 45 кандидатів наук. Спільно з зарубіжними науковими центрами брав участь у проєктах DAAD (1994–1999, Німеччина), DFG (1998–2008, Німеччина), Державного

фонду фундаментальних досліджень України (2001–2005, 2009–2011). Як запрошений професор читав семестрові курси в Каракалпакському університеті (Узбекистан), Чарджоуському педагогічному інституті (Туркменистан), Вищому машинно-електротехнічному інституті (Софія, Болгарія), Лейпцігському університеті (Німеччина), Національному університеті «Львівська політехніка».

Багато сил і енергії В.Л. Макаров віддає пропаганді наукових досягнень України у світі. Входить до редколегій низки вітчизняних і зарубіжних часописів: «Український математичний журнал», «Нелінійні коливання», «Обчислювальна та прикладна математика» (усі — Україна), «Диференціальні рівняння», «Computational methods in applied mathematics» (обидва — Білорусь), «Applied Mathematics and Informatics» (Грузія).

Учений — член бюро Відділення математики НАН України, голова міжнародного координаційного комітету з обчислювальної математики при МААН.

Видатні заслуги В.Л. Макарова відзначено Орденом Трудового Червоного Прапора (1984), премією ім. М.М. Крилова НАН України (2007), Відзнакою НАН України «За підготовку наукової зміни» (2008).

Наукова громадськість, колеги, учні щиро вітають Володимира Леонідовича з ювілеєм, бажають міцного здоров'я, наснаги, невичерпної життєвої енергії.

70-річчя академіка НАН України Л.Г. РУДЕНКА

24 серпня виповнилося 70 років відомому географу академікові НАН України Леоніду Григоровичу Руденку.

Л.Г. Руденко народився в 1941 р. у с. Засулля на Полтавщині. У 1958 р. вступив на географічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, який закінчив у 1963 р., отримавши фах географа-картографа. Протягом 1967–1969 рр. навчався в аспірантурі географічного факультету Московського університету ім. М.В. Ломоносова. Після служби в армії працював у Секторі географії АН України. У 1991 р. згідно з рішенням Президії НАН України його перетворено в Інститут географії. Л.Г. Руденко став його першим директором і очолює установу до сьогодні.

Учений відомий фундаментальними роботами в галузі тематичного картографування і суспільної географії, спрямованими на розв'язання проблем розвитку регіонів України. Найважливіша серед них – регіональне природокористування й обґрунтування стратегії збалансованого (сталого) розвитку з урахуванням загальносвітових тенденцій. Вагомий внесок зробив Леонід Григорович у розроблення карт територіального планування, а з 2010 р. – у впровадження в регіонах України ландшафтного планування.

У полі зору науковця постійно перебувають просторові і структурні регіональні зміни. Він розробив і видав різні тематичні карти в масштабі 1:750000 і дрібніше. Багато з них в Україні створено вперше: «Розселення населення України» (1970), «Підтоплені території України» (1986), «Несприятливі природні процеси і явища України» (1987), «Екологічна ситуація в Україні» (1996) та ін. (усього понад 40).

Найвагомішим результатом фундаментальних географічних досліджень і атласного картографування став Національний атлас України (2007), у створенні якого взяли участь провідні фахівці інститутів Національної академії наук, вищих навчальних закладів, міністерств і відомств.

Ініціатором, розробником, головним редактором атласу був Л.Г. Руденко. За його участю вперше визначено принципи, підходи, тематичну структуру видання, що вміщує 875 карт, які відображають просторову інформацію про природу, ресурси, населення, економіку держави та історію її розвитку. У 2010 р. праці присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки.

На шляху до цього Леонід Григорович як головний редактор і розробник у 2000 р. видав україно-англомовне пілотне електронне видання Національного атласу України. У 2006 р. як головний редактор у співпраці з географами Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського і фахівцями Інституту передових технологій випустив україно-російсько-англомовний атлас «Автономна Республіка Крим». Ці публікації втілили регіональні підходи до Концепції Національного атласу України, розробленої під керівництвом ученого.

Л.Г. Руденко по-новаторському розглядає і розв'язує фундаментальні проблеми. Він сформулював сучасні парадигми географії, серед яких – низка важливих понять щодо екологізації географії, збалансованого економічного, екологічного, соціального, культурологічного розвитку регіонів, інформаційної географії, картографічного обґрунтування територіального планування тощо.

Він автор і співавтор близько 500 робіт, з-поміж них 18 монографій, 14 комплексних атласів, 12 брошур, понад 70 карт.

Леонід Григорович приділяє велику увагу підготовці кадрів вищої кваліфікації. Під його керівництвом захищено 12 кандидатських дисертацій.

Науковець завжди займав активну життєву позицію. Він учасник багатьох міжнародних наукових форумів, здійснює багатогранну науково-організаційну роботу. Він – голова редакційної колегії «Українського географічного журналу», спеціалізованої ради із захисту докторських і

кандидатських дисертацій, Національного комітету географів України, член секції наук про Землю Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки, бюро Відділення наук про Землю НАН України, бюро Об'єднаної ради фундаментальних географічних проблем при Міжнародній асоціації академій наук, віцепрезидент Українського географічного товариства.

Наукова громадськість, колеги, друзі щиро вітають Леоніда Григоровича з ювілеєм, зичать здоров'я, творчої активності й нових досягнень.

50-річчя академіка НАН України Ю.А. ЛЕВЕНЦЯ

6 серпня виповнилося 50 років знаному вченому в галузі етнополітології академікові НАН України Юрію Анатолійовичу Левенцю.

Ю.А. Левенець народився в 1961 р. у м. Бугуруслан Оренбурзької області (Росія). У 1983 р. закінчив історичний факультет, а в 1986 р. – аспірантуру Київського університету ім. Т. Шевченка. Протягом 1987–1990 рр. працював викладачем на цьому ж факультеті. Від 1990 р. його наукова діяльність пов'язана з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, де Юрій Анатолійович подолав шлях від старшого наукового співробітника тоді ще Інституту політичних досліджень при ЦК Компартії України до директора, яким його обрано в 2006 р.

У 2001 р. у Львівському національному університеті ім. Івана Франка захистив докторську дисертацію на тему «Теоретико-

методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття)». У 2006 р. його обрано членом-кореспондентом, а в 2009 р. – академіком НАН України.

Упродовж 1998–2000 рр. Юрій Анатолійович був секретарем Координаційної ради з питань внутрішньої політики при Президентові України. У 2006–2007 рр. – членом колегії Державного комітету в справах національностей та міграції. Нині входить до колегії МЗС України і Науково-експертної Ради при Кабінеті Міністрів України.

Сфера наукових інтересів – сучасні теоретико-методологічні підходи до вивчення політичних і соціальних систем, політичні і виборчі технології, історія політичної думки тощо.

Ю.А. Левенець – один із засновників вітчизняної етнополітології. Предметом його

досліджень стали регулювання етнічних конфліктів, збереження стабільності в українському багатоетнічному суспільстві. Він уперше в нашій країні системно дослідив етнічність як механізм і засіб політичних мобілізацій. З нею Юрій Анатолійович пов'язав ключові політичні проблеми — питання влади і держави. Він розкрив етнокультурні особливості політичної активності етнічних груп, своєрідність сприйняття тих чи інших політичних стратегій представниками різних етнічних культур. У центрі його уваги перебувають відносини між етнічними спільнотами і політичними інститутами держави.

На основі оцінки властивої для України соціальної динаміки і порівняльного аналізу різних політичних систем Ю.А. Левенець змодельював оптимальні варіанти етнополітики, запропонував ефективні технології управління політичними і міжетнічними відносинами. Учений започаткував в Україні такі стратегічні напрями етнополітології, як дослідження трансформації сутності влади в ХХІ ст., адаптував і розвинув класичну теорію коаліцій та коаліційних процесів у політиці. Він шукає оптимальних шляхів мінімізації втрат від міжнаціональних суперечностей та регіональних відмінностей.

З-під пера Юрія Анатолійовича вийшло понад 100 праць, зокрема «Вибори-98 (підсумки, аспекти структурування українського суспільства і парламенту)» (1998, у співавт.), «Президент України: Бібліографічний покажчик» (2000, у співавт.), «Ідеологія у світі політики» (2002), «Парадокси українського парламентаризму» (2003), «Держава у просторі громадського суспільства» (2005), «Україна: політична історія. ХХ — початок ХХІ століття» (2007). У них порушено питання етнополітології, теорії та історії політичної науки й історії України,

висвітлено теорію, історію, динаміку національних процесів у нашій державі, взаємопроникнення і взаємовплив політики, політичної культури, етнонаціональних, регіональних, релігійних відносин.

Низка студій присвячена правовим, соціально-політичним, етнопсихологічним механізмам регулювання міжетнічних конфліктів; закономірностям етнополітичних процесів; діалектиці відносин між державою і поліетнічними соціумами; ролі й суспільному значенню духовних надбань нації. У серії праць викладено еволюцію української національної ідеї на тлі політичної та етнічної історії, у контексті пошуків етнополітичних моделей. Учений був одним з ініціаторів створення шеститомної «Політичної історії України ХХ століття». Розробляв і моделював адекватні варіанти етнополітики, застосовуючи типологізацію соціальної динаміки й порівняльний аналіз різних політичних систем для оптимізації управління політичними і міжетнічними відносинами.

Новацією в Україні стали дослідження Ю.А. Левенця з політичної антропології, заглиблення в традиції політичних практик різних народів, аналіз технологій політичних інтеракцій різних політичних суб'єктів. Завдяки антропологізації політичних рефлексій учений відкрив нові перспективи досягнення людського як особистісного, а людське розглянуто як загальноновизнане й таке, що набуло норми і значення суспільної легітимності. Синтез етнології та політичних наук оновив низку світоглядних парадигм, породив інтегративні моделі на базі поєднання політики й етики, психології та соціолінгвістики, теорії управління і соціології.

Наукова громадськість, колеги, друзі щиро вітають Юрія Анатолійовича з полуднем віку, зичать здоров'я, наснаги, нових творчих здобутків.

90-річчя

члена-кореспондента НАН України Б.М. МАЛИНОВСЬКОГО

24 серпня виповнилося 90 років відомому вченому в галузі обчислювальної техніки членові-кореспондентів НАН України Борису Миколайовичу Малиновському.

Б.М. Малиновський народився в 1921 р. у м. Лух (Росія). Після закінчення в 1950 р. Іванівського енергетичного інституту вступив до аспірантури Інституту електротехніки АН УРСР у Києві. Упродовж 1957–1962 рр. був заступником директора з наукової роботи, начальником відділу спеціалізованих цифрових машин в Обчислювальному центрі АН УРСР. Від 1962 р. очолює відділення кібернетичної техніки і завідує відділом керуючих машин в Інституті кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, створеному на базі Обчислювального центру. У 1969 р. Б.М. Малиновського обрано членом-кореспондентом АН УРСР. З 1986 р. і до сьогодні він радник дирекції Інституту кібернетики.

Основні праці Бориса Миколайовича присвячені теорії проектування, практичному створенню і застосуванню цифрових обчислювальних і керувальних машин. Темою його кандидатської дисертації, захищеної в 1953 р., було розроблення безлампового тригера на магнітних підсилювачах. Наступного року Б.М. Малиновський дослідив використання безлампових елементів у першій у континентальній Європі електронно-обчислювальній машині МЕОМ, сконструйованій під керівництвом академіка С.О. Лебедева. У 1955 р. під проводом ювіляра для НДІ-5 Міністерства оборони СРСР спроектовано першу в країні спеціалізовану лампову машину для оброблення даних радіолокаційної станції, що

працює в режимі спостереження за повітряною обстановкою. Відповідно до проекту НДІ-5 виготовив макет машини. Це стало базою для створення в цьому закладі напівпровідникового комп'ютера для опрацювання даних від радіолокаційних станцій у системі протиповітряної оборони СРСР.

Протягом 1958–1962 рр. Борис Миколайович був головним конструктором і керівником упровадження в серійне виробництво на Київському заводі обчислювальних і керувальних машин (нині «Електронмаш») першої в Радянському Союзі напівпровідникової керувальної машини широкого призначення «Днепр». У наступні 5 років — ініціатор і начальник створення на базі машини низки цифрових керувальних систем для промисловості, енергетики, унікального фізичного експерименту. За 10 років випущено 500 машин, багато з них використовували в унікальних системах спеціального призначення. Для поширення досвіду Б.М. Малиновський запропонував заснувати журнал «Управляющие системы и машины», який видають донині.

У 1964 р. на основі цих робіт захистив докторську дисертацію «Розроблення і застосування керувальної машини широкого призначення «Днепр». В.М. Глушков, який у 1957 р. обстоював широке призначення керувальних машин, заявив на захисті про визначальну роль Б.М. Малиновського в конструюванні «Днепра». Напрацювання Бориса Миколайовича сприяли становленню української наукової школи в царині цифрової керувальної (кібернетичної) техніки.

У 1967–1973 рр. Б.М. Малиновський був головним конструктором першої в Україні міні-ЕОМ «М-180», призначеної для систем автоматизації масового наукового лабораторного експерименту, керівником заходів з її застосування. Як голова ради з автоматизації наукових досліджень при Президії Академії наук УРСР (1969–1979) активно сприяв студіям у цьому напрямі. До середини 70-х рр. в АН УРСР завдяки активній участі багатьох інститутів створено близько 100 цифрових систем автоматизації лабораторного експерименту, в тому числі з «М-180».

Упродовж 1973–1986 рр. брав участь у створенні перших у СРСР мікрокомп'ютерів широкого призначення («Електроніка С5» разом з Ленінградським КТБ «Світлана-мікроелектроніка», «Нейрон» разом з Київським НВО ім. С.П. Корольова), сигнальних процесорів для наземних і бортових цифрових систем зв'язку нового покоління. У ці роки відповідно до угоди Мінпромзв'язку СРСР з Інститутом кібернетики Б.М. Малиновський розгорнув науково-методичне керівництво масовою комп'ютеризацією союзної промисловості засобів зв'язку на базі мікропроцесорної техніки.

Б.М. Малиновський — учасник і організатор низки конференцій і симпозіумів з проектування і використання засобів обчислювальної техніки, застосування її для автоматизації технологічних процесів і наукових досліджень. У 1998 р. під його керівництвом пройшов Міжнародний симпозіум «Комп'ютери в Європі. Минуле, сучасне та майбутнє», у якому взяли участь провідні європейські вчені, зокрема патріарх обчислювальної техніки Моріс Вілкс (Велика Британія).

З-під пера Бориса Миколайовича вийшло понад 200 праць, у тому числі монографії «Цифровые управляющие машины и автоматизация производства» (1963), «Управляющая машина широкого назначе-

ния Днепр» (1964), «Основы проектирования управляющих машин промышленного назначения» (1969), «Справочник по цифровой вычислительной технике» (1974), «Анализ и синтез мини-ЭВМ» (1976), «Введение в кибернетическую технику. Параллельные структуры и методы» (1989), «Материали про створення першої в континентальній Європі електронної обчислювальної машини» (2002). В останні роки вчений написав перші в Україні і Росії фундаментальні твори з історії обчислювальної техніки: «Академик С. Лебедев» (1992), «Академик В. Глушков» (1993), «История вычислительной техники в лицах» (1995), «Очерки по истории компьютерной науки и техники в Украине» (1998), «Відоме і невідоме в історії інформаційних технологій в Україні» (2001, перевидання 2004), «Нет ничего дороже» (2005), «Хранить вечно» (2007, українською, російською, англійською мовами).

Б.М. Малиновський підготував 10 докторів і понад 40 кандидатів наук, організував Благодійний фонд історії і розвитку комп'ютерної науки і техніки при Київському будинку вчених НАН України.

Учений удостоєний премій Президії НАН України ім. С.О. Лебедева й В.М. Глушкова, а також премії ім. В.І. Вернадського. Він — двічі лауреат Державної премії України, заслужений діяч науки і техніки України. Нагороджений орденами Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, Вітчизняної війни I і II ступеня, Червоної Зірки, Богдана Хмельницького, медалями «За бойові заслуги», «За оборону Москви», «За перемогу над Німеччиною», відзначений Почесною грамотою Верховної Ради УРСР і Почесною грамотою Верховної Ради України.

Наукова громадськість, колеги, учні щиро вітають Бориса Миколайовича з ювілеєм, зичать довгих років життя, невичерпної енергійності, бадьорості.

70-річчя члена-кореспондента НАН України В.П. БОЮНА

8 серпня виповнилося 70 років відомому вченому в галузі спеціалізованої обчислювальної техніки й інтелектуальних відеосистем реального часу членові-кореспондентові НАН України Віталію Петровичу Боюну.

В.П. Боюн народився в 1941 р. у м. Дніпродзержинську Дніпропетровської області. У 1959 р. закінчив з відзнакою Дніпродзержинський індустріальний технікум, а в 1965 р. — Дніпродзержинський вечірній металургійний інститут ім. М.І. Арсенічева. Упродовж 1959–1967 рр. працював у Центральній заводській лабораторії автоматизації та контрольно-вимірювальних приладів Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Ф. Дзержинського. Брав участь у перших у Європі дослідах з дистанційного управління повалкою бесемерівського конвертора на заданому вмісті вуглецю в сталі, створенні системи управління повалкою конвертора на базі першої напівпровідникової ЕОМ «Днепр-1».

Протягом 1967–1970 рр. навчався в аспірантурі Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, де в 1971 р. захистив кандидатську дисертацію. Її результати покладено в основу аналого-цифрового моделювального комплексу з автоматизацією набору структурних схем, уводу коефіцієнтів і нелінійних залежностей, гібридною системою виконання операцій.

Від 1970 р. Віталій Петрович працював в Інституті кібернетики, подолавши шлях від наукового співробітника до завідувача відділу інтелектуальних відеосистем реального часу. У 1991 р. захистив докторську дисертацію. У 2006 р. його обрано членом-кореспондентом Національної ака-

демії наук України за фахом «обчислювальні системи».

Праці В.П. Боюна присвячені скінченно-різницевою підходів з постійними і змінними кроками дискретизації за часом, параметром, простором, дуже плідному для багатьох галузей науки і техніки. Учений заклав основи динамічної теорії інформації, що дало змогу виділити й використати корисну динамічну інформацію з випадкових стаціонарних і нестаціонарних сигналів, ітераційних процесів, зображень, просторових полів, значно зменшивши її надлишковість. На базі теорії розроблено методи аналого-інкрементного перетворення й оброблення сигналів, синтезу алгоритмів і структур, покладені в основу елементної бази підвищеної інтелектуальності, яка оперує не лише зі значеннями сигналів, а й з їхніми інформаційними ознаками. Під керівництвом Віталія Петровича розроблено і створено цілу низку спеціалізованих пристроїв (динамічний АЦП, функціональні перетворювачі, цифрові фільтри, регулятори, аналізатори спектрів) і проблемно-орієнтованих процесорів (процесори реального часу, ЕОМ з комплексною арифметикою) для систем діагностики й управління.

Принципи організації обчислювального процесу і багатоканального оброблення інформації використовують в унікальних системах контролю, діагностики, управління високодинамічними процесами й об'єктами, зокрема у трьох системах управління параметрами і положенням плазми в термоядерних установках типу ТОКАМАК. Упроваджено понад 30 процесорів, комплексів, систем, багато з яких не мали аналогів у світі.

Нині В.П. Боюн розробляє динамічні моделі інтелектуального сприйняття візуальної інформації, інформаційних основ підвищення вибірковості цифрового представлення зображень і відеопослідовностей, принципів побудови інтелектуальних відеокамер і відеопроцесорних систем технічного зору. Зокрема, під його керівництвом створено перші в Україні інтелектуальні відеокамери з програмованими параметрами зчитування інформації і попереднім обробленням зображень, низку відеосистем різного призначення (ідентифікації, контролю якості, форми, кольору продукції, динамічних параметрів фізичних, хімічних, біологічних об'єктів). Заплановано створити інтелектуальні відеокамери нового покоління з елементами, аналогічними зоровому аналізатору нижнього рівня людини.

Спільно з науково-методичним центром ультразвукової медичної діагностики «Істина» побудовано цифровий оптичний капіляроскоп для неінвазивного дослідження мікроциркуляторного русла системи кровообігу людини. На базі капіляроскопа і доплерографа створено гемодинамічну лабораторію для діагностики і контролю всієї серцево-судинної системи людини.

Також розроблено і запатентовано оригінальну систему електронного голосування з візуалізацією процесу, аудіосупроводом і паперовим підтвердженням його результатів, яка за невисокої вартості забезпечує простоту волевиявлення, захист і контроль підсумків, миттєвий підрахунок голосів без

втручання членів виборчої дільниці тощо. Цей винахід відзначено Дипломом переможця Всеукраїнського конкурсу «Винахід-2010» у номінації «інформаційні технології, телекомунікації, електроніка».

З цими пристроями Віталій Петрович неодноразово брав участь у спеціалізованих міжнародних виставках, на яких отримав низку дипломів, був керівником делегацій НАН України на всесвітніх виставках СеВІТ (Ганновер, ФРН).

В.П. Боюн — автор понад 400 праць, з-поміж яких 8 монографій, 220 винаходів.

На запрошення Британської ради у складі української делегації вчений відвідав з лекціями університети Манчестера, Оксфорда, Лондона. На запрошення Академії наук провінції Шандунь читав лекції у КНР, де підписано низку угод про співробітництво.

Він — член експертної ради ВАК України, двох спеціалізованих рад із захисту дисертацій, кількох наукових рад, редколегій, оргкомітетів міжнародних конференцій.

Наукову, винахідницьку, науково-організаційну, педагогічну діяльність ученого відзначено Державною премією України, премією Президії НАН України ім. С.О. Лебедева. Він удостоєний відзнак «Заслужений винахідник України», «Кращий винахідник НАН України».

Наукова громадськість, колеги, друзі щиро вітають Віталія Петровича з ювілеєм, бажають міцного здоров'я, натхнення, нових творчих здобутків.

70-річчя

члена-кореспондента НАН України

В.В. ГРИЦИКА

10 серпня виповнилося 70 років відомому вченому в галузі інформатики, обчислювальної техніки, наукового приладобудування членові-кореспондентові НАН України Володимиру Володимировичу Грицику.

В.В. Грицик народився в 1941 р. у м. Сокаль Львівської області. У 1962 р. закінчив механіко-математичний факультет Львівського державного університету. Понад 30 років працював у Фізико-механічному інституті ім. Г.В. Карпенка НАН України. Від 1996 р. — директор Державного науково-дослідного інституту інформаційної інфраструктури НАН України та Національного агентства України з питань інформатизації.

У 1972 р. захистив кандидатську, а в 1985 р. — докторську дисертації. У 1990 р. його обрано членом-кореспондентом НАН України.

В.В. Грицик — відомий учений у галузі інформаційних систем. Він досліджує і розробляє високоефективні системи відбору й автоматичного оброблення інформації для аналізу, оцінювання, контролю, класифікації, прогнозування швидкоплинних процесів, складних систем і довкілля на базі високопродуктивних проблемно-орієнтованих і спеціалізованих структур з глибоким рівнем розпаралелювання алгоритму. У цій сфері Володимир Володимирович створив наукову школу.

Перші здобутки вченого пов'язані зі створенням нових методів і систем підвищення ефективності й вірогідності оброблення і передачі інформації. Він розробив принципово нові підходи й методи відбору й оброблення інформації, що базуються на розпаралелюванні алгоритмів і реалізації

на багатопроекторних системах. Зокрема, метод розв'язування задач оброблення великих масивів інформації, що швидко надходить, з метою визначення складних інформаційних процесів, фізичних середовищ, об'єктів і матеріалів.

В останні два десятиріччя В.В. Грицик створив теоретичні й методичні основи синтезу високопродуктивних інформаційних систем, теоретичні основи алгоритмів відбору, перетворення, оцінювання інформації, принципово нові інформаційно-обчислювальні системи систолічного типу, орієнтовані на реалізацію в системних обчислювальних середовищах, а також інформаційні технології, які забезпечують застосування розробок у народному господарстві і соціальній сфері. Під його керівництвом спроектовано й реалізовано інформаційні системи на базі нейромереж для виконання фундаментальних і прикладних завдань: управління складними об'єктами, процесами з урахуванням прогнозованих впливів зовнішнього середовища; оперативне управління режимами енергопостачальних систем стиснення, фільтрація даних; передбачення складних багатопараметричних процесів, зокрема геліо- і геофізичних, довго- і короткотривале прогнозування показників економічної діяльності, протікання захворювань та ін.; створення структур у режимі асоціативної пам'яті для незашумлених і зашумлених вхідних даних; захист інформації від несанкціонованого доступу.

У доробку вченого понад 340 праць, винаходів, патентів, у тому числі 17 монографій, 65 авторських свідоцтв, опублікованих в Україні і за кордоном.

Володимир Володимирович проводить велику науково-організаційну і педагогічну роботу. Він очолює кафедру програмного забезпечення Національного університету «Львівська політехніка». Серед його учнів – 11 докторів і 35 кандидатів наук.

В.В. Грицик входить до редколегій низки українських і зарубіжних науково-технічних журналів, програмних комітетів міжнародних конференцій.

Заслуги ювіляра відзначено орденом Трудового Червоного Прапора, медалями «За трудову доблесть», ім. К.Е. Ціолковського, С.П. Корольова, Ю.О. Гагаріна, М.В. Келдиша, присудженням Державної премії України в галузі науки і техніки, премії ім. С.О. Лебедева НАН України.

Наукова громадськість, колеги, друзі сердечно вітають Володимира Володимировича з ювілеєм, зичать доброго здоров'я, творчої наснаги, нових досягнень у науці.

ЗМІСТ

ПРІОРИТЕТИ

Левенець Ю. Еволюція політичної влади в Україні	3

ВИЗНАННЯ

Указ Президента України Про присудження Державних премій України в галузі науки і техніки 2010 року	14

СТАТТІ ТА ОГЛЯДИ

Маруняк Є. Регіональні особливості глобалізаційних процесів	21

ЮВІЛЕЇ

Панасюк В. Задля міцності і довговічності (Фізико-механічному інституту ім. Г.В. Карпенка НАН України – 60 років)	34

ЛЮДИ НАУКИ

Кривонос Ю. Алгоритм виконання надскладних завдань (Академікові НАН України І.В. Сергієнку – 75!)	41
Горкіна Л., Довбенко М. Літописець і теоретик економіки України (З нагоди 90-річчя іноземного члена НАН України І.-С. Коропецького)	44
Голобородько Я. Автономна аналітика «гранд-критика» (До 80-річчя члена-кореспондента НАН України Григорія Сивоконя)	48

РЕТРОСПЕКТИВА

Солдатенко В., Любовець О. Суспільно-політичні альтернативи революційної доби	54
Кожушко Б., Шендеровський В. З історії відкриття рідких кристалів	63

РЕЦЕНЗІЇ

Чумаченко М. Наукове обґрунтування соціальної спрямованості економічного розвитку	67

ВІТАЄМО!

70-річчя академіка НАН України В.Л. Макарова	69
70-річчя академіка НАН України Л.Г. Руденка	71
50-річчя академіка НАН України Ю.А. Левенця	72
90-річчя члена-кореспондента НАН України Б.М. Малиновського	74
70-річчя члена-кореспондента НАН України В.П. Боюна	76
70-річчя члена-кореспондента НАН України В.В. Грицика	78

CONTENTS

PRIORITIES

Levenets Yu. Evolution of politic power in Ukraine	3

ACKNOWLEDGEMENT

President of Ukraine Decree On State prizes of Ukraine in the science and technics field appointment	14

ARTICLES AND REVIEWS

Maruniak Ye. Globalization processes regional particularities	21

JUBILEES

Panasiuk V. For solidity and longevity (Heorhiy V. Karpenko Physics and mechanics Institute of Ukrainian NAS celebrates its 60 th anniversary)	34

PEOPLE OF SCIENCE

Kryvonos Yu. Algorithm of superdifficult tasks completing (Ukrainian NAS academician I.V. Serhiyenko celebrates his 75 th anniversary)	41
Horkina L., Dovbenko M. Annalist and theorizer of Ukrainian economy science (On occasion of Ukrainian NAS foreign member I.-S. Koropeckyj 90 th anniversary)	44
Holoborodko Ya. «Grand-critic's» autonomy analytics (Devoted to Ukrainian NAS corresponding member Hryhoriy Syvokin 80 th anniversary)	48

RETROSPECTIVE

Soldatenko V., Liubovets O. Social and politic alternatives of revolution period	54
Kozhushko B., Shenderovskij V. From the history of liquid crystals discovery	63

CRITIQUES

Chumachenko M. Scientific grounding for social trend of economy growth	67

CONGRATULATIONS!

70 th anniversary of Ukrainian NAS academician V.L. Makarov	69
70 th anniversary of Ukrainian NAS academician L.H. Rudenko	71
50 th anniversary of Ukrainian NAS academician Yu.A. Levenets	72
90 th anniversary of Ukrainian NAS corresp. member B.M. Malynovskij	74
70 th anniversary of Ukrainian NAS corresp. member V.P. Boyun	76
70 th anniversary of Ukrainian NAS corresp. member V.V. Hrytsyk	78